

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Α΄

ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1926

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 4^ο

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΜΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Με την ἐλπίδα, πὼς ἔχει κάποια, ἔστω καὶ θεωρητικὴ, σημασία νὰ καθοριστῆ μιὰ ἀληθινὰ **δημοκρατικὴ** ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ, τώρα ποὺ τυπικὰ τουλάχιστον ἄρχισε νὰ λειτουργῇ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ἡ Ἀναγέννηση δημοσιεύει τὸ ἐκπαιδευτικὸ τῆς πρόγραμμα στῆ γενικὴ του διατύπωση. Τὸ πρόγραμμα περιέχει δυὸ μέρη, *ἀρχές* καὶ *αἰτήματα* ἀμεσώτερα. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ προγράμματος αὐτοῦ, ἡ συζήτηση του, ἡ κατανόηση του ἀπὸ ὅλους καὶ ἡ πραγμάτωση του ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τοὺς κυριώτερους σκοποὺς, ποὺ ἐπιδιώκει ἡ «Ἀναγέννηση».

Α' ΑΡΧΕΣ.

1) **Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία πρέπει νὰ καλλιεργῇ καὶ νὰ ἐξυψώσῃ τὴ ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὁλόκληρου**, δίνοντας του τὴν ἰκανότητα νὰ χρησιμοποιῇ ὁλοένα σκοπιμώτερα καὶ γονιμώτερα τὶς εὐλικές, πνευματικὲς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις του γὰ νὰ ζῇ ἐλεύθερος καὶ πολιτισμένος, δημιουργικὸς συντελεστής μαζί με τοὺς ἄλλους πολιτισμένους λαοὺς στὴν καθολικὴ πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας.

2) **Ἄμεσος σκοπὸς τῆς παιδείας εἶναι νὰ μορφώσῃ τὸ δημιουργικὰ ἐργαζόμενον μέλος τῆς κοινωνίας, τὴν ἠθικὴν, αὐθύπαρχτην καὶ συνάμα κοινωνικὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δημιουργικὰ ἐργαζόμενη ἠθικὴν ὁλότητα.** Γι' αὐτὸ ὅλο τὸ μορφωτικὸ ἔργο πρέπει νὰ κυριαρχῆται ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς δημιουργικῆς ἐργασίας καὶ τὰ προγράμματα καὶ ἡ μέθοδος ὅλων τῶν σχολειῶν νὰ ἐμπνέωνται ἀπ' αὐτήν.

3) **Ἀνώτατο ἰδανικὸ τῆς παιδείας ὁ καθολικὸς ἀνθρωπισμός.** Γι' αὐτὸ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία πρέπει νὰ εἶναι ἀνθρωπιστικὴ καὶ εἰρημιστικὴ, στηριγμένη στὴν ἀγάπην καὶ στὴν ἀμίλλα καὶ ὄχι στὸ μῖσος, νὰ προάγῃ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν στὴ συνεργασία με τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ στὴν καθολικὴ ἀλληλεγγύην τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων.

4) **Ἡ παιδεία πρέπει νὰ εἶναι δημοκρατικὴ**, δηλαδὴ α') ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἄντρες καὶ γυναῖκες, πρέπει νὰ μορφώνωνται· γὰ νὰ γίνωνν συνειδητοὶ καὶ ἀξιοπολίτες μᾶς ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἐλεύθεροι καὶ δίκαιοι καὶ ἰσόνομιοι Δημοκρατίας. β) ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἄντρες καὶ γυναῖκες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ

οικονομική θέση τους, πρέπει να έχουν τα μέσα να μορφωθούν ανάλογα με την εσωτερική τους δυναμικότητα έτσι, που και ο καθένας να τείνει στην τέλεια ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και το σύνολο να υψώνεται από την αρμονική συνεργασία όλων των ικανοτήτων προς τον ιδανικό σκοπό να δημιουργηθεί ολοένα ανώτερος πολιτισμός και γ) η παιδεία από ταξική, που είναι σήμερα, υπηρετώντας το συμφέρο της ολιγαρχίας, πρέπει να γίνει κοινωνική και αληθινά εθνική, δηλαδή υπηρετική όλου του έθνους.

5) **Η παιδεία πρέπει να στηρίζεται στα πραγματικά, ζωντανά και γόνιμα στοιχεία, που έχει και το παιδί μέσα του και όλος ο γύρω του πολιτισμός.**

Άρα η δημοτική γλώσσα, που είναι το αληθινό εκφραστικό όργανο της νεοελληνικής ζωής και της ζωής του ελληνόπουλου, καθώς και όλα τα ζωντανά και εξελιξίμα στοιχεία πολιτισμού, που δημιούργησεν ο ελληνικός λαός στην ιστορική του σταδιοδρομία, πρέπει να είναι η βάση και η αφετηρία για τη μόρφωση των Ελλήνων.

6) **Επειδή η ζωή του ελληνικού λαού και ο πολιτισμός του είναι αναπόσπαστα ενωμένα με τη ζωή και τον πολιτισμό των άλλων πολιτισμένων λαών, η ελληνική παιδεία πρέπει να κάμει τον Έλληνα ικανό να πλουτίζεται με κάθε αληθινή διανοητική και ήθικη κατάκτηση της σύγχρονης ανθρωπότητας, να τον κάμει συγχρονισμένο, μα όχι τυφλά μιμητικό.**

7) **Η παιδεία πρέπει να σέβεται την ατομικότητα του παιδιού. Γι' αυτό πρέπει να μελετά το παιδί, να το προσέχει και να το χειραγωγή χωρίς βιασμό και στρέβλωση, σύμφωνα με την ψυχούσταση του, τα ενδιαφέροντα του και τη δυναμικότητά του.**

Β ΑΙΤΗΜΑΤΑ

Ωδηγημένοι απ' αυτές τις γενικές αρχές ζητούμε:

1) **Να γίνει νέα διάρθρωση της Ελληνικής Παιδείας.** Όλα τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, πρέπει να μορφώνονται υποχρεωτικά ως τα 18 τουλάχιστον χρόνια της ζωής των στο κοινό δημοτικό σχολείο και στα μετέπειτα γενικά ή τα ειδικά επαγγελματικά ή συμπληρωματικά σχολεία, που είναι απαραίτητο να οργανωθούν άμεσα από το κράτος. Η οργάνωση των σχολείων πρέπει να βασίζεται στην ψυχική εξέλιξη των παιδιών, στις διάφορες ψυχοσυστάσεις και τα ενδιαφέροντα των, καθώς και στις ανάγκες των επαγγελμάτων. Η επιλογή των ικανών και των ειδικά προικισμένων παιδιών πρέπει να γίνει το μόνο κριτήριο για την κατάταξη τους στα διάφορα είδη των σχολείων. Το κράτος πρέπει να παρέχει όλα τα μέσα στους ικανούς, για να σπουδάσουν.

2) **Να δημιουργηθεί ενότητα και παράδοση στην πρόνοια της Πολιτείας για την Παιδεία.** Η σημερινή διάσπαση του εκπαιδευτικού έργου, που διενεργείται από πολλά Υπουργεία χωρίς καμιά συνεννόηση αναμεταξύ τους και καμιά ενιαία γραμμή, πρέπει να λείψει.

3) **Να γίνει νέα διοικητική οργάνωση της ελληνικής παιδείας.** Η διακινδύνευση των σχολείων με το σύστημα της αυτοδιοίκησης και της αποκέντρωσης πρέπει να θέτει ολοένα περισσότερο τα σχολικά ζητήματα στο κέντρο του λαϊκού ενδιαφέροντος και να τονώνει το συναίσθημα της ευθύνης για το μέλλον των παιδιών και του έθνους και στους πολίτες και στους εργάτες της παιδείας.

4) **Να γίνουν νέα σχολικά προγράμματα, όχι μόνο αντίστοιχα προς τους σκοπούς των σχολείων, μα και με περιεχόμενο σύμφωνα προς τις γενικές αρχές, που ώρισάμε παραπάνω, δηλαδή τις αξίες του σύγχρονου και γενικά του ανθρωπίνου πολιτισμού, με τάση προς την επιστημονική κατανόηση και κυριόρχηση του φυσικού και του ήθικου κόσμου, με τα ζωντανά, αληθινά και γόνιμα στοιχεία της νεοελληνικής πραγματικότητας, με γλωσσικό όργανο για όλους τους βαθμούς της παιδείας τη δημοτική γλώσσα, με πολυμέρεια αντίστοιχη προς τα ενδιαφέροντα των παιδιών και τον καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας, με ανάπτυξη όλων των μορφών της αγωγής και με οργάνωση πλούσιας σχολικής ζωής.**

5) **Να αλλάξει η μέθοδος της διδασκαλίας και γενικά της αγωγής.** Σκοπός της αγωγής δεν είναι η γνώση, αλλά η δράση, όχι η λέξη ούτε η άπλη έπιπεία των πραγμάτων, αλλά η κίνηση του παιδιού μέσα στα πράγματα, η ενεργητική κατάκτηση των αγαθών του πολιτισμού και των μέσων της ζωής από το παιδί. Κέντρο της σχολικής εργασίας το παιδί και ο δάσκαλος βοηθός του παιδιού στο δρόμο του. **Η σχολική κοινότητα** θα το προετοιμάσει για την πραγματική κοινωνική ζωή.

6) **Να δοθεί η προεπόμενη σημασία στον κυριώτατο εργάτη της Παιδείας, το δάσκαλο.** Όχι μόνο η μόρφωση του για όλες τις βαθμίδες της Παιδείας πρέπει να είναι βαθιά, πλούσια και επιστημονική, μα και η θέση του μέσα στον κύκλο των λειτουργιών της πολιτείας αντίξια με το προσφερόμενο υψηλότατο έργο, χωρίς να υπάρχει καμιά κατ' άρχην διάκριση ανάμεσα στους εργάτες της κατώτερης και της ανώτερης παιδείας.

7) **Να οργανωθεί η μόρφωση των δασκάλων με βάση τον επιστημονικό τους καταρτισμό.** Να λάβει άμεση πρόνοια το Κράτος για να πυκνώσει τα αραιότερα επιστημονικά στελέχη της ανώτερης παιδείας και να ενισχύσει με κάθε μέσο την καθυστερημένη ακαδημαϊκή μόρφωση των δασκάλων. Προς το σκοπόν αυτό πρέπει να γίνουν άμεσα επαρκείς επιστημονικές αποστολές στα Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια.

8) **Να δοθούν στην Παιδεία όλα τα απαραίτητα υλικά μέσα για την προκοπή της.** Η κρατική πρόνοια συνδυασμένη με τη φροντίδα του κάθε πολίτη για το σχολείο πρέπει να προικίσει την παιδεία με τα κατάλληλα σχολικά χτίρια, αulές, γυμναστήρια, κήπους, όργανα διδασκαλίας, ξύπιπλα, σκεύη, βιβλιοθήκες για τους δασκάλους και τα παιδιά, μαθητικά αναγνωστήρια, συσσίτια, ύποτροφίες, παροχή βιβλίων και γραφικής ύλης δωρεάν στα φτωχά παιδιά και κάθε άλλο συντελεστικό για τη διεξαγωγή του παιδευτικού έργου.

9) **Να λάβη πρόνοια το Κράτος για τα απαραίτητα περισχολικά ιδρύματα, νηπιοτροφεία, παιδοκομεία, έξοχικά σχολεία, παιδικές εξοχές, παιδικά σανατόρια, τάξεις για καθυστερημένα παιδιά, σχολικά λουτρά, κ. τ. λ.**

10) **Να οργανωθεί από το Κράτος και την κοινωνία λαϊκή μετεκπαιδευση σε πλατύτατο κύκλο από τη διδασκαλία των αναλφabethτων σε νυχτερινά και Κυριακά σχολεία και στο στρατώνα, ως την ίδρυση λαϊκών πανεπιστημίων, για να υψωθεί το μορφωτικό επίπεδο ολόκληρου του ελληνικού λαού, που βρίσκεται τώρα τόσο χαμηλά.**

Σημ. <Αναγέννησης>. Είναι σωστό να τονίσουμε, ότι το πρόγραμμα, που δημοσιεύουμε παραπάνω, στη σημερινή του διατύπωση αντιπροσωπεύει μόνο τις ιδέες της <Αναγέννησης> και αυτή έχει την αποκλειστική ευθύνη γι' αυτό.

Δ. ΒΕΖΑΝΗ

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

I.

Je ne suppose rien, je ne propose rien, j'expose.

Ἡ Πολιτικὴ ἐπιστήμη, ὅπως εἶναι γνωστό, δὲ μπορεῖ νὰ κρίνῃ ἂν εἶναι σωστὴ γιὰ ὄχι μιὰ ὀρισμένη πολιτικὴ, ἕνα ὀρισμένο πολιτικὸ ἰδανικόν.

Ὁ Max Weber, ὁ Radbruch, ὁ Kantowicz μὲ τὶς βαθυστόχαστες ἐργασίες τους ἀποδείξανε ὡς τώρα, πὼς εἶναι μάταιη κάθε προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ νὰ ὑποτάξῃ στὴ λογικὴ, σὲ ἔννοιες γενικὰ ἀναγνωρισμένες τὸ «Κοινωνικὸ Πρέπει»¹⁾.

Μολαταῦτα καὶ μὲ τὴ σημερινὴ κατάστασις τῆς μπορεῖ ἡ Πολιτικὴ Ἐπιστήμη νὰ κρίνῃ, ἂν μιὰ Πολιτικὴ εἶναι σωστὴ ἢ λανθασμένη, ἐξετάζοντας τὰ μέσα, πὼς μεταχειρίζεται γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ σκοπὸ τῆς. Ὁ σκοπὸς εἶναι πάντα σχετικὸς. Ὡς πρὸς τὰ μέσα ὅμως, πὼς ὑπηρετοῦν σκόπιμα ἕνα ἀποτέλεσμα, ἡ Πολιτικὴ Ἐπιστήμη μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ φτάνῃ σὲ γενικὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα. Δὲ μπορεῖ νὰ καθορίσῃ τὴν ὑπέρτατη ὁρθὴ Ἀξία. Ἔχει ὅμως τὴ δύναμη νὰ ἐξετάσῃ ἐπιστημονικὰ τὰ μέσα, πὼς ὁδηγοῦν καλὰ πρὸς τοὺς σκοποὺς. Εἶναι σφάλμα νὰ παραγνωρίζωμε τὴ διπλὴ αὐτὴ ἀλήθεια. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Σωκράτη, πὼς ἡ Πολιτικὴ εἶναι ἡ μόνη ἐπιστήμη, «φύσει οἷσα τοῖς ἀνθρώποις», εἶναι πολὺ κακὸς ὁδηγός.

Καὶ μῶλα τὰ ἐμπόδια καὶ τὶς ἀντιστάσεις θάρθη, πιστεύομε, μιὰ μέρα ὅπου τὰ πολιτικὰ ζητήματα ἀντὶ νὰ τὰ λύνοιν οἱ ἀνίδεοι στὶς στήλες τῶν ἐφημερίδων, θὰ τὰ ξεδιαλύνουν οἱ ἐπιστήμονες στὰ ἐπιστημονικὰ φροντιστήρια τους.

Μιὰ ἄλλη ἐπιστήμη, ἡ Κοινωνιολογία, ἐξετάζει τὶς διάφορες πολιτικὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ βρῇ, ποῖο ἰδανικὸ ὑπηρετεῖ κάθε φορὰ ὀρισμένη πολιτικὴ καὶ ποιά εἶναι τὰ αἷτια, πὼς κάνουν νὰ ἐπικρατῇ ἕνα ὀρισμένο ἰδανικόν. Λέγοντας ἰδανικόν ἐννοοῦμε τὴν πρώτη ἀξία, πὼς ἐπιδιώκει μιὰ πολιτικὴ. Ἐχτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴν πρώτη ἀξία, μποροῦν νὰ ὑπάρχουν ταυτόχρονα καὶ ἄλλες δευτερεύουσες. Ἡ σειρά τους ὁρίζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τους. Στὴ μελέτη μου ἐδῶ προσπαθῶ χρησιμοποιώντας καὶ τὴν Πολιτικὴ Ἐπιστήμη καὶ τὴν Κοινωνιολογία νὰ διερευνήσω τὰ προβλήματα τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς Πολιτικῆς.

II.

Τρία ζητήματα θέτομε εὐτὺς ἀπὸ τὴν ἀρχή. α) Ποιὸ ἰδανικὸ ἀποτελεῖ τὸ σκοπὸ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς; β) Ποιά εἶναι ἡ σειρά, πὼς παίρνουν οἱ δευτερεύ-

¹⁾ Αὕτη εἶναι ἡ θεωρία τοῦ σχετικισμοῦ ἢ ῥελατιβισμοῦ (Relativismus). Γιὰ τὰ ἐπιχειρήματα του καὶ τὸν τρόπο, πὼς στοχάζεται κοίτα τὴν κριτικὴ μου γιὰ τὴ Φιλοσοφία τοῦ δικαίου τοῦ Mayer. Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν. 19.5. Τόμ. 5ος Τεύχος 4ον).

ουσες ἀξίες τῆς γ) Ποιὲς αἰτίες ἔδωκαν αὐτὴ τὴν κατεύθυνσι στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ πολιτικὴ; Ἀπὸ τὸν καιρὸ, πὼς ἰδρύθηκε τὸ Κράτος ὡς σήμερα, φαίνεται, πὼς δὲν ἔγινε ποτὲ πόλεμος γιὰ τὴν πρώτη ἀξία. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ τοῦ 1821 ἦταν πιστοὶ στὴν Ἐθνικὴ Ἰδέα, ἦταν ἔθνικιστὲς. Ὅλα τὰ κόμματα θεωροῦσαν τιμὴ τους νὰ εἶναι ἔθνικιστικά. Κανένας δὲ στοχάστηκε νὰ διαμφισβητήσῃ αὐτὸ σὲ κανένα κόμμα. Μὰ τότες, ἀφοῦ ὅλα τὰ κόμματα εἶχαν τὸ ἴδιο ἰδανικόν, πὼς μποροῦμε νὰ ἐξηγήσωμε τοὺς ἀγῶνες, πὼς γίνονταν ἀναμεταξύ τους; Τὶ προβλήματα τὰ χώριζαν; Τὰ χώριζαν ἀπλούστατα διαφωνίες ὡς πρὸς τὰ μέσα, ὡς πρὸς τὸν καλύτερο τρόπο γιὰ νὰ χειριστοῦν τὸ ἔθνικόν πρόβλημα. Οἱ διαφωνίες τους ἦταν δυὸ εἰδῶν. Διαφωνίες γιὰ τὰ πρόσωπα, καὶ διαφωνίες γιὰ τὰ μέτρα. Φυσικὰ ἂν ἐξετάσωμε κατὰ βάθος τὸ πρόβλημα τῶν προσώπων, θὰ ἴδωμε, ὅτι φτάνει νὰ εἶναι καὶ αὐτὸ πρόβλημα μέτρων. Μέτρα ὅμως, πὼς δὲ μποροῦν νὰ ἐξαγγελθοῦν ἀπὸ πρῖν, πὼς ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὶς περιστάσεις, πὼς παρουσιάζονται κάθε φορὰ καὶ συνδέονται μὲ ὀρισμένες θέσεις κυβερνητικὰς, πὼς πρέπει νὰ κατέχουν ὀρισμένα πρόσωπα. Ὅλες οἱ κυβερνητικὲς θέσεις εἶχαν βέβαια σημασίαν, πρὸ πάντων ὅμως ὅσες σχετίζονται μὲ τὴν ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ.

Ἔτσι ὁ τύπος, πὼς παίρνουν τὰ πολιτικὰ προβλήματα στὴν Ἑλλάδα εἶναι «Εἶμαι λ.χ. Δεληγιαννικὸς, γιὰ τὴν πιστεύω, ὅτι ὁ Δεληγιάννης ξέρει νὰ χειριστῇ καλύτερα τὰ ἔθνικὰ ζητήματα ἀπὸ τὸν Τρικούπη». Ἀποτέλεσμα, ἀνταγωνισμὸς πρὸς ἐκείνους, πὼς φρονοῦν τὸ ἀντίθετο.

Ἡ διαφωνία ὡς πρὸς τὰ μέτρα ἔχει τὸν ἀκόλουθον τύπον. «Εἶμαι ὁπαδὸς τοῦ Δ. γιὰ τὴν ἡ συνθήκη, πὼς θέλει αὐτὸς νὰ κλείσῃ μὲ τὴν Σερβία μού φαίνεται, πὼς προάγει περισσότερο τὰ ἔθνικὰ ζητήματα ἀπὸ τὴν φιλοβουλγαρικὴν πολιτικὴν τοῦ Τ».

Στὴν πραγματικότητα ὅμως τὰ προβλήματα δὲν ἦταν τόσο ἀπλά. Τὰ πρόσωπα δὲν ἔμειναν στὴ θέση τοῦ μέσου ἔγιναν σκοπὸς. «Θέλω τὸν Δ. ἢ θέλω τὸν Τ.» ἀνεξάρτητα πῶς ἀπὸ κάθε σκέψη πὼς ὁ Δ. ἢ ὁ Τ. θὰ χρησιμεύουν ὡς ὄργανα γιὰ τὴν πραγμάτωσι μᾶς ἀξίας. Σκοπὸς καὶ ἀξία ἔγιναν τὰ πρόσωπα. Ποιά θέση ὅμως παίρνει ἡ νέα αὐτὴ ἀξία, τὰ πρόσωπα, ἀπέναντι τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας; Εἶναι ἀπὸ πάνω ἢ ἀπὸ κάτω; Θυσιάζεται ἡ ἰδέα στὶ πρόσωπα ἢ τὰ πρόσωπα στὴν ἰδέαν;

Ἐμεῖς νομίζομε, ὅτι ποτὲ δὲν ἦταν ὑπέρτατη ἀξία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ὁ καθαρὸς ἔθνικισμὸς, ἀλλὰ μιὰ νέα μιχτὴ ἀξία, «ὁ ἔθνικισμὸς μὲ ὄργανα ἐμᾶς».

Ἄς ἀναλύσωμε τὴν νέα αὐτὴ ἀξία συγκρίνοντας τὴν μὲ τὸν ἔθνικισμόν.

Καθαρὸς ἔθνικισμὸς σημαίνει νὰ θέτῃς τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδας ψηλότερα ἀπὸ κάθε τι καὶ νὰ θυσιάζῃς γι' αὐτὴν κάθε ἄλλο. Ὁ ἔθνικιστὴς θὰ μεταχειριστῇ ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα καὶ ἐκεῖνα τὰ μέτρα, πὼς θὰ φέρουν τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας του. Ὅλα τὰλλα θὰ μείνουν κατὰ μέρος. Ὁ ἔθνικιστὴς θὰ δυναμώσῃ λ.χ. τὴν ἔθνικὴ οἰκονομία γιὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν τόνωσιν τοῦ ἔθνικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ νὰ πετύχῃ καλύτερα τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἐπικράτησιν του. Θὰ ὀργανώσῃ τὸ στρατό, τὴν παιδείαν, τὶς ὑγειονομικὰς ὑπηρεσίας, ὅλα μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ὑπηρετήσῃ καλύτερα τὸ ἔθνικόν ἰδανικόν.

Ἐθνικισμὸς μὲ ὄργανα Ἐμᾶς σημαίνει, ὅτι θέλομε νὰ ὑπηρετηθῇ ἡ ἰδέα τῆς πατρίδας, ἀλλὰ ὄργανα τῆς δηλ. κυβερνήτες νὰ εἶμαστε ἐμεῖς καὶ μόνο ἐμεῖς. Θὰ προτιμήσωμε νὰ ὑπηρετηθῇ χειρότερα ἡ ἰδέα τῆς πατρίδας παρὰ νὰ ὑπηρετηθῇ ἀπὸ ἄλλους. Ὁ Δεληγιαννικὸς λ.χ. θέλει στὴν κυβέρνησιν τὸ Δεληγιάννη ὄχι γιὰ τὴν

έχει πεποίθηση, πώς ο Δεληγιάννης υπηρετεί καλύτερα την εθνική ιδέα, αλλά γιατί θέλει κυβερνήσει το Δεληγιάννη και όχι τον Τρικούπη. «Θα του περάσει το Δεληγιάννη.» Έτσι τα προβλήματα της ελληνικής πολιτικής καταντούν καθαρά προσωπικά.

Οι δευτερεύουσες αξίες της ελληνικής πολιτικής φυσικά ήταν ακόμη περισσότερο υποταγμένες στα πρόσωπα. Εκεί ο αγώνας ήταν μόνο προσωπικός. Κάθε κόμμα, κάθε πολιτική δύναμη άμεσα μετά την αξία «Εθνικισμός με όργανα εμάς» έθετε την αξία «Το συμφέρον μας».

Το «Συμφέρον μας» σημαίνει να ικανοποιηθούν τα ιδιαίτερα, οικονομικά και άλλα, συμφέροντα των κομματάρχων και των εκλογέων μας, έστω και αν έτσι βλάφτονται τάληθινά συμφέροντα κι αυτών των ίδιων και του λαού ολόκληρου. Αυτό του είδους τα συμφέροντα αποτελούν τη δεύτερη σειρά των αξιών της ελληνικής πολιτικής, τα περίφημα «ρουσφέτια». Τα ρουσφέτια δεν είναι κυρίως θεσμοί, αλλά τρόπος, που εφαρμόζονται οι θεσμοί. Γι' αυτό έχουν μεγάλη σχέση με τα πρόσωπα, που κατέχουν τις σημαντικές κρατικές θέσεις. Αν τα κόμματα δε δημιούργησαν και απέραντη σειρά από θεσμούς ρουσφετολογικούς, το έκαναν γιατί ήξεραν, πώς η εξουσία τους δε θα είναι αιώνια και πώς οι θεσμοί αυτοί θα εφαρμοστούν μια μέρα για ωφέλεια των αντιπάλων τους και βλάβη δική τους. Αν το ρουσφέτι βλάπτει κάποιους από «Εμάς», τότε γίνεται η δε γίνεται ανάλογα με τη σημασία, που έχουν τα πρόσωπα, που ωφελούνται ή βλάφτονται ή τότε δημιουργούνται νέα ρουσφέτια, για ναποζημιωθούν εκείνοι, που βλάφτηκαν από τα πρώτα.

Τρίτη σειρά από αξίες ύστερ' από τις δυο προηγούμενες έρχονται οι «προσωπικές ελευθερίες του πολίτη». Η αξία αυτή σημαίνει, ότι θέλουμε η εξουσία εκείνων, που κυβερνούν να μην είναι απόλυτη, παρά να έχει κάποια όρια απέναντι σε όλους γενικά τους πολίτες. Με τις αξίες αυτές, με το χωρισμό και τον καθορισμό των εξουσιών και των δικαιωμάτων του πολίτη, καταγίνεται το Σύνταγμα. Το Σύνταγμα σκοπό έχει να διατηρήσει την αξία, που λέγεται «Ελευθερία». Στην εποχή του Καποδίστρια και του Όθωνα ο καθορισμός και η κατανομή της ελευθερίας ήταν μια από τις αιτίες, που γέννησαν σοβαρά προβλήματα στην ελληνική πολιτική. Από τα 1863 όμως οι αγώνες γύρω σ αυτή την αξία σταματούν.

Ίσως κανείς βλέποντας, ότι το Σύνταγμα μ αυτή την αξία καταγίνεται, θα θελήσει να τη θεωρήσει από τις πρωταρχικές. Μά δεν είναι έτσι. Ο Εθνικισμός είναι αυτονόητος. Δε γράφεται στο Σύνταγμα. Η ελευθερία πάλι γράφεται στο Σύνταγμα, γιατί αυτό κανονίζει τη σχέση των εξουσιών. Δε βρίσκεται όμως και σε καμιά αντίθεση με τον Εθνικισμό, όπως τουλάχιστο νόμιζαν τότες, αφού όλοι οι Έλληνες ήταν εθνικιστές.

Αν άργότερα όρισμένα κόμματα ύψωσαν πάλι για σημαία τις ελευθερίες του πολίτη, τόκαναν γιατί δεν έβρισκαν, πώς ήταν αναγκαίο μέσο για τον εθνικισμό ή κατάργηση της ελευθερίας. Έτσι λ.χ. στην εποχή του Βενιζέλου όπως και του Παγκάλου, οι ελευθερίες των πολιτών αποτέλεσαν πρόβλημα της ελληνικής πολιτικής.

Η σειρά των άλλων αξιών, όπως είναι η καλύτερη της εθνικής οικονομίας, καλή διοίκηση, καλή παιδεία, υποστήριξη της επιστήμης και της τέχνης ή δεν είχε καθοριστή (ή πολιτική των κομμάτων γι' αυτά όλα ήταν σπασμοδική και ασυστηματοποίητη) ή δεν έπληρχε καθόλου, γιατί νόμιζαν ότι δεν είχαν θέση στα πολιτικά προγράμματα.

Σήμερα πώς παρουσιάζονται τα προβλήματα; Πουές αξίες ανταγωνίζονται στη σημερινή ελληνική πολιτική; Στον τελευταίο εκλογικό αγώνα παρουσιάστηκαν τρία πρό πάντων συγκροτήματα. Το βενιζελικό (δημοκρατικό), το αντιβενιζελικό (βασιλικό) και το κομμουνιστικό. Το τρίτο παρουσιάζεται σε όλους σχεδόν τους σημερινούς λαούς. Η αξιολογία του στις γενικές γραμμές είναι γνωστή, στα καθέκαστα είναι αντικείμενο έρευνας. Το κομμουνιστικό κόμμα όμως αντιπροσωπεύει ελάχιστη δύναμη σήμερ. Ο αγώνας γίνεται άναμεσα σε δημοκρατικούς και βασιλικούς.

Εκείνο που θάχαμε να παρατηρήσουμε εντός από την αρχή είναι, ότι τα δυο συγκροτήματα δεν τα χωρίζει καμιά βασική διαφορά. Στο βάθος ο αγώνας γίνεται γύρω από τις ίδιες αξίες, όπως και πριν. «Ο εθνικισμός με όργανα εμάς» και το «Συμφέρον μας» είναι οι κυρίαρχες και πραγματικές αξίες και για τα δυο συγκροτήματα με όλες τις αποχρώσεις των. Ίσως θα νόμιζε κανείς ξεγελασμένος από τα επιχειρήματα των κομμάτων, ότι ο αγώνας έχει σκοπό την καθαρή εθνική ιδέα και η διαφωνία είναι για τα «μέσα». Και όμως δεν πρόκειται γι' αυτό. Όταν η μια μερίδα λή στην άλλη, πώς αν αυτή κυβερνήσει θα γίνη καταστροφή, δεν έχει επιχειρήματα πραγματικά για να το αποδείξει. Πρόκειται μόνο για καταστροφή, που θα προσπαθήσουν να φέρουν αυτοί οι ίδιοι, γιατί δε θέλουν να κυβερνούν οι άλλοι.

Το ζήτημα του πολιτεύματος, Δημοκρατία ή Βασιλεία, αν το πάρουμε για ζήτημα μέσον είναι άστοιχο, γιατί κανένας πραγματικά δεν πιστεύει, ότι εκεί είναι το πρόβλημα. Αποτελεί μόνο πρόσχημα. Έτσι εξηγείται και το γιατί το ζήτημα τουτο άληθινά δεν συγκινεί. Αν ήταν πραγματική πάλη για ανώτερες αξίες, θα είχαμε βαθιά συγκίνηση. Στα 1920 είχαμε πολύ ούσιαστικώτερη αξιολογική βάση. Γιατί οι εκλογές εκείνες ήταν και πάλι μεταξύ δυο προσωπολατρειών (και τότε η εθνική αξία ήταν παραμερισμένη), αλλά για τη μια μερίδα ήταν πρό πάντων αγώνας για την αποκατάσταση των ελευθεριών του πολίτη.

Το ίδιο μοτίβο προσπαθήσαν να δώσουν και σήμερα στις εκλογές, αλλά δε βρέθηκε άφορμή. Οι ελευθερίες ξαναγύρισαν όλες μαζί με το γκρέμισμα της στρατοκρατικής δικτατορίας.

III.

Γιατί όμως η ελληνική πολιτική πήρε αυτή την κατεύθυνση ως σήμερα;

Την αιτία θα μάς τη δώσει μια ψυχολογική ανάλυση του νεοελληνικού χαρακτήρα. Γιατί η ψυχολογία ενός λαού σε μια όρισμένη στιγμή είναι η μόνη κατάλληλη για να μάς εξηγήσει μια πολιτική, όταν έχουμε φυσικά δημοκρατικό πολίτευμα. Στο σχηματισμό των πολιτικών κομμάτων δυο πράγματα μπορεί να συμβούν. Η τα κόμματα θα σχηματιστούν από πρόσωπα, που έχουν τη λαϊκή ψυχολογία ή θα σχηματιστούν από πρόσωπα, που στέκονται μακριά από τη λαϊκή ψυχή. Στη δεύτερη περίπτωση ή θα διαλυθούν ή θα προσαρμοστούν στη λαϊκή ψυχολογία χάνοντας τον αρχικό τους χαρακτήρα. Έτσι λοιπόν βλέπομε, ότι η λαϊκή ψυχολογία μετουσιώνεται πάντα στην πολιτική ενός τόπου.

Για να νιώσει κανείς την ψυχολογία του Ελληνικού λαού πρέπει να τον πάρει, όπως ήταν στις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης. Ο λαός έξ αιτίας της τουρκικής δεσποτείας βρισκόταν σε χαμηλό επίπεδο πολιτισμού. Το Κράτος σε δύναμη μορφωτική δεν υπήρχε. Ήταν ξένο και έχθρικό και μόνο το μίσος του λαού προκαλούσε. Η κοινωνία δεν είχε ύψωθη σε μορφωτικό συντελεστή. Ήταν ακόμη

ένα σύνολο από οικογένειες και μόνο τις οικογενειακές αξίες γνώριζε και σύμφωνα μ' αυτές έκρινε. Η οικογένεια λοιπόν μαζί με τη θρησκεία έμειναν οι μόνες μορφωτικές δυνάμεις.

Η θρησκεία κυρίως επηρέασε την οικογένεια, τη δυνάμωσε, της έκαμε αδιάκοπα ενέσεις. Η οικογένεια είναι πάλι κείνη, που από τα σπάργανα ακόμη οδηγεί το παιδί στην εκκλησία. Έτσι οι δυο αυτές δυνάμεις είναι συμμαχικές και αλληλοβοηθιούνται.

Ποιά είναι λοιπόν η μόρφωση, που δίνει η οικογένεια στην ψυχή του Έλληνα; Ένα γνώρισμα προέχει περισσότερο από όλα τα άλλα και αποτελεί, έτσι να πούμε, σαν άγια παράδοση για το γένος μας. Το «Φιλότημο».

Το «Φιλότημο», αν το πάρη κανείς σαν ένα «Ανώτερο είναι», σα μιὰ προσπάθεια να άριστεύη κανείς σε όλα, είναι ένα ένστιχτο με κολοσσιαία σημασία. Αν το ίδουμε δυναμικά και προοπτικά φτάνει να ισοδυναμή με την τάση για τον «Υπεράνθρωπο» του Νίτσε.

Το ελληνικό όμως φιλότημο δυστυχώς δεν είναι αυτό. Είναι μιὰ ειδική παραλλαγή του, που μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε σαν ένα «Ανώτερο είναι συνειδητά ψεύτικο». Είναι η τάση να έχτιμοῦμε περισσότερο από κάθε τι άλλο τον εαυτό μας, έστω και αν η πιο φανερή και απλή λογική μᾶς επιβάλλη να αναγνωρίσουμε έναν άλλο για ανώτερο. Καμιά κανενός είδους υπεροχή δε μᾶς είναι ανεκτή. Κάθε υπεροχή μᾶς προσβάλλει προσωπικά. Δεν τη συχωρούμε ποτέ. Η μοχθηρία και η σοφιστεία μπαίνουν στην υπηρεσία του φιλότημου μας για να κατεβάσουμε κάθε υπεροχή. Αν παλαίψουμε μένα δυνατώτερο μας και νικηθούμε θα βρούμε τρόπο να ποδείξωμε, πως έμεις νικήσαμε. Αυτό μᾶς επιβάλλει το «φιλότημο». Η τάση αυτή είναι τόσο βαθειά ριζωμένη στην ψυχή του Έλληνα και έχει τόσο σημασία για να εξιγήση κανείς τα φερσίματα του, και όταν ενεργή σαν άτομο και όταν ενεργή σαν ολότητα, που άμα δεν το γνωρίζη κανείς, ο ελληνικός λαός του μένει αίνιγμα.

Το «Ψευτοφιλότημο», το «Ψεύτικο ανώτερο είναι» μπορούμε να το ξεχωρίσουμε σε δυο μορφές. Η μιὰ μορφή είναι, όταν πιστεύωμε άληθινά και μεϊς οι ίδιοι, πως είμαστε ανώτεροι, ενῶ βλέπομε, πως δεν είμαστε. Αυτό είναι το «Ψεύτικο ανώτερο είναι για τον εαυτό μας».

Η δεύτερη μορφή, η πολὺ συνηθέστερη, είναι όταν επιμένωμε να πείσωμε τους άλλους, πως είμαστε ανώτεροι, αν και έμεις έχουμε συνείδηση, πως αυτό δεν είναι άλήθεια. Αυτό είναι το «Ψεύτικο ανώτερο για τους άλλους» «να μᾶς νομίζουν οι άλλοι ανώτερους».

Ο ψευτοφιλότημος της δεύτερης μορφής μπορεί να ομολογήση στον εαυτό του, ότι ο Α είναι ανώτερος του, δε θα το κάμη όμως ποτέ μπροστά στους άλλους και θα προτιμήση να τον σφάξουν παρά να το γράψη. Και οι δυο μορφές του ψευτοφιλότημου κατέχουν την ψυχή του Έλληνα ή ταυτόχρονα ή και με κάποια έναλλαγή κατά την περίσταση. Γιατί το ψευτοφιλότημο είναι ειδολογική ιδιότητα του Έλληνα. Αφορμή για να φανερωθῆ του δίνουν όλα τα περιστατικά της ζωής και όλες οι αξίες αποτελοῦν το περιεχόμενο του¹⁾.

¹⁾ Ο Σκληρός στο Βιβλίο του για τα «Σύγχρονα προβλήματα του Έλληνισμού» (1919) που περιέχει πολλές σοφές γνώμες για το νεώτερο Έλληνα δεν αναφέρει τίποτε για το ψευτοφιλότημο. Το ίδιο και ο Σ. Βλαβιανός στην «Ψυχολογία του συγχρόνου Έλληνικού λαού» (1905) βλέπει μόνο «ἀρετές» της φυλής και κανένα «ελάττωμα.»

Άλλο ελάτήριο, που είναι φυσικό να σταλάζη ή οικογένεια στην ψυχή του παιδιού είναι η αγάπη σαυτήν, που φανερώνεται με οικονομικά και ήθικα ὠφελήματα, που το παιδί θα παρέχη ἀργότερα σαυτήν.

Μέσα στα ήθικα ὠφελήματα την πρώτη θέση έχει η ιδέα της «οικογενειακής τιμής», που είναι μιὰ από τις σημαντικώτερες αξίες στη ζωή του νεοέλληνα. Στην οικογένεια έχει τη ρίζα της και η αξία της «συνήθειας» ή ιδέα πως κάθε τι πρέπει να διατηρηται, ὅπως βρέθηκε από τα περασμένα. Επίσης η «προσωπική καλοπέραση», που και αυτή αποτελεί μιὰ σημαντική αξία της ζωής μας. Ο «παλληκαρισμός», σύνθετη αξία φιλότιμου και οικογενειακής τιμής σπρώχνει αδιάκοπα τον Έλληνα σε αντικοινωνικές και αντικρατικές ενέργειες. Υστερα έρχεται η αξία του «Έθνικισμού» και ύστερα οι άλλες «Θρησκευτικές» κλπ.

Έτσι μπορεί να πῆ κανείς, ότι οι «οικογενειακές αξίες» και οι «θρησκευτικές», που οι ίδιες είναι και οικογενειακές ήταν και παραμένουν ακόμη κυρίαρχες. Η κοινωνία, ὅπως είπαμε, δεν είχε μορφωτική δύναμη σε μᾶς, γι' αυτό δεν ανάγκασε τον ατομικιστή Έλληνα να αιστανθῆ αλτρουϊσμό. Η κοινωνία έκρινε τα άτομα κατά τις οικογενειακές τους αξίες. Γι' αυτό το ένστιχτο της κοινωνικότητας μας έμεινε έξαρτημένο από την οικογένεια.

Σήμερα βέβαια αρχίζει η κοινωνία να γίνεται ανεξάρτητη δύναμη, να χειραφετῆται από την οικογένεια. Άλλα είναι τα κοινωνικά και άλλα τα οικογενειακά κριτήρια. Κρίνοντας η κοινωνία τα άτομα από την κοινωνική τους σημασία επηρεάζει την ψυχολογία τους.

Και στο δρόμο μας όμως αυτόν προς την κοινωνικότητα προσέχομε πρώτα πρώτα κάποια έξωτερικά γνωρίσματα και όχι στις άληθινές κοινωνικές αξίες. Το «καλό ντύσιμο» «οι καλοί τρόποι» παίζουν υπερβολικό ρόλο στη ζωή του νεοέλληνα. Απόδειξη, ότι και η κοινωνικότητα μας έρχεται επηρεασμένη από ισχυρότατο «ψευτοφιλότημο», να φαινόμαστε έξωτερικά καλύτεροι από ὅτι είμαστε.

Ένα άλλο σοβαρό ελαττωματικό γνώρισμα της κοινωνικότητας μας είναι η καταπληχτική επικράτηση της ψευτιάς παντού. Ότι ακούομε, το υποπτεύομαστε. Είμαστε α priori έτοιμοι να θεωρήσωμε για ψεύτικο το κάθε τι. Είλικρίνεια και τιμιότητα δεν αναγνωρίζωμε στον αντικρυνό μας. Ούτε άγνα ελάττωμα στις ήθικες πράξεις του. Όποιος πιστεύει θεωρείται ελαττωματικός άνθρωπος, εύκολοπιστος, κουτός. Αναζητούμε πάντα στη ρίζα κάθε ενέργειας του άλλου ελάττωμα ὑποπτα. Γιατί αυτό; Γιατί κρίνωμε πάντα από τον εαυτό μας. Και επειδή στη βάση του είναι μας έχουμε μιὰ ψευτιά, το ψευτοφιλότημο, κρίνωμε όλους με το ίδιο μέτρο.

Ο ψευτοφιλότημος λέει ψέματα είτε στους άλλους μόνο, είτε και στον ίδιο τον εαυτό του. Δε θέλει ποτέ να αναγνωρίση μιάν άλήθεια, που αντιβαίνει στο συμφέρον του. Αυτό καταστρέφει βασικά το χαρακτήρα του. Τον κάνει να λῆ ψέματα και εκεί, που δεν ὑπάρχει ανάγκη. Έτσι το ψέμα καταντάει σε μᾶς «δικαίωμα» και «έθιμο».

Έχοντας για βάση αυτή την ψυχολογία του νεοέλληνα μπορούμε τώρα να ξαναγυρίσωμε στην πολιτική του ζωή. Αυτός ο χαρακτήρας μας δημιουργεί τη σπουδαιότερη αξία της πολιτικής μας ζωής, τον «Έθνικισμό με ὄργανα ἐμᾶς». Η παλληκαρωσύνη, η αντικοινωνικότητα, το μῖσος ενάντια στην ὀργανωμένη ολό-

τητα, πού δὲν τὴ νιώθομε, δηλ. τὸ κράτος, δημιουργοῦν τὴ συστηματικὴ παρανομία. Οἱ νόμοι ὑπάρχουν, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἄλλους.

Ἡ «προσωπικὴ καλοπέραση» μαζί με τὴν ἔλλειψη κοινωνικοῦ πνεύματος δημιούργησε τὴ δεύτερη ἀξία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, τὸ «Συμφέρον μας» δηλ. καὶ τὰ «Ρουσφέτια».

Ἄν ἀναλύσωμε ἀκόμη βαθύτερα τὸν ἔθνικισμό μας, καταλήγομε σὲ συμπεράσματα ἀπροσδόκητα.

Δὲ μπορούμε νὰ ρηθῶμε, ὅτι ὑπάρχουν πολλοί, πού εἶναι ἀληθινὰ ἔθνικιστές, ἔτοιμοι νὰ θυσιάσουν γιὰ τὴν ἰδέα τῆς πατρίδας ὅλα καὶ τὴ ζωὴ τους. Εἶναι ὅμως τόσοι πολλοί, ὥστε νὰ δίνουν αὐτὸ τὸν ἀποκλειστικὰ ἔθνικιστικὸ τόνο στὴν ὀργάνωση ὅλης τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς; Νομίζω ὄχι. Ἐχῶ τὴ γνώμη, ὅτι στὴ μεγαλύτερη πλειονότητα ὁ Ἕλληνας «ἄστος» δὲν εἶναι ἀληθινὸς ἔθνικιστής, δὲν ἔχει μέσα του ὡς ὑπέρτατη ζωντανὴ ἀξία, τὴν πατρίδα. Τονίζω τὸ «ὑπέρτατη ἀξία», γιὰτὶ βέβαια σὲ ὅλους ὑπάρχει σὰν ἀξία ἀπλή.

Πολλοὶ εἶναι ἔθνικιστές, δὲ θέλουν ὅμως νὰ κάμουν τίς ἀπαραίτητες θυσίες, πού εἶναι τὸ ἀναγκαῖο «μέσο» γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ἰδανικὸ τους. «Ὡς πρὸς τίς θυσίες, ἄς τίς κάμουν οἱ ἄλλοι». Αὕτη εἶναι ἡ ἀπόκρυφη σκέψη τοῦ ἀστοῦ ἔθνικιστή. Ἔτσι βλέπομε, ὅτι καὶ ὁ ἔθνικισμὸς καταντᾷ μιὰ ψεύτικη ἀξία. Ἐπάνω ἀπ' αὐτὴν μπαίνει τὸ «συμφέρον μας», «ἡ ζωὴ μας». Μολαταῦτα ὁ Ἕλληνας ἀστος φωνάζει, ὅτι ὁ ἔθνικισμὸς εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἀξία του.

Μοιάζει ἔτσι ὁ ἔθνικισμὸς μας με μιὰ πέτρα, πού τὴ σηκώνομε στοὺς ὤμους μας. Μᾶς εἶναι δυσάρεστη. Μὰ δὲν τὴν τινάζομε κάτω. Φροντίζομε νὰ ἀφήνωμε τὸ βάρος στοὺς ὤμους τῶν ἄλλων. Ἔτσι φαινόμεστε ὅλοι, ὅτι σηκώνομε εὐχάριστα τὴν πέτρα, ἐνῶ ἄλλοι τὴν κρατοῦν καὶ οἱ περισσότεροὶ κάνουν μιὰ δυσάρεστη στιγμιαία ἀγχαρεία.

Μὰ θὰ μπορούσε νὰ ρωτήση κανεὶς. Ἐφοῦ ὁ ἔθνικισμὸς βρῖσκεται σὲ ἀντίθεση με τίς ἀξίες, πού ἀληθινὰ πιστεύομε καὶ ἀφοῦ γιὰ νὰ ὑπάρχη ἔθνικισμὸς εἶναι ἀνάγκη ὅλοι νὰ μοιραζώμαστε τίς θυσίες, γιὰτὶ εἰλικρινὰ δὲ γινόμαστε ἀντιεθνικιστές; Ἐδῶ μπορούμε νὰ δώσωμε διπλὴ ἐξήγηση. Πρῶτα πρῶτα τὸ «ψευτοφιλότιμο» ἐμποδίζει τὸν Ἕλληνα νὰ ὁμολογήσῃ εἰλικρινὰ, πὼς ὑστερεῖ σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἀξία, γενικὰ ἀναγνωρισμένη καὶ ἀκόμη τὸν ἐμποδίζει νὰ ὁμολογήσῃ αὐτός, ὁ «παλληκαράς», ὅτι ὑστερεῖ στὴν «ἀντρεία».

Ἐπειτα πρέπει νὰ ποῦμε, πὼς ποτὲ δὲ μπῆκεν ὡς τώρα στὴν πολιτικὴ μας ζωὴ πραγματικὰ τὸ πρόβλημα. Ἐθνικισμὸς ἢ κάτι ἄλλο. Καὶ ἂν μπῆ κάποτε τὸ πρόβλημα, ἴσως οἱ περισσότεροὶ θάποφύγουν νὰ δώσουν μιὰ λύση. Γιὰτὶ αὕτη ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ἀπαιτεῖ ψυχικὴ καὶ διανοητικὴ ρώμη. Ἐνῶ τοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς ἀπαίδευτους—καὶ σαυτοὺς ἀνῆκομε οἱ περισσότεροὶ Ἕλληνες,—τοὺς διακρίνει νωθρότητα ψυχῆς καὶ σκέψης.

IV.

Καὶ τώρα ἄς προσπαθήσωμε νὰ ἐξηγήσωμε μιὰν ἄλλη μορφή τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς, τὴ «στρατοκρατία» πού μέσα σ' αὐτὴ ζήσαμε ἀπὸ τὰ 1922 σχεδὸν ὡς σήμερα. «Στρατοκρατία» εἶναι ἡ κατάσταση ἐκείνη, ὅπου ἓνα μέρος ἢ τὸ σύνολο ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς, τοὺς ἐπαγγελματίες στρατιωτικούς, πού σαυτοὺς ὑπακούουν ἀναγκαστικὰ οἱ στρατιῶτες, παίρνει με τὴ βία τὴν ἐξουσία καὶ τὴ δια-

τηρεῖ. Ἡ στρατοκρατία θὰ μπορούσε νὰ παρουσιαστῇ καὶ μεταμφιεσμένη σὲ κόμμα πολιτικὸ, συνεταιρισμένη καὶ με ἄλλους πολιτικούς καὶ γενικὰ ὄχι ἐπαγγελματίες στρατιωτικούς. Γιὰτὶ δὲν ἔγινε αὐτό, θὰ μᾶς τὸ ἐξηγήσῃ ἡ ἀνάλυση τῶν στρατοκρατικῶν ἀξιών.

Στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχαμε στρατοκρατία καθαρὴ. Ποιὰ εἶναι ἡ ψυχολογία τῆς στρατοκρατίας αὐτῆς, ποιᾶς εἶναι οἱ ἀξίες τῆς; Γενικὴ ἀξία καὶ τῆς στρατοκρατίας παρουσιάζεται ὁ ἔθνικισμὸς, ἡ ἰδέα τῆς Πατρίδας. Ὁ ἔθνικισμὸς ὅμως τῶν στρατιωτικῶν παρουσιάζει κάποιες δικές του ἀποχωρήσεις. Ἐχει ἓνα γνώρισμα, πού τὸν ξεχωρίζει πολὺ ἀπὸ τὸν ἔθνικισμὸ τῶν πολιτικῶν. Εἶναι χρονικὰ περιορισμένος. Ὁ στρατοκράτης δὲ λογαριάζει, ἂν ἡ πατρίδα του θὰ πολεμήσῃ ἢ θὰ μεγαλώσῃ ἢ θὰ ἀνθίσῃ μετὰ 100 χρόνια. Αὐτὸν τὸν ἐνδιαφέρει νὰ γίνουν ὅλα αὐτὰ γρήγορα. Ὁ ἔθνικισμὸς του εἶναι ἀνυπόμονος. Μιὰ πολιτικὴ, πού τείνει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ ἔθνικὸ ἰδανικὸ «ἀμέσως», καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι ὀλοφάνερα λανθασμένη γιὰ τὸν πολιτικὸ ἔθνικισμὸ, πού εἶναι χρονικὰ ἀπεριόριστος, εἶναι γνώρισμα τῆς στρατοκρατίας. Ὁ πολιτικὸς ἔθνικισμὸς εἶναι ὑπολογιστικὸς, βλέπει μακριά, ἐργάζεται καὶ με μέσα ὄχι πολεμικά, ἔχει συνθετώτερη ἀντίληψη τοῦ ἔθνικισμοῦ. Τὸν περιορισμένο ἔθνικιστὴ, τὸν ἐπαγγελματία στρατιωτικὸ τὸν σπρώχνει καὶ τὸ μαχητικὸ ἐνστικτο. Αὐτὸ τὸν ὠθεῖ πρὸς τὴν πολεμικὴ περιπέτεια, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι αὐτὸς οὔτε ὁ συντομώτερος, οὔτε ὁ καλύτερος δρόμος γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς ἔθνικῆς ἰδέας. Μιὰ νίκη ἔθνικὴ, ἓνα μέγαλωμα ἢ μιὰ ἀσφάλεια τῆς πατρίδας, πού θὰ τὴν πετύχαιεν ὁ πολιτικὸς χωρὶς πόλεμο, χάνει στὰ μάτια του τὴ μισὴ τῆς ἀξίας.

Σημαντικώτατη ὅμως ἀξία τῆς στρατοκρατίας μαζί με τὸν ἔθνικισμὸ εἶναι τὸ ἐπαγγελματικὸ καὶ προσωπικὸ συμφέρον τῶν ἀξιωματικῶν ἴσως γιὰ πολλοὺς ἀξιωματικούς αὕτη εἶναι ἡ κυριώτερη αἰτία, πού εἶναι στρατοκράτες.

Εἶναι ὅμως βέβαια, ὅτι ἡ γενικώτερη ἔθνικιστικὴ ἰδεολογικὴ βάση ὑπῆρξε τὸ κυριώτερο στήριγμα τῆς στρατοκρατίας.

Ἐννοεῖται, ὅτι ἐμεῖς ἀναζητοῦμε τὰ γεγονότα, δὲν κάνομε πολιτικὴ. Ἐκθέτομε τὰ πράγματα. Ἡ ἐπιστήμη δὲν κατακρίνει, διαπιστώνει.

Στὰ μάτια τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ὅλες οἱ πολιτικὲς ἀρχές, εἴτε συμφέρον τῶν ἀξιωματικῶν, τῶν ἱερέων, τῶν κούρεων, λέγονται, εἴτε μεγάλη ἰδέα, εἴτε κομμουνιστικὸ ἰδανικὸ, εἴτε δημιουργία ὑπερανθρώπων, ἔχουν τὴν ἴδια θέση. Αὐτὸ πρέπει νὰ τονιστῇ παρ' ὅλη τὴ σκληρότητα καὶ τὸ ἀποτροπαιῖο του.

Ἄν ἡ στρατοκρατία (ὡς πολιτικὴ) ἔκαμε κακὴ ἐκλογή τῶν μέσων γιὰ νὰ πετύχῃ τοὺς σκοποὺς τῆς, τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ πάθῃ καὶ κάθε ἄλλη πολιτικὴ.

Στὴ γένεση τῆς ἑλληνικῆς στρατοκρατίας ἔπαιξε μεγάλο ρόλο καὶ τὸ φιλότιμο. Νικηθῆκαμε. Μὰ οἱ ἀξιωματικοὶ δὲν ἠθέλαν νὰ ἀναγνωρίσουν, πὼς ἔφταιξαν. Τιμωρήσαν πρὸ πάντων τοὺς πολιτικούς. Αὐτοὶ εἶχαν τὴν εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας. Ὁ λαὸς βέβαια τὴ στιγμὴ, πού ἐπικράτησεν ἡ στρατοκρατία, κάθε ἄλλο εἶχε μέσα του παρὰ ἔντονο ἔθνικισμὸ. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα, ἦταν κουρασμένοι, ἀπογοητευμένοι, εἶχε σιχαθῆ τοὺς πολεμικοὺς ἔθνικιστικοὺς ἀγῶνες. Καὶ ὅμως ἡ στρατοκρατία ἐπιβλήθη. Πού στηρίχτηκε; Ἐδῶ θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ βροῦμε τὴ λύση ἄλλη σειρά στοχασμῶν. Οἱ ἀξιωματικοὶ εἶναι ἔξη χιλιάδες περίπου, εἶναι λοιπὸν τελείως ἀδύνατο νὰ ἐπιβληθῶν μόνον τους. Μεταχειρίζονται ὅμως γιὰ ὄργανα τους τοὺς στρατιῶτες. Οἱ στρατιῶτες οὔτε ἐπάγγελμα τους ἔχουν τὸν πόλεμο, οὔτε ψυχολο-

γία στρατοκρατική. Καί τῇ στρατιωτικῇ τους θητεία τὴν κάνουν ἀναγκαστικά καὶ γιὰ νὰποφύγουν τὶς βαρύτερες ποινές. Γιατί λοιπὸν ἀκολουθοῦν τυφλά τοὺς ἀξιωματικούς χωρὶς νὰ ξέρουν, ποῦ τοὺς πηγαίνουν;

Στρατὸς θὰ πῆ πειθαρχία ἀπόλυτη καὶ ἀσυζήτητη στὸν ἀνώτερο, ὅποιος καὶ νάναί. Ἡ πειθαρχία λοιπὸν γίνεται ὄργανο στὰ χέρια τῶν ἀξιωματικῶν γιὰ τοὺς σκοπούς των. Οἱ στρατιῶτες εἶναι ὠργανωμένοι, ὠπλισμένοι μὲ τὰ νεότερα φονικώτατα ὄπλα. Ἄρα, ἂν καὶ πολὺ λιγώτεροι ἀπὸ τοὺς πολίτες, ἔχουν ὑπεροχὴ ἀπόλυτη. Ἔτσι λοιπὸν μιὰ κίνηση τοῦ στρατοῦ ἐπικρατεῖ πάντα.

Γιατί ὁμως ὁ στρατιώτης πειθαρχεῖ καὶ ὅταν ἀκόμη ξέρον, ὅτι τὸ ὄπλο του τὸ στρέφουν ἐνάντια στὸ νόμο, στὸ κράτος, στὴ κοινωνία; Πρῶτα πρῶτα γιατί φοβᾶται τὴν ἄμεση τιμωρία, ποὺ ἔχει στὰ χέρια του ὁ ἀξιωματικός. Ἐπειτα γιατί ἔχει μπῆ σὲ μιὰ νέα ὁμαδικὴ ψυχολογία. Ἐγινε «φαντάρος», φορεῖ στολή, στέκεται στὴ γραμμὴ, κρατᾶει ὄπλο, δὲν εἶναι κοινὸς πολίτης, εἶναι κάτι ἀνώτερο. Πρέπει νὰ τοῦ περάσῃ. Ἐδῶ βρῖσκει διέξοδο καὶ τὸ φιλότιμο. «*Εμεῖς*» «*Πρέπει νὰ γίνῃ αὐτό, ποὺ θέλομε ἐμεῖς*». Ὅσο πιὸ ἀμόρφωτος εἶναι ὁ στρατιώτης, τόσο εὐκολώτερα μπαίνει σαυτὴ τὴν ψυχολογία. Ἔτσι μοῦ φαίνεται, πὼς ἐξηγοῦμε τοὺς σπουδαιότερους παράγοντες τῆς στρατοκρατίας.

Ἔτσι ὁμως μποροῦμε νὰ διακρίνωμε καὶ τὰ μέσα, ποὺ μποροῦν νὰ κάμουν ἀδύνατη τὴ στρατοκρατία, ἀφοῦ δὲν ἔχει κοινωνικὴ βάση, ἔστω καὶ μειονοψηφική, ὅπως λ. χ. ὁ φασισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμὸς. Γιατί στὴ στρατοκρατία καὶ αὐτὸ τὸ σπουδαιότερο τῆς στήριγμα, ὁ στρατιώτης, κοινωνικὰ δὲν τῆς ἀνήκει, ἔχει ἀντίθετη ἰδεολογία. Πειθαρχεῖ ἀπὸ βία γιὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ποινὴ καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἔτσι δικές του ἀξίες ἀνθρώπινες, τὴ ζωὴ του καὶ τὴν καλοζωία του. Αὐτὲς τὶς ἀξίες τοῦ τὶς προσβάλλει θανάσιμα ὁ στρατιωτικὸς κανονισμὸς, ἂν δὲν πειθαρχήσῃ.

Ἄλλὰ τότε θὰ ρωτοῦσε κανεὶς, γιατί ὁ λαὸς νὰ δίνει στοὺς ἀξιωματικούς τὴ δύναμη νὰ καταδυναστεύουν; Αὐτὸ παρουσιάζεται σὰ μιὰ ἀντικειμενικὴ «ἀνοησία». Μπορεῖ νὰ λείψῃ καὶ πὼς; Ἄν ἀφαιρέσῃς ἀπὸ τὸ στρατὸ τὴν πειθαρχία καὶ ἀπὸ τὸν ἀξιωματικὸ τὴν ἐξουσία τῆς ποινῆς, διαλύεις τὸ στρατό. Κι αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ, γιατί θὰ χαλοῦν τότες κι ἄλλες ἀξίες σπουδαιότερες, ὅπως λ. χ. ἡ ἀσφάλεια τοῦ Κράτους.

Ἴσως ὁμως θὰ μποροῦσε ἡ πολιτικὴ νὰ βοῆ ἄλλα μέσα, χωρὶς νὰ διαλύσῃ τὸ στρατό, νὰ χτυπήσῃ τὴ στρατοκρατία. Ἐνα μέσο θὰ ἦταν λ. χ. νὰ περιοριστῇ ὅσο μπορεῖ περισσότερο τὸ σῶμα τῶν ἐπαγγελματικῶν ἀξιωματικῶν. Ἐπειτα θὰ μποροῦσε νὰ μπῆ διάταξη στὸ σύνταγμα ἢ στὸ νόμο, ποὺ νὰ λέῃ, ὅτι καὶ ἡ λιποταξία δὲν τιμωρεῖται καὶ ἡ πειθαρχία σταματᾶ ἀμέσως, ὅταν ὁ στρατὸς χρησιμοποιηθῇ ἐνάντια στὸ ὠργανωμένο Κράτος. Γιατί ὁ στρατιώτης ὑπηρετεῖ τὸ Κράτος του καὶ ὄχι τὴν τάξῃ τῶν ἀξιωματικῶν. Ἔτσι βέβαια μόνον μὲ ἀπάτη θὰ μποροῦσαν οἱ ἀξιωματικοὶ νὰ παρασύρουν τοὺς στρατιῶτες ἐνάντια στὸ Κράτος. Ἄλλιῶς θὰ διαλύεται ἀμέσως ὁ στασιαστικὸς στρατὸς. Ἴσως ἀκόμη ἓνα μέσο γιὰ νὰ γίνῃ ἀδύνατη ἡ στρατοκρατία, θὰ ἦταν νὰ δημιουργηθοῦν ἀντίρροπα σώματα, εἴτε μέσα στὸ στρατό, εἴτε ἔξω.

Ἐστερα ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν «*Δημοκρατικῶν ταγμάτων*» σταμάτησε ἡ ἄμεση ἐμφάνιση τῆς στρατοκρατίας. Ἡ στρατοκρατία ἔφερε σὲ ἄμεσο κίνδυνον καὶ τὸ Κράτος καὶ τὴν κοινωνία. Ἡ οἰκομικὴ καταστροφή ἦταν μπροστά μας. Ἐπομένως ἡ στρατοκρατία ἀποδείχτηκε κακὴ καὶ γιὰ τὶς ἴδιες τὶς στρατοκρατικὲς ἀξίες. Ἐπειτα

εἶδαν καὶ οἱ περισσότεροὶ ἀξιωματικοί, ὅτι οἱ ἐντολοδόχοι τους ἦταν κακοί, ἰδιοτελεῖς καὶ ἄρπαγες. Ἔτσι φαίνεται πρὸς τὸ παρὸν ἐκφυλισμένη ἡ στρατοκρατία.

V.

Καὶ τώρα μποροῦμε νὰ ρωτήσωμε. Ποιὲς δυνατότητες ἀνοίγονται μπροστά στὴν ἐλληνικὴ πολιτικὴ στὸ ἄμεσο μέλλον; Γιὰ ποιὲς ἀξίες μπορεῖ νὰ γεννηθῇ ἀληθινὸς πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς, πολιτικὴ πάλη;

Ἐδῶ δὲ μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθῶμε γιὰ πρότυπο τὸ τί συμβαίνει στὶς μεγάλες ὠργανωμένες κοινωνίες, ὅπως ἡ Γερμανικὴ, ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἀγγλικὴ. Ἐκεῖ ἀντιπροσωπεύονται στὸν πολιτικὸν ἀγῶνα ὅλες οἱ ἀποχρώσεις τῶν ἀξιῶν. Ἐδῶ ἔχομε ἀπελπιστικὴ ὁμοιομορφία. Τὰ πολιτικὰ προγράμματα ἀποτελοῦν σχεδὸν μόνον λεξιλογικὲς παραλλαγές. Ἡ λαϊκὴ πολιτικὴ ψυχολογία εἶναι ἀπλή καὶ μονόπλευρη. Τὰ πολιτικὰ κόμματα γιὰ νὰ πάρουν ψήφους πολλὲς φορὲς ὑποκρίνονται, πὼς ἀναγνωρίζουν ἀξίες, ποὺ πραγματικὰ πρέπει νὰ τὶς πολεμοῦν. Δὲν ἔχουν πολιτικὴ εὐλικρία. Ἐδῶ παρουσιάζεται τὸ φαινόμενο τῆς ὑπόκρισης ἀξιῶν.⁽¹⁾

Μόνη ἐξαιρέση ἀπὸ τὴν ὁμοιομορφία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα.

Τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, τουλάχιστον σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα του, θέλει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὶς οἰκογενειακὲς ἀξίες, ποὺ κυριάρχησαν ὡς τώρα στὴ ζωὴ μας καὶ τὸ ψευτοφιλότιμο, μὲ νέες ἀξίες, ποὺ ἔχουν περιεχόμενο κοινωνικὸ. Οἱ ἀξίες ὁμως τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ψυχολογία πολὺ περισσότερο ξένες καὶ καταπληχτικὲς, παρὰ γιὰ κάθε ἄλλη ἴσως ψυχολογία εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ. Δὲ μποροῦμε ἐδῶ νὰ ἀναλύσωμε στὰ καθέκαστα τὶς ἀξίες, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα. Αὐτὸ θὰ ἦταν ἔργο δύσκολο καὶ ἐξ αἰτίας, ποὺ ὑπάρχουν καὶ μέσα στὸ κόμμα αὐτὸ πολλὰ προβλήματα ἄλλα. Ἐκεῖνο ὁμως, ποὺ χαρακτηρίζει βασικὰ τὶς ἀξίες τοῦ κομμουνισμοῦ, εἶναι τὸ ὅτι δίνουν ἀξία στὴν προσωπικότητα κάθε ἀτόμου καὶ ἀπαιτοῦν νὰ γίνῃ δυνατό σὲ ὅλες τὶς προσωπικότητες νὰ ἀναπτύξουν τὸν ἑαυτὸ τους. Στὸ κομμουνιστικὸ πρόγραμμα περιλαβαίνονται ἀρχές, ποὺ κανένα ἄλλο κόμμα δὲν τὶς ἀναγνωρίζει. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ὠρισμένα μέρη ἀπὸ τὸ πρόγραμμα αὐτό, ποὺ μποροῦν πολὺ καλὰ νὰ ὑποστηριχτοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλα κόμματα.

Ἡ κομμουνιστικὴ ἀξιολογία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν εἶναι σωστὴ ἢ ὄχι, (αὐτὸ οὔτε θέλομε οὔτε μποροῦμε νὰ τὸ ἐρευνήσωμε) δὲν ἔχει καμιά δυνατότητα νὰ ἐπικρατήσῃ στὴν Ἑλλάδα οὔτε μὲ τὸ κοινοβούλιο οὔτε μὲ ἐπανάσταση, ἀφοῦ οἱ προλετάριοι εἶναι τόσο λίγοι καὶ ἀφοῦ μόνον αὐτοὶ καὶ ἐλάχιστοι ἰδεολόγοι ἀστοὶ θέλουν καὶ μποροῦν νὰ ὑποστηρίξουν αὐτὲς τὶς ἰδέες. Καὶ ἀκόμη δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε, πὼς οἱ Ἕλληνες προλετάριοι δὲν ἔχουν ὅλως διόλου ξεριζώσει ἀπὸ μέσα τους τὶς παλιὲς οἰκογενειακὲς ἀξίες, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν νέα ἰδεολογία.

Μένουν λοιπὸν μόνον ἐκεῖνα τὰ μέρη τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας, ποὺ μποροῦν νὰ ὑποστηριχτοῦν καὶ ἀπὸ μὴ προλετάριους. Καὶ μέσα σαυτὰ τὰ μέρη ἴσως τὸ κυριώτερο εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ ἀφορᾶ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν. Ἡ καλλιέργεια τῆς δημοκρατικῆς ἰδεολογίας στὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα, τὸ ξέχασμα τῆς «Ἰδέας» νὰ ἀνασυστήσωμε τὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἡ καλλιέργεια τῆς ἰδέας, ὅτι τὸ κράτος

(1) Κοίτα D. Vesanis. Dietzel's Individualismus und Sozialismus. Ein Beitrag zur Sozialphilosophie.

έχει σκοπό να υψώσει από κάθε άποψη το κάθε άτομο, που ανήκει στο έθνος και όχι να δοξάσει μιὰ μεταφυσική εθνικιστική ιδέα, όλα αυτά αποτελούν ένα συγκρότημα ιδεολογικό, που μπορεί να συγκεντρώσει αρκετή πολιτική δύναμη, Σ' αυτό βέβαια βοηθούν και τα τελευταία ιστορικά συμβάματα, ή μικρασιατική καταστροφή, ή νέα διάταξη του ελληνικού πληθυσμού, ή ειρηνιστική αντίληψη, που καταχτάει παντού έδαφος και ή αγανάκτηση, που γεννάει και θα γεννάει ολοένα περισσότερο στο λαό ή αστόχαστη, υπερβολική και σε πολλά άστοχη και υποπτη σπατάλη του δημόσιου πλούτου σε πολεμικές ετοιμασίες.

Το κομμουνιστικό κόμμα εμποδίζεται από τον κανονισμό του να συνεργαστεί με άλλα κόμματα, που τα ονομάζει «αστικά». Και όμως τα πράγματα δείχνουν, ότι αυτός είναι ο μόνος δρόμος για να πραγματοποιηθεί τουλάχιστον ένα μέρος από την αξιολογία του, μιὰ εμπράγματη δηλαδή συνεργασία όλων των δυνάμεων, που μπορούν να συγκεντρωθούν γύρω από την ειρηνιστική ιδεολογία.

Μα και το κέρδος για την κύρια αξιολογία του κομμουνισμού δε θα ήταν έτσι μικρό. Οι πισωδρομικές, συντηρητικές αξίες, που κυριαρχούν ακόμη στην ψυχή του Έλληνα, θα ραγίζαν και ο νέος ιδεολογικός κόσμος θα μπορούσα να ριζώσει στις ψυχές.

Έτσι λοιπόν εξετάζοντας τις δυνατότητες της σημερινής ελληνικής πολιτικής βρίσκομε, ότι το κύριο πρόβλημα της ελληνικής πολιτικής μπορεί να υπάξει μόνο γύρω στην εξωτερική πολιτική. Από κει θα επηρεαστούν και όλες οι αξίες της εσωτερικής πολιτικής (οικονομικά, εθνική οικονομία, ανάπτυξη οικονομικών σχέσεων με γειτονικούς λαούς, τελωνειακές ενώσεις, οργάνωση στρατού και στόλου, ανάπτυξη διοικητικών κλάδων, δικαιοσύνης, παιδείας κτλ.). Το μελλοντικό κύριο πρόβλημα είναι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στον Έθνικισμό και τον Ειρητισμό.

VI.

Τελειώνοντας τη μελέτη μου επιθυμώ ακόμη μιὰ φορά να ανακεφαλαιώσω τις αρχές, που με ώδηγησαν και τα συμπεράσματα μου.

Προσπάθησα sine ira et studio να εξετάσω τα ζητήματα. Σκοπός μου δεν ήταν ούτε να επικρίνω ούτε να υποστηρίξω ώρισμένη ιδεολογία. Όπως είπα, για την πολιτική επιστήμη όλες οι ιδεολογίες είναι το ίδιο, όχι καλές ή κακές, αλλά υπαρχτές ή όχι, πραγματικές ή όχι. Δε ζήτησα να κάμω πολιτική, αλλά έρευνα πολιτικοεπιστημονική. Τα συμπεράσματα μου μπορεί ναρέσουν σενα κόμμα ή να μην αρέσουν σε άλλο. Αυτό δε μπορεί να αποτελέσει θέμα για επίκριση. Η μελέτη μου πρέπει να κριθεί από την καθαρά επιστημονική άποψη. Σκοπός του επιστημονικού είναι ή αλήθεια. Κάθετι άλλο του είναι αδιάφορο.

I. ΚΟΡΔΑΤΟΥ

ΦΥΣΙΚΟΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ

Τα φυσικά φαινόμενα δεν είναι ξεκάρφωτα, όπως πίστευαν μιὰ φορά κι έναν καιρό. Μέσα στο φυσικό κόσμο υπάρχει μιὰ κανονικότητα καθωρισμένη. Τίποτα απ' όσα βλέπομε να γίνονται γύρω μας δε γίνεται στα κουτουροῦ. Όταν βρέχει, υπάρχει κάποια αίτια. Όταν αστράφτη, γίνεται ένωση θετικού και αρνητικού ήλεκτρισμού. Όταν ρίχνω μιὰ πέτρα, πέφτει προς τα κάτω, δε θα πάη προς τον ουρανό, τελικά θα πέσει στη γη, γιατί αυτός είναι ο νόμος της βαρύτητας. Κανένα λοιπόν ανεξερεύνητο χάος δεν υπάρχει μέσα στη φύση, όπως πιστεύουν βέβαια οι πολλοί, οι άπλοϊκοί. Οι ειδικοί, οι σοφοί εργάτες των φυσικών επιστημών, ξέρουν να εξηγήσουν αν όχι όλα, ως τόσο τα περισσότερα φυσικά φαινόμενα. Οι φυσικές επιστήμες έχουν προοδέσει πολύ κι ένας γενικός νόμος είναι σήμερα παραδεχτός και αποδειγμένος από τα πορίσματα και τις έρευνες των θετικών επιστημών. Και ο νόμος αυτός είναι, πως μέσα στη φύση υπάρχει μιὰ κανονικότητα ώρισμένη, πως τα φαινόμενα διέπονται από νόμους.

Ξέρομε, πως οι φυσικές επιστήμες ανακάλυψαν μέσα στον άνοργανο και οργανικό κόσμο ένα σωρό αναγκαίες και κανονικές σχέσεις, δηλαδή νόμους σταθερούς, που διέπουν τα φαινόμενα τα φυσικά. Πιο απλά, έχουν βρει πως οι ίδιες αιτίες φέρνουν πάντα τα ίδια αποτελέσματα κι έτσι ώδηγήθηκαν στην άπόλυτα επιστημονική πεποίθηση, πως ο φυσικός κόσμος δε διευθύνεται από μιὰ ή πολλές μυστηριώδικες δυνάμεις, που επεμβαίνουν όταν θέλουν και όπως θέλουν, μέσα στη φύση, κανονίζοντας έτσι αυτόθουλα την πορεία των φυσικών φαινομένων. Η τέττα θεοκρατική αντίληψη έπεσε πια με την πρόοδο και την ανάπτυξη, που πήραν στα νεώτερα τα χρόνια οι θετικές επιστήμες. Μόνο—και στις μέρες μας ακόμα—οι οπισθοδρομημένες αγροτικές και λαϊκές μάζες πιστεύουν σε τέτιες κυρίαρχες υπερφυσικές δυνάμεις και γι' αυτό ζητάνε με προσευχές, με λιτανείες και άφιερώματα την επέμβαση και εῦνοιά τους. Η προχωρημένη όμως μάζα του πληθυσμού σε κάθε χώρα—σε αναλογία πάντα σχετική με την εξέλιξη την κοινωνικοοικονομική του κάθε τόπου—ζητάει να μάθη, να σπουδάσει, την κανονικότητα των φυσικών φαινομένων, δηλαδή τους νόμους, που διέπουν το φυσικό κόσμο, για να μπορέσει, ξέροντας τους, να πραγματοποιήσει μεγαλύτερες κατακτήσεις επάνω στη φύση.

Η κανονικότητα αυτή μέσα στα φυσικά φαινόμενα ή ή νομοτέλεια, όπως τη λένε άλλοι, είναι εύκολόνητο, πως υπάρχει είτε την ξέρουν είτε όχι οι άνθρωποι κι όταν αυτοί είναι οι πολλοί ή οι δμλοιο των σοφών. Οι νόμοι για την κίνηση των ουράνιων σωμάτων (της γης, του ήλιου, των πλανητών κλπ.) που ανακάλυψαν ο Κέπλερος, ο Κοπέρνικος κ. άλλ. υπαρχαν και πριν ή μεγαλοφύττα των μεγάλων σοφών τους γνωρίσει κατάβαθα και τους διατυπώση στο χαρτί. Η κανονικότητα ή νομοτέλεια λοιπόν δεν είναι υποκειμενική, δεν εξαρτιέται δηλαδή από την ανθρώπινη συνείδηση, άλλ' είναι ανεξάρτητη από δαύτην, δηλαδή είναι αντικειμενική. Οι φυσικές επιστήμες αφαιρώντας από τα σύνθετα φυσικά φαινόμενα (όσα πέφτουν στην άμηση αντίληψη) κάθε υποκειμενικό στοιχείο, σχηματίζουν απλούστερες έννοιες που περιέχουν στοιχεία άμετάβλητα και γενικά κι όχι υποκειμενικά και μεταβλητά.

Ἄπ' αὐτὴ τὴ φύση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἢ μεθόδός τους δηλαδὴ ὁ τρόπος, ποὺ βλέπουν καὶ ἐξετάζουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα με σκοπὸ ν' ἀνακαλύψουν τοὺς εἰδικούς καὶ γενικούς νόμους εἶναι ἐμπειρική. Τὸ πείραμα εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἔρευνας. Ἡ ἄμεση παρατήρηση, ἢ ἀφετηρία στὴν ἔρευνα. Μὲ τὴν ἄμεση παρατήρηση, ποὺ κάνω ἐπάνω στὸ τάδε φυσικὸ φαινόμενο καὶ μετὰ τὴν ἀνάλυσή του καὶ τὸν πειραματισμό, βγαίνω μερικὰ λογικὰ συμπεράσματα, ποὺ στὴ γλῶσσα τῆν ἐπιστημονική τὰ λέω φυσικούς νόμους. Ἄμα ἀναλύω τὰ συστατικά τοῦ νεροῦ καὶ πειραματιστῶ μετὰ τρόπο, ποὺ νὰ βγαίνει ἓνα σταθερὸ συμπέρασμα, ξέρω πὼς κάτω ἀπὸ ὄρισμένους ὅρους, ἂν βάλω ἓνα ἄτομο ὀξυγόνου καὶ δυὸ ἄτομα ἕδρογονου, ἀπὸ τὴν ἔνωσή τους θὰ ἔχω νερό.

Ὡστόσο ὅμως ἂν καὶ βάση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ παρατήρηση ὀρισμένων φαινομένων ποὺ ὑπάρχουν, ποὺ ἔγιναν, δηλαδὴ ἡ ἐμπειρία, τὰ συμπεράσματα ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἔρευνα μαὶ ἐπάνω καὶ μέσα στὶς σχέσεις τῶν φαινομένων αὐτῶν δὲν περιορίζονται μονάχα νὰ ἐπαληθεύουν τὰ πορίσματα τῆς πείρας μαὶ ὡς τώρα, ἀλλὰ προβλέπουν καὶ τὴ μελλοντική διαμόρφωση τῶν ἴδιων φαινομένων. Μ' ἄλλα λόγια οἱ φυσικοὶ νόμοι, οἱ ἐξακριβωμένοι, διατυπώνουν κανόνες, ποὺ καθορίζουν τὴν ἐπαναληπτικότητα τῶν φαινομένων μέσα στὴ φύση.

Γνωρίζοντας κατὰ βάθος καὶ πλάτος τὸ πλανητικὸ σύστημα μπορῶ νὰ βρῶ με μαθηματικὴ ἀκρίβεια τὴ κίνηση τῶν οὐράνιων σωμάτων. Ἡ ἄμεση παρατήρηση ὄχι πιά ἀπὸ ἓνα ἄτομο, ἀλλὰ ἀπὸ πολλὰς γενιές, ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια, πιστοποιήσαν ἀκανόνιστα καὶ χωρὶς ὑπολογισμούς σταθερούς, ὅπως ξέρομε, τὴ κίνηση τῶν πλανητῶν καθὼς καὶ τὴν ἔκλειψη τοῦ ἥλιου καὶ τοῦ φεγγαριοῦ. Ἡ γνώση ὅμως τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος μαζί μετὰ τὴ γνώση τῆς κίνησης τῆς γῆς γύρω στὸν ἥλιο ἐπιτρέπει στὸν ἀστρονόμο νὰ ὑπολογίσῃ τὴν κανονικὴ κίνηση τῶν πλανητῶν ὄχι μόνον ὡς τὰ σήμερα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Κι ἔτσι ὁ εἰδικὸς μπορεῖ νὰ βρῆ ὄχι μόνον πότε ἔγιναν τὰ περασμένα «ἐκλείψεις», ἀλλὰ καὶ πότε θὰ γίνουν (μετὰ μεγάλην ἀκρίβεια) στὸ μέλλον.

Ἄπὸ ὅσα εἶπαμε παραπάνω, εἶναι ὀλοφάνερο, γιὰτὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι παίρνουν ἓνα ἀπόλυτο κῆρος.

Ὅταν ὁ ἀστρονόμος ὑπολογίσῃ μετὰ τὴ πιὸ μεγάλη ἀκρίβεια, πὼς τὴν τάδε μέρα καὶ τὴν τάδε ὥρα καὶ στὰ τόσα λεπτὰ θὰ γίνῃ ἔκλειψη τοῦ ἥλιου, γιὰ νὰ προβλέψῃ ἓνα τέτιο φαινόμενο, θὰ πῆ πὼς στηρίχτηκε ἐπάνω σὲνα φυσικὸ νόμο μετὰ ἀπόλυτο κῆρος. Ἄν παραδεχτοῦμε τὸ ἀντίθετο, τότες δὲν μποροῦμε νὰ εἶμαστε βέβαιοι ἂν θὰ γίνῃ ἡ ἔκλειψη τοῦ φεγγαριοῦ τὴν τάδε μέρα καὶ τὴν τάδε ὥρα.

Ἐρχόμαστε τώρα σὲνα ἄλλο ζήτημα.

Ὅ,τι συμβαίνει μέσα στὴ φύση, δηλαδὴ ἡ κανονικότητα τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἢ ιδιότητα τους νὰ ὑπόκεινται σὲ ὄρισμένους νόμους (νομοτέλεια), συμβαίνει ἄραγε καὶ μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ; Νὰ ἓνα μεγάλο ζήτημα, ποὺ θέλουν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς πανεπιστημιακοὺς δασκάλους νὰ τὸ θεωροῦνε ἄλυτο ἢ καλύτερα ἄσχετο καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴ σταθερότητα τῶν φυσικῶν νόμων.

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς δὲν εἶναι καὶ τόσο εὔκολο—ἐξήλατο καὶ ἡ κοινωνιολογία εἶναι νέα ἐπιστήμη—νὰ βροῦμε ὅλους τοὺς νόμους, ποὺ διέπουν τὰ τάδε καὶ τάδε κοινωνικὰ φαινόμενα. Ὁ πειραματισμὸς σ' αὐτὰ δὲν εἶναι βολετός. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι πολυσύνθετη καὶ ποικιλόμορφη. Ὡστόσο εἴτε ξέρομε ἀπὸ τὰ πρὶν τοὺς

κοινωνικούς νόμους, εἴτε δὲν τοὺς ξέρομε, τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὑπάρχουν καὶ παραυπάρχουν. Αὐτὸ εἶναι ὀλοφάνερο, ὅπως ὀλοφάνερο εἶναι, πὼς δὲν εἶναι τὰ φαινόμενα τὰ κοινωνικὰ οὐρανοκατέβητα.

Ἄμα ἐρευνήσωμε ἀντικειμενικὰ κάθε ἱστορικὴ ἐποχὴ, θὰ παρατηρήσωμε πὼς ἀπὸ τὰ περασμένα μερικὰ φαινόμενα παρουσιάστηκαν καὶ στὶς κατοπινὰς ἐποχὰς καὶ σήμερα ἀκόμα. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ πρόοδο (εφεύρεση, ἀνακάλυψη) ἢ καταστροφή (πόλεμος, ὑποδούλωση ἐθνική, ἐπιδημικὲς ἀρρώστιες) ἢ πάλι, ὅταν στὰ μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης ὑπάρχῃ ὑπερπαραγωγή ἢ ὑποπαραγωγή, βλέπομε, πὼς παντοῦ καὶ πάντοτε στὶς ἴδιες περιπτώσεις σημειώθηκαν τὰ ἴδια φαινόμενα. Ἡ κλειστή οἰκονομία τοῦ Μεσαίωνα ἦταν σφιχτὰ δεμένη μετὰ ὀλόκληρο τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα. Καὶ ὅπου ἀκόμα καὶ στὰ χρόνια μας (Ἀσία, Βαλκάνια, Τσαρική Ρουσία), οἱ τέτιες κοινωνικοοικονομικὲς συνθήκες διατηρήθηκαν, ἢ φεουδαρχία ὡς παραγωγικὸ σύστημα μαὶ δίνει ἓνα σωρὸ φαινόμενα, ποὺ τὰ βρίσκομε στὸ Μεσαίωνα π.χ. πρωτόγονος τρόπος καλλιέργειας, μεγάλη ἰδιοκτησία, σκλάβοι τῆς γῆς, ἔλλειψη κάθε προοδευτικῆς κίνησης, ἀναλφαθητισμὸς, θεοκρατικὲς ἀντιλήψεις, μοναρχικὸ ἢ συγκεντρωτικὸ πολίτευμα κλπ.

Ἐξετάζοντας τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, θὰ ἰδοῦμε, πὼς τὰ βαθύτερα αἷτια ἦταν ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς Σπάρτης γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἡγεμονία τῆς Μεσόγειου, ποὺ ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ οἰκονομικὴ βάση τῆς ἐμποροκρατούμενης Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

Τὰ οἰκονομικὰ αἷτια ἔσπρωξαν καὶ τοὺς Πέρσες στὴ Μεσόγειο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο στὴν Ἀσία. Αὐτὰ εἶναι τὸ κίνητρο ὄλων τῶν πολέμων ἀπὸ τότε ὡς τὰ σήμερα. Τὰ ὑλιστικὰ τους ἐλατήρια πότε σκεπασμένα (θηρησκευτικοὶ πόλεμοι) καὶ πότε φανερά, δὲν κρύβονται. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πάλι ἂν διαβάσωμε μετὰ προσοχὴ τὸ Θουκυδίδη θὰ δοῦμε, πὼς στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο ἔγιναν ἐσωτερικὲς στάσεις, ἀπόπειρες δικτατορικῆς, προδοσίης, ἐπαναστάσεις λαϊκῆς κλπ., φαινόμενα, ποὺ τὰ βρίσκομε σὲ κάθε πόλεμο ἀπὸ τότες ὡς τὰ σήμερα, ἂν καὶ ἡ ἱστορία στὰ παλιὰ καὶ μεσαιωνικὰ τὰ χρόνια, μοναχὰ γιὰ τ' ἀντραγαθίματα τῶν βασιλιάδων καὶ τῶν στρατηγῶν ἐνδιαφερότανε. Ἄλλὰ καὶ κάτι ἄλλο, ὕστερα ἀπὸ κάθε πόλεμο παρατηρήθηκε: μιὰ κρίση οἰκονομικὴ λιγὸχρονη ἢ μακρόχρονη, ἀνάλογα μετὰ τὴν ἔχταση καὶ τὴ καταστροφή, ποὺ ἔφεραν ὁ πόλεμος.

Ἀκόμα ξέρομε, πὼς ἂν καὶ οἱ ἀποθήκες καὶ τὰ ἐργοστάσια εἶναι γιομάτα ἀπὸ τροφίμα καὶ πανικά, ἐν τούτοις ὄχι μόνον ὑπάρχουν στοὺς δρόμους πεινασμένοι καὶ κουρελιῆδες, ἀλλὰ καὶ παρ' ὅλη τὴν ὑπερπαραγωγή σημειώνονται κάθε τόσο ἐμπορικὲς καὶ βιομηχανικὲς κρίσεις.

Γιὰ τὸν οἰκονομολόγο τὸ φαινόμενο τῶν κρίσεων ὑπερπαραγωγῆς δὲν εἶναι ἀνεξήγητο, ὅπως καὶ τὸ φαινόμενο τῶν κρίσεων ὑποπαραγωγῆς.

Ἐπίσης ἡ ἔκδοξη χαρτονομίσματος περισσότερο ἀπὸ τὸ καταθεμένο ἀντίκρισμα χρυσοῦ, φέρνει τὸ ξέπεσμα του μαζί μετὰ τὴν ὕψωση τῶν τιμῶν τῶν παραγωγικῶν προϊόντων καὶ γενικώτερα τὴν ἀκρίβεια τῆς ζωῆς.

Ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ ζήτησης εἶναι ἐπίσης ἓνας νόμος σταθερὸς καὶ φέρνει παντοῦ καὶ πάντα τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, ὅταν ὑπάρχουν βέβαια οἱ ἴδιες προϋποθέσεις.

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε, πὼς καὶ μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀρρυθμία, δηλαδὴ τίποτα δὲ γίνεται στὰ κουτουροῦ. Ὅπως ἄμα περάσῃ ἡ

νύχτα, ξερχεται ημέρα κι ούτε υπάρχει μιὰ περίπτωση, πού ή νύχτα νά βάσταξε δυό μέρες, μιὰ βδομάδα, ένα μήνα, έτσι και στην κοινωνική ζωή υπάρχουν νόμοι σταθεροί, δηλαδή, υπάρχει νομοτέλεια. "Αν δέν έχουμε ανακαλύψει ακόμα όλους τούς κοινωνικούς νόμους, αυτό δε σημαίνει, πώς τὰ κοινωνικά φαινόμενα είναι «τυχαία» και «άστατα». Ποτέ δέν παρατηρήθηκε, πώς ύστερα από πείνα (άσχετο αν ήρθε από πολέμους ή καιρικές μεταβολές, δηλαδή από υποπαρωγωγή), οί μάζες πλουταίνουν, μένουν ευχαριστημένες, ευτυχοῦν, κάθονται φρόνιμα κλπ.

Είναι αλήθεια, πώς ή κοινωνική ζωή είναι πολυσύνθετη στην έσωτερική της υπόσταση και στίς έξωτερικές της εκδηλώσεις, γι' αυτό και τὰ κοινωνικά φαινόμενα είναι πολυσύνθετα και πολύπλοκα. Όπως και μέσα στη φύση δέν έχουμε ένα κύκλο φαινομένων, αλλά ποικιλία (ουράνια, μετεωρολογικά, γεωλογικά κλπ.) και αντίστοιχα έχουμε καταμερισμό τών φυσικών επιστημών σε ειδικότητες (φυσική πειραματική, αστρονομία, μετεωρολογία, γεωλογία, ωκεανογραφία, βιολογία κλπ.) έτσι και ή κοινωνική ζωή ξεετάζεται από πολλές μεριές. Γι' αυτό έχουμε κι ειδικές επιστήμες (Πολιτική οικονομία, δημοσιονομία, θρησκαιολογία, ιστορία δικαίου κλπ.). Οί πιό σπουδαίοι όμως κλάδοι τών κοινωνικών επιστημών είναι ή ιστορία και ή κοινωνιολογία. Οί δυό αυτές επιστήμες είναι γενικές δέν ξεετάζουν δηλαδή μιὰ ξεχωριστή σειρά κοινωνικών φαινομένων, άλλ' έρευνούν την κοινωνική ζωή στο σύνολο της, με άλλη προοπτική όμως ή καθεμιά. Η ιστορία έρευνάει τὰ περασμένα. Περιγράφει τὸ τί έγινε και πώς έγινε στην τάδε εποχή και στην τάδε χώρα. Η κοινωνιολογία έρευνάει όχι μόνον τὰ περασμένα, αλλά και τὰ παρόντα και προβλέπει τὰ μελλούμενα. Ξεετάζει, δέν περιγράφει μόνο, τὸ τί είναι κοινωνία, πώς ξεελίσσεται και ποιές είναι οί άμοιβαίες σταθερές σχέσεις μέσα στην κοινωνική ζωή. Ποιές δηλαδή είναι οί αιτίες τών κοινωνικών καταστροφών, αλλαγών, μεταβολών, συγκρούσεων κλπ. Γι' αυτό είναι μιὰ γενική άφηρημένη επιστήμη. Ο άντικειμενικός σκοπός της είναι νά βρη τούς γενικούς νόμους της ανθρώπινης ξεέλιξης, άρα είναι μέθοδος γιά την ιστορία. Ο ιστορικός πάλι είναι περιγραφικός και πρό πάντων συγκεντρώνει τὸ υλικό, πού θά στηρίξει τόν κοινωνιολόγο στην έρευνα του, στα συμπεράσματα του και τίς γενικεύσεις του.

Όστόσο στίς παραπάνω άπόψεις υπάρχουν αντιρρήσεις, όπως είπαμε. Πολλοί υποστηρίζουν, πώς δέν υπάρχουν σταθεροί κοινωνικοί νόμοι, αλλά μόνο ρυθμοί ή κανόνες. Ο νόμος είναι σταθερός, λένε, στηρίζεται στην επανάληψη, ενώ ο κανόνας επαναλαμβάνεται, αλλά έχει και τίς ξεαιρέσεις του. Είναι αλήθεια, πώς οί κοινωνικοί νόμοι δέν έχουν την ίδια μαθηματική επαλήθευση, πού έχουν οί φυσικοί. Ο άστρονόμος ξερει και με τὸ δευτερόλεπτο πότε θά γίνη, ύστερα από χρόνια, έκλειψη του φεγγαριού και του ήλιου, άλλ' ο καθηγητής της πολιτικής οικονομίας δέν μπορεί με την ίδια ακρίβεια νά προβλέψη μιὰ βιομηχανική ή έμπορική κρίση. Αυτό όμως δέν σημαίνει, πώς οί κοινωνικοί νόμοι δέν είναι σταθεροί, αλλά πώς οί γνώσες μας ακόμα είναι περιορισμένες. "Αν είχαμε από τὰ πριν όλα τὰ δεδομένα υπόψει μας, χωρίς καμιά άμφιβολία, οί προβλέψεις μας θά ήταν ξεακριωμένες ως την τελευταία τους λεπτομέρεια.

Μά ούτε και γιά τούς φυσικούς νόμους πάντα ή πρόβλεψη μας επαληθεύει

με την ίδια μαθηματική ακρίβεια, πού επαληθεύουν οί προβλέψεις του άστρονόμου. Ο γεωλόγος μελετώντας τὸ έδαφος της περιφέρειας Χ. στη σύσταση του κλπ. μπορεί νά προβλέψη αν είναι σεισμογενές, ή αν έχει νερό κλπ. Δέ μπορεί όμως με άπόλυτη άπό τὰ πριν ακρίβεια νά προσδιορίση ένα γεωλογικό φαινόμενο. Τὸ ίδιο και ο μετεωρολόγος προλέγει την άλλαγή του καιρού, αλλά μπορεί νά πέση ξεω πολλές φορές.

Άλλ' επειδή ο μετεωρολόγος και ο γεωλόγος δέν μπορούν νά βροῦν όλες τίς προϋποθέσεις τών φαινομένων, πού ξεετάζουν και νά τίς χωρίσουν και τίς υπολογίσουν σε μαθηματικούς και άλγεβρικούς τύπους, άπ' αυτό δε βγαίνει τὸ συμπέρασμα, πώς δέν υπάρχουν γεωλογικά και μετεωρολογικά φαινόμενα, πού νά διέπωνται από σταθερούς νόμους.

Νά παραδεχτούμε, πώς ή κοινωνική ζωή, άποτελεί ξεαίρεση από τὸ φυσικό κόσμο, πώς στα κουτουρού πότε γίνεται τούτο και πότε τὸ άλλο, αυτό στο βάθος κατατάει μιὰ παιδιακίστικη αντίληψη. Και όμως υπάρχουν ούτε ένας, ούτε δυό, αλλά πολλοί «σοφοί», πού είναι άπαδοί μιās τέτιας θεωρίας. Παραδέχονται με έπιμονή μάλιστα, πώς ο άνθρωπος δέν είναι ξεαρτημένος από τή φύση, πώς δέν είναι ένα μέλος του φυσικού κόσμου, αλλά τὸ αντίθετο: πώς είναι ανεξάρτητος και ότι τὰ γύρω του κοινωνικά φαινόμενα είναι προϊόντα της ελεύθερης θέλησης του. Φαντάζονται, όπως παραστατικά είπε στα χρόνια του ο Σπινόζα, πώς «ο άνθρωπος μέσα στη φύση είναι Κράτος εν Κράτει».

Την άποψη αυτή δέν τη θεωρούμε σωστή. Όλες οί πράξεις, ενεργείες τών ανθρώπων, οί επιθυμίες των, τὰ αισθήματα τους έχουν μιάν ώρισμένη αίτία. Δέν είναι ανεξάρτητα, ξεκάρφωτα φαινόμενα, προϊόντα ελεύθερης θέλησης, αλλά φαινόμενα προσδιορισμένα.

N. KAZANTZAKH

ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Πελαγώνουμε. Τὸ θέμα είναι τούτο: «Φυσικοί και κοινωνικοί νόμοι ταυτίζονται»; Δηλ. Μπορεί ή διάνοια ν' αντίληφτη και νά υποτάξει σε νόμους τὰ φαινόμενα της ζωής, όπως υποτάζει σε νόμους τὰ φαινόμενα της άόργανης φύσης; Με άλλες λέξεις: Ποιά είναι τὰ όρια της ανθρώπινης διάνοιας κι έπομένως και της Ήπιστήμης;

Στην άπάντηση του κ. Καρούζου: 1. συχόνται τὰ φυσικά με τὰ βιολογικά φαινόμενα (σ. 139 ο συγγραφέας θεωρεί την ξεέλιξη ένοῦς κόκου σταριού φυσικό φαινόμενο).

2. δέν υπάρχει καθαρή επίγνωση, τί θά πη «νόμος επιστημονικός» και συχόνται οί τάσες, πού έχουν τὰ κοινωνικά φαινόμενα με τούς νόμους (σ. 138-139).

3. διατυπώνεται ή άρχαιολογική πίστη, πού μεσουρανούσε στα μέσα του 19ου αιώνα, πώς ή Ήπιστήμη έχει άπόλυτο κύρος στα κοινωνικά, όπως και στα φυσικά φαινόμενα και τέλος.

4. διατυπώνεται ή ακόμα άρχαιολογικότερη πίστη - μεσουρανούσε στο Μεσαίωνα - πώς υπάρχει άντικειμενική, ξεω από τόν άνθρωπο πραγματικότητα και σκο-

πὸς τῆς Ἐπιστήμης εἶναι ἀπλῶς νάνακαλύψη τοὺς νόμους, ποὺ ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο στὴ φύση.

Γι' αὐτὸ νιώθω, πὸς εἶναι ἀνάγκη μὲ μαθηματικὴ αὐστηρότητα νὰ διαγραφῆ ἡ ἀλληλουχία τῶν θεμάτων, ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν γιὰ ν' ἀποχτήσῃ πραγματικὴν ἀξία ἢ συζήτηση τούτη.

Γιὰ ν' ἀποδειχτῆ τὸ θέμα μας: *Φυσικοὶ καὶ κοινωνικοὶ νόμοι ταυτίζονται;* πρέπει, θαρρῶ, νὰ δοθῆ ἀπάντηση στὰ ἀκόλουθα ἐρωτήματα, κατὰ σειρά:

1. Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ «ὄντως ὄν» ἢ μονάχα φαινόμενα;

2. Κι ὅλα τὰ φαινόμενα ἢ μονάχα τὰ φαινόμενα τῆς ὕλης;

3. Καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ὕλης ἢ μονάχα τὶς σχέσεις τους;

4. Κι οἱ σχέσεις αὐτὲς εἶναι πραγματικὲς, ἀπόξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἢ μονάχα ἀνθρώπινες;

5. Κι εἶναι οἱ μόνες δυνατὲς ἀνθρώπινες ἢ μονάχα οἱ πιὸ βολικὲς;

Φοβοῦμαι, τίποτα νέο δὲν ἔχουμε νὰ προστέσουμε στὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα τούτη. Ἄς ἔχουμε τουλάχιστο σαφήνεια.

Σημ. Ἀναγέννησης. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχὴ νάφηνη ἐλευθερία στοὺς συζητητὲς. Ἀνοίγοντας τὴ συζήτηση γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν ἱστορικῶν νόμων ἤξερε βέβαια, ὅτι δὲν πρόκειται πιθανώτατα νὰ προστεθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες συζητητὲς νέες ἀπόψεις στὸ σοβαρὸ καὶ πολυμάχητο θέμα τοῦτο. Μὰ ἡ σημασία τῆς συζήτησης εἶναι πρὸ πάντων μορφωτική. Νὰ δειχτῆ πὸς ὑπάρχει τὸ πρόβλημα, νὰ ξεκαθαρίσῃ ὁ πνευματικὸς μας ὀρίζοντας ἀπὸ τὴ σύγχυση, τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν πρόληψη, ποὺ βαρύνει τὶς συνειδήσεις καὶ τῶν γραμματισμένων. Σὲ μιὰ τέτια συζήτηση καὶ τὰ λάθη ἀκόμη τῶν συζητητῶν εἶναι διδαχτικώτατα. Γιὰ νὰ πάη ὅμως μπροστὰ τὸ ζήτημα, ὅπως ταιριάζει, χρειάζεται πρῶτα πρῶτα νὰ μιλήσωμε ὅλοι ψύχραιμα καὶ νηφάλια. Χωρὶς οὔτε ἴσχυος ἀπὸ προσωπικοὺς ὑπαινιγμοὺς καὶ πειράγματα. Θὰ εἶναι μέγιστο τὸ κέρδος, ἂν γίνῃ μιὰ φορὰ τέλος πάντων καὶ στὴν Ἑλλάδα μιὰ συζήτηση, ποὺ δὲ θὰ τελειώσῃ μὲ προσωπικὲς βρισιές. Σαυτὸ τὸ σημεῖο κάνομε προσεχτικῶς ὅλους τοὺς συζητητὲς. Ἐπειτα χρειάζεται, ὅπως σωστὰ λέει καὶ ὁ κ. Καζαντζάκης, σαφήνεια καὶ καθαρότητα καὶ ἀντικειμενικότητα στὴν ἔρευνα μας.

Ἡ «Ἀναγέννηση» ἔχει τὴ δική της ἀποψη στὸ πρόβλημα καὶ θὰ τὴν πῆ, ὅταν ἔρθῃ ἢ στιγμῇ. Κρίνει ἀνώφελη τὴν παρέμβαση τῆς ἀπὸ τώρα. Γιὰ νὰ βοηθήσῃ ὅμως τὴν πρόοδο τῆς συζήτησης θεωρεῖ καλὸ νὰ ξαναθῶσῃ τὸ πρόβλημα, σχετικὰ καὶ μὲ τὸ δεῦτερο σημειῶμα τοῦ κ. Καζαντζάκη. Εἶναι βέβαιο, ὅτι τὸ φύτρωμα ἑνὸς σπόρου σταριοῦ δὲν εἶναι «φυσικὸ» φαινόμενο, μὰ δὲν εἶναι καὶ «κοινωνικόν». Χρειάζεται λοιπὸν νὰ ξεχωρίσωμε τρεῖς ἔννοιες. *Φυσικά φαινόμενα, βιολογικὰ φαινόμενα, κοινωνικὰ φαινόμενα.* Γιατὶ ἀκόμη καὶ κείνος, ποὺ θεωρεῖ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα μέρος τῶν βιολογικῶν, δὲ μπορεῖ νὰ ταυτίσῃ τὶς δυὸ ἔννοιες σὸλο τους τὸ πλάτος. Πρέπει λοιπὸν νὰ ξεκαθαριστῇ, ἂν ἡ μεσαία ἔννοια ἀνάγεται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἄλλες. Ἄμα γίνῃ αὐτὸ θὰ ξεχωρίσωμε πάλι: «Ὅταν λέμε «φυσικοὺς νόμους» περιλαμβάνομε σαυτοὺς καὶ τοὺς «καθαροὺς βιολογικοὺς ἢ φυσιολογικοὺς» ἢ μόνο τοὺς νόμους τῶν φυσικῶν φαινομένων; Καὶ ἄμα λέμε «κοινωνικοὺς νόμους» περιλαμβάνομε σαυτοὺς καὶ τοὺς βιολογικοὺς νόμους; Αὐτὸ δὲν τὸ ξεχώρισε καλὰ οὔτε ὁ κ. Καζαντζάκης, γιὰτὶ τότε μιλάει γενικὰ γιὰ «φαινόμενα τῆς ζωῆς» καὶ πότε γιὰ «κοινωνικὰ φαινόμενα». Ὡς πρὸς τὰ πέντε ἐρωτήματα τοῦ ἔχομε τὴ γνώμη, ὅτι δὲν συγκεντρώνονται στὴν οὐσία τοῦ θέματος καὶ δὲν ὑπηρετοῦν τὴν προαίρεση τοῦ. Τὰ ἀπώτατα γνωσιολογικὰ καὶ ὄντολογικὰ προβλήματα δὲν ἔχουν ἐδῶ τὴ θέση τους. Θὰ μᾶς φέρουν πολὺ μακριὰ καὶ θὰ μεγαλώσουν τὴ σύγχυση. Ἄς δεχτοῦμε, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς συλλαβαίνει μόνον φαινόμενα, μόνον σχέσεις φαινομένων. Ὅτι οἱ σχέσεις αὐτὲς εἶναι μόνον ἀνθρώπινες καὶ ἀκόμα, ὅτι εἶναι οἱ πιὸ βολικὲς. Τὸ πρόβλημα συγκεντρώνεται ἀλλοῦ. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ποὺ συλλαβαίνει σχέσεις τῶν φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ βρίσκει μιὰ κανονικότητα, μιὰ νομοτέλεια, ποὺ τοῦ δίνει τὴ δύναμη νὰ προβλέπῃ καὶ νὰ ἐνεργῇ μὲ ἀσφάλεια μέσα σαυτὰ, μπορεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο νὰ συλλα-

βαίνει σχέσεις τῶν φαινομένων «τοῦ ἠθικοῦ κόσμου», νὰ βρίσκει κανονικότητα καὶ νομοτέλεια μέσα σαυτὰ, νὰ προβλέπῃ καὶ νὰ ἐνεργῇ, γιὰ νὰ ἐπιθεώσῃ τὴν πορεία τους: Ἔλα δὲ ἐπιστήμη τῶν φαινομένων τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ποὺ ὑπάρχει ἐπιστήμη τῶν φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου; Καὶ ἂν δὲν ὑπάρχει ἡ ἴδια, ὑπάρχει διαφορετικὴ ἢ δὲν ὑπάρχει καθόλου; καὶ γιὰτὶ; Νομίζομε, πὸς ἐδῶ εἶναι τὸ κύριο σημεῖο τοῦ προβλήματος.

ΡΟΖΑΣ ΙΜΒΡΙΩΤΗ

Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη στὸ σχολεῖο

Ἡ διδαχτικὴ μέθοδος στὸ νέο σχολεῖο — Σκοπὸς τῆς Ἱστορίας στὴ Μέση Παιδεία, τὸ πλάτος τῆς, ἢ μέθοδος τῆς. — Ὁ φρονηματισμός.

Στὴν προηγούμενη μελέτη μου γιὰ τὴ «Διδασκαλία τῆς Ἱστορίας» ἔδειξα πὸς γίνεται τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας στὰ σχολεῖα μας, ἀταίριαστα πιά καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴ μας συνείδηση καὶ τὴν ἐποχὴ μας. Δὲν μποροῦσε ὅμως νὰ γινόταν κι ἀλλιῶς, γιὰτὶ κι ὁλόκληρο τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα δὲν εἶναι τοῦ καιροῦ μας. Ἀντιγραμμένο ἀπὸ τὸ Βασιλικὸ τὸ 1836, οὐσιαστικὰ δὲν ἔλλαξε σὲ τίποτα ἀπὸ τότε, μὲ ὅλες τὶς ἐπίμονες προσπάθειες, ποὺ ἔγιναν τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια. Τὸ σχολεῖο μας στέκει ἔναν ἀἰῶνα πίσω ἀπὸ τὴν κοινωνία, ποὺ γυρεύει νὰ ὑπηρετήσῃ, πρᾶμα ποὺ δείχνει ὀλοκάθαρα, πὸς χρεωκόπησε ἡ παιδεία μας, γιὰτὶ ἔπαψε νὰ εἶναι παράγοντας κοινωνικῶς. Αὐτὸ εἶναι ἀξίωμα, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς παιδείας σὲ ὅλους τοὺς αἰῶνες. Ποτὲ κανένα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα δὲ στάθηκε «ἐξω τόπου καὶ χρόνου». Γέννημα καθαρὰ κοινωνικόν, ὑπηρετεῖ τὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας τὶς σημερινὲς κι ὁλοένα ἐπιθεώσεται ἀπὸ τὶς ἀνησυχίες γιὰ τὸ αἴριο. Μὰ μόνις οἱ συνθῆκες, ποὺ τὸ γεννοῦν ἀλλάζουν, τότε κι αὐτὸ πρέπει νὰ συμμορφωθῇ, γιὰτὶ ἀλλιῶς καταντᾶ παραλογισμός. Τὸ δικὸ μας ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, παρμένο ἀπὸ ἄλλους, γεννημένο σὲ κοινωνία μὲ ἄλλο ρυθμὸ καὶ ἄλλες κοινωνικὲς ἀνάγκες, πραγματικὰ δὲν ταίριασε ποτὲ στὶς δικές μας. Τώρα ὅμως τελευταῖα ἔφτασε σὲ τέτια ἀντίθεση μ' αὐτὲς, ποὺ ἀληθινὰ κατάντησε παραλογισμός, μὲ τραγικὰ παραδείγματα τοὺς ἀπόφοιτους ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας, ἀνίκανους νὰ προσρμοστοῦν καὶ νὰ ὑπηρετήσουν τὴ ζωὴ.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἔσπρωχνε πότε πότε λιγιστοὺς σὲ ἀντίδραση, μὰ κάθε φορὰ τὸ ζήτημα, ἐπειδὴ δὲ θεμελιωνόταν στὶς πραγματικὲς ἀνάγκες τοῦ τόπου, παρὰ παρασιωνόταν ἀπὸ τὸ πλανερὸ ἰδανικόν τοῦ ψευτοκλασικισμοῦ, τέλειωνε σὲ σπασμωδικὲς ὀλοτέλα ἐξωτερικὲς ἀλλαγές, ποὺ ὅσο πῆγαιναν αὐξαιναν τὴν ἀσυναρτησία καὶ τὸ χάος. Οἱ τελευταῖες ὅμως προσπάθειες τῆς χώρας νὰ κυβερνηθῇ μὲ ἀρχὲς δημοκρατικὲς, ξαναφέρνουν τὸ ζήτημα πιά σὲ ὅλο του τὸ πλάτος καὶ βάθος. Ἡ κοινωνία, ποὺ ἀποφασίζει νὰ κυβερνηθῇ μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς ἐλευτεριάς καὶ τῆς ἰσότητος, εἶναι ἀνάγκη πρῶτα πρῶτα νὰ γυρέψῃ «τὴ δημοκρατικοποίηση» τῆς παιδείας. Ὅλοι ἴσα δικαιώματα καὶ τὴν παιδεία. Τὸ σχολεῖο δὲ θὰ ὑπηρετῇ μιὰ τάξη ὅπως τώρα, μὰ τὸ σύνολο ἀξίωμα τοῦ θὰ εἶναι, πὸς ἔχει χρέος νὰ σπρώξῃ τὸν καθένα ὡς ἐκεῖ, ποὺ οἱ ἰδιαιτέρους του ἱκανότητες μποροῦν νὰ φτάσουν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ οἰκονομικὲς ἢ κοινωνικὲς συνθῆκες. Τότε πραγματικὰ θὰ ὑπηρετήσῃ τὴν κοινωνία, γιὰτὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ φωτισμένο διάλεγμα, θὰ τὴν ἐφοδιάσῃ μὲ τὰ

κατάλληλα μυαλά και χέρια, έτσι ώστε η απόδοση της και πνευματικά και υλικά να φτάση στο maximum.

Έτσι αντικρίζεται συνολικά το εκπαιδευτικό πρόβλημα. Μια τέτλια όμως ανάγκη δίνει τη μορφή και την ουσία για σχολείο πολύ διαφορετικό από το παλιό. Τόσο διαφορετικό μάλιστα και στην οργάνωση του και στη λειτουργία του, που παίρνει τη μορφή εκπαιδευτικής επανάστασης. Δεν έχει θέση πια το παλιό απολυταρχικό σχολείο με το πνεύμα και την οργάνωση την ολιγαρχική, που θυσιάζει τα 95% του λαού στα 5%. Ούτε έχουν θέση τα μονόπλευρα σχολαστικά προγράμματα, που θαρροῦσες, πώς στην Ελλάδα μονάχα πνευματικά επίλεχτους είχαμε, κι αυτούς μόνο για φιλολογική δράση, ή μονάχα άρχοντες και ευγενείς, που χρειάζονται για επίδειξη μια λεπτή καλαισθητική εγκυκλοπαιδική μόρφωση. Δεν έχει άκονα θέση ένα σχολείο, όπου η μέθοδο του κάνει το δάσκαλο κυρίαρχο και τα παιδιά δοῦλα κι εγωϊστικά. Η δημοκρατική κοινωνία έχει ανάγκη από ανθρώπους δυνατούς και συνειδητούς, ανθρώπους, που να μπορούν να κυβερνηθούν μόνοι τους στη ζωή και μαζί να βοηθήσουν για την ομαδική προκοπή. Γι' αυτό είναι ανάγκη η παιδεία ν' αλλάξη και στην οργάνωση και στο πρόγραμμα και στη μέθοδο και στη σχολική ζωή. Ν' ανοίξη πόρτες και παράθυρα στην πραγματική ζωή και να γίνη «συνέχεια ζωής».

Γιατί πολύ σωστά λέει ο John Dewey: «Το σχολείο δε μπορεί να είναι ποτέ προπαρασκευή για την κοινωνική ζωή, άμα δεν έχει μέσα στην ιδιαίτερη του οργάνωση τις τυπικές συνθήκες της κοινωνικής ζωής. Ο μόνος τρόπος να προετοιμαστοῦμε για την κρατική ζωή είναι να κινιούμαστε μέσα στην κοινωνική ζωή. Να θέλωμε να μορφώνουμε έξεις χρήσιμες και πολύτιμες γι' αυτή την κοινωνική ζωή, έξω από κάθε άμεση κοινωνική ανάγκη και αίτια, έξω από κάθε πραγματική κοινωνική συνθήκη, είναι απαραίτητα το ίδιο σαν να θέλωμε να διδάξωμε στα παιδιά-με κινήσεις το κολύμπι έξω από το νερό». (1).

Μια τέτλια προσπάθεια, μερική βέβαια και πολύ περιορισμένη έκανε η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση στο Μαράσειο, ή προσπάθεια αυτή κόπηκε απότομα στα πρώτα της κιόλας βήματα, μα κι ή λιγότερη αυτή δοκιμή έδωκε πλούσια διδάγματα κι ή πείρα στερέωσε τη θεωρία. Τις γενικές αρχές, τα προγράμματα, τη μέθοδο, τη σχολική ζωή πλατεία μπορεί καθένας να δει στις «Πρώτες προσπάθειες» έργο του κ. Άλ. Δελμούζου, που πρόκειται να τυπωθή σε λίγο. Έγώ θα πω μερικά γενικά για τη διδακτική μέθοδο, που εφαρμόστηκε στο σχολείο αυτό, γιατί σχετίζεται άμεσα με τη διδασκαλία της ιστορίας.

Η μέθοδο αυτή στηρίζεται στη διδακτική αρχή της «ελεύτερης πνευματικής ενέργειας» (Gaudig—Kerschensteiner), με προσπάθεια να προσαρμοσθή στη δική μας πραγματικότητα. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι, που φέρνει το παιδί σε άμεση έπαφή με τα πράγματα, χωρίς ανάμεσα σ' αυτά και σε κείνο να μπή κανείς. Το

(1) Το χωρίο αυτό το αναφέρει ο G. Kerschensteiner στο βιβλίο. «Η έννοια της άγωγής του πολίτη» Μετάφραση Ε. Κακούρου, 1926 Έκδ. Έταιρία Α. Ράλλη. σελ. 89.

παιδί έτσι προβληματίζεται και ξέρουμε πόσο είναι στη φύση του παιδιού αυτό. Άμα μάλιστα έχει κατορθώσει ο δάσκαλος σιγά σιγά να έχει συνδυάσει τους σκοπούς, που επιδιώκει σαν παιδαγωγός, με τα φυσικά ενδιαφέροντα του παιδιού, ή έπαφή του αυτή με τα αντικείμενα γίνεται με μια τέτλια ένταση συναισθηματική και βουλητική, που καταπληχτικά ευκολύνει το έργο του σχολείου. Ο δάσκαλος αποτραβιέται φαινομενικά, αφού έβαλε το παιδί μπρος στο αντικείμενο, που πρέπει να εξετάση. Δεν ενεργεί πια αυτός, μα ο μαθητής με ελευτερία, περιορισμένη τις πιότερες φορές από τους νόμους, που έχει ή ύλη και από την ανάγκη να συντονίση τη δική του δουλειά με την ομαδική προσπάθεια της τάξης. Ο δάσκαλος μονάχα οργανώνει ρυθμίζει την ελεύτερη δημιουργική εργασία των παιδιών ανάλογα με τους σκοπούς που ζητεί, μα έτσι ώστε το παιδί μόνο σε δύσκολες στιγμές να γυρίση τα μάτια του σ' αυτόν και να αιστάνεται την ανάγκη του. Αφίνει το παιδί, μπρος στο αντικείμενο, που πρέπει να εξετάση, να προβληματισθή, να βάλη σκοπούς, να προσπαθήση στηριγμένο στις δικές του δυνάμεις να βρη δρόμους για τη λύση τους. Σ' αυτές τις στιγμές δεν έχω το πριν παιδί, που καρφωμένο στο θρανίο του, ακούει παθητικά, αν ακούη κιόλας, τις έτοιμες γνώσεις δοσμένες από το δάσκαλο, παρά ένα παιδί, που ή σκέψη του, ή βούλησή του, το συναίσθημα του ενεργούν με την πιο μεγάλη ένταση. Γιατί ο μαθητής ενεργεί αυθόρμητα, βάζει όλες του τις δυνάμεις για ένα σκοπό, που τον διάλεξε μόνος και αγωνίζεται να τον πετύχη, όσο το δυνατό καλύτερα. Νόηση και βούληση πειθαρχούν και μπορούμε να πούμε, πώς αληθινά μορφώνεται ή ψυχή του παιδιού. Ποιός μπορεί να πη, πώς αυτό το άλλαγμα στη σχέση ανάμεσα σε παιδί—ύλικό και δάσκαλο δεν έχει μεγάλη σημασία για την άγωγή; Φτάνει να συλλογιστοῦμε, πόσο καλλιεργιέται ο χαρακτήρας με τις έντατικές προσπάθειες, που κάνει το παιδί κάθε στιγμή για να νικήση τον εαυτό του και τα εμπόδια της ύλης. Μόνο αυτό το παιδί θα μπορέση να αντικρύση το βάρος και τις υποχρεώσεις, που παρουσιάζει ή ζωή. Γιατί ο βίος δεν είναι παιχνίδι, όπως λέει ο Foerster και πρέπει από νωρίς να μάθη το παιδί, πώς έχει χρέος να απαντήση και στις πιο δύσκολες στιγμές του. Έτσι πλάθεται ο αληθινός άνθρωπος έτοιμος για ανώτερη ζωή, θωρακισμένος για κάθε ενάντια περίπτωση, φυλαγμένος από τις αδυναμίες της στιγμής.

Μα ή μέθοδο αυτή δεν εξυψώνει το παιδί σαν άτομο μονάχα, σε αυτοτέλεια πνευματική και ήθική, παρά το προικίζει και με κοινωνικές αρετές, σα μέλος μιας κοινωνίας. Γιατί δε γίνεται μόνο ατομική, μα και ομαδική εργασία. Τη στιγμή, που αναλαβαίνει ή τάξη ολόκληρη μιάν ομαδική δουλειά, ένα φοῦρνο για παράδειγμα ή ένα ιστορικό πρόβλημα ή κάνει μια ελεύτερη συζήτηση, τότε κάθε παιδί παύει να είναι μονάδα, γίνεται ένα κύτταρο ολόκληρης της τάξης, που στέκει μπρος μας ενιαία πια, με δική της κοινή βούληση. Βάζει ή τάξη το σκοπό της, διαλέγει το δρόμο, που θα πάρη για να φτάση στο τέρμα και καθένας άγωνίζεται να δώση ό,τι καλύτερο μπορεί. Γεννιέται μιάν άπεριόριστη ζωηρότητα και χαρά για τη δημιουργία, που ζωγραφίζεται στις κινήσεις των παιδιών. Τα μάτια της τάξης δεν καρφώνονται στο δάσκαλο παρά γυρίζουν άριστερά και δεξιά, όπου καθένας είναι ελεύτερος να πη τη γνώμη του. Κι ο πιο αδύνατος ακούγεται με

σεβασμό κι ό πιό δυνατός ύποτάζεται στη θέληση τής τάξης. Βλέπει κανείς, πώς σ' αυτές τις στιγμές τό παιδί χαιρείται όχι γιατί διακρίθηκε αυτό, μά γιατί έδωσε κι αυτό τις δικές του δυνάμεις για νά πετύχουν τόν κοινό σκοπό. Χάνεται ή άτομική φιλοδοξία και γεννιέται στη θέση της ή φιλοδοξία για τήν ομάδα. Είναι δλοφάνερο, πώς στις ώρες αυτές τής δμαδικής ένέργειας γεννιούνται σχέσεις κοινωνικές και ήθικές, πού έχουν μεγάλη σημασία για τόν αυριανό πολίτη. Στις στιγμές αυτές ξετυλίγεται μιá πλουσιώτατη κοινωνική ζωή μέσα στην τάξη. Δέ μοϋ φαίνεται, πώς θά μπορούσαμε νά αναθρέψουμε καλύτερα τόν αυριανό πολίτη παρά σάν τόν συνηθίσουμε από μικρό στην δμαδική εργασία, πού τόν αγαγκάζει δλοένα νά δουλεύη όχι μόνο για τόν έαυτό του, μά για νά υπηρετήση και τούς άλλους. "Έτσι ζή τό παιδί τις κοινωνικές άρετες και τού γίνονται πιά έξη, συνειδητή άνάγκη.

Αυτή είναι ή μορφή τής τάξης στην ώρα τής διδασκαλίας μέσα στό συγχρονισμένο σχολείο και είναι δλοφάνερο - πώς από δώ άρχίζουν νά πλάθονται οι συνειδητοί, δυνατοί δημοκρατικοί πολίτες άξιοι νά υπηρετήσουν τήν κοινωνία τους και νά λύσουν τά προβλήματα της.

"Ήταν άπαραίτητο γά κάμω τήν εισαγωγή αυτή, γιατί ή προσπάθεια μας νά αντικρίσουμε πιά τό μάθημα τής Ιστορίας δλότελα μέ νέο πνεϋμα, μόνο μέσα σέ ένα ανανεωμένο και στην οϋσία του και στη μορφή σχολείο μπορεί νά σταθί. Μέσα σέ σχολείο, όπου ή νεολαία οργανώνει τή ζωή της, βάζει σκοπούς σύμφωνα μέ τά ένδιαφέροντα της, πού μέ τήν αυτόνομη κοινότητα έτοιμάζεται για τήν κοινωνική ζωή, σέ σχολείο όπου ή μέθοδο ή διδαχτική σπρώχνει τά παιδιά στην άτομική έρευνα και τή μελέτη, δέ χωρεί πιά ή παλαιή Ιστορία. Στο σχολείο, πού τά παιδιά ζοϋν σά μέλη συνειδητά μιás μικρής κοινωνίας, ή Ιστορία από τήν ξερή γνώση και άσκηση μνημονική, θά γίνη δημιουργική δράση και σκέψη άπάνω στην κοινωνική ζωή.

"Η Ιστορία, πού ως τά τώρα ήταν άρχείο από δυναστείες και πολέμους, παρουσιασμένη σάν αθάίρετο έργο λίγων ανθρώπων, γεμάτη ύποκειμενισμό και αντιφάσεις, πού είχε σκοπό ένα φρονηματισμό μέ λόγια, ή Ιστορία ή θυσιασμένη σέ ξένους σκοπούς, δέν έχει καμιά σχέση μέ τήν Ιστορική επιστήμη, πού στοιχειά της πρέπει νά διδαχτοϋν τά παιδιά στη Μέση Παιδεία. "Η Ιστορία είναι επιστήμη μέ δικό της σκοπό, κι άν είναι άξίωμα, πώς στη Μ. Παιδεία πρέπει νά συνηθίση τό παιδί «νά στοχάζεται επιστημονικά» και τό μάθημα αυτό, όπως και κάθε άλλο μάθημα, πρέπει νά μήν ξεφύγη καθόλου από τό επιστημονικό του επίπεδο. "Αλλιώς σωστή μορφωτική επίδραση από κάθε μάθημα, πραγματική μεθοδική έπεξεργασία είναι άδύνατη. Και τό άξίωμα αυτό προπάντων έχει μεγάλη σημασία για τά Διδασκαλεία, όπου μορφώνεται και μέ τή μόρφωση αυτή μονάχα μένει ό δάσκαλος, πού ζητάμε άπ' αυτόν νά γίνη ό φωτισμένος οδηγός τής κοινωνίας του.

Μά κι ό σκοπός, πού δίνουμε τήν Ιστορία στη Μ. Παιδεία, μάς άναγκάζει κι αυτός νά μείνουμε δλότελα στην επιστημονική της περιοχή. Κεϊνο πού θέλουμε από τό Ιστορικό μάθημα, είναι νά γνωρίσουν τά παιδιά τούς νόμους και τή γένεση τής σημερινής κοινωνίας. Κι ακόμα επειδή ή κοινωνία σήμερα είναι ένας από

τούς σταθμούς τής ανθρώπινης εξέλιξης, θέλουμε νά τούς δώση τήν εξέλιξη αυτή στό σύνολο της δουλεύοντας πού πολύ εκείνα τά σημεία, πού κάνουν στα παιδιά συνειδητή τήν έννομη πορεία της. "Έτσι μονάχα τό παιδί θά στηρίξη Ιστορικά τό σήμερα, και θά μπορέση νά κατατοπιστή στη σημερινή κοινωνική ζωή και νά αντικρίση φωτισμένα πιά τά προβλήματα της.

Αυτό γυρεύουμε από τήν Ιστορία και σ' αυτό συμφωνοϋν μεθοδολόγοι, Ιστορικοί, κοινωνιολόγοι, μά προπάντων παιδαγωγοί μέ διαφορετικές δλότελα άντιλήψεις στό ζήτημα τής άγωγής.

"Ο E. Bernheim ¹⁾ γράφει: κύριος σκοπός κάθε Ιστορικής διδασκαλίας είναι νά συνηθίση τό παιδί νά σκέφτεται Ιστορικά, πού θά πη νά αντικρίξη τά Ιστορικά γεγονότα σέ συναρτημένες μεταβολές, πού ξετυλίγονται μέσα σέ χώρο και χρόνο.

"Ο S. Kawerau ²⁾ γράφει: νομίζουμε, πώς ή οϋσία τής διδασκαλίας τής Ιστορίας είναι νά γνωρίσουν τά παιδιά τούς νόμους και τή γένεση τής κοινωνίας μας. Και ή κοινωνία μας (μέ στενώτερη σημασία) βέβαια άρχίζει οικονομικά και πνευματικά μόλις μέ τούς νέους, πού λέμε χρόνους. Εϋκολώτερη βέβαια θά ήταν ή κατανόηση μέ ώρισμένες έποχές τής άρχαιότητας, μά αυτό θά μάς πήγαινε πολύ μακριά. Αυτή τήν άκραιότητα δέ θά τήν πετύχουμε δίνοντας όλο τό υλικό, μά βοηθώντας νά συλλάβουν τό τυπικό σέ κάθε έποχή, νά τούς γίνη συνειδητή ή οργανική εξέλιξη τής μιás βαθμίδας από τήν άλλη, κι ακόμα νά νιώσουν, πώς μέσα σέ μιá έποχή υπάρχει ή οργανική έξάρτηση άνάμεσα στα διάφορα επίπεδα τής ζωής. Αυτές οι σχέσεις άνάμεσα στα επίπεδα πρέπει νά βρεθοϋν άπ' αυτά τά ίδια τά παιδιά...» Και θά μπορούσα νά αναφέρω τή γνώμη, πού έχουν για τό ζήτημα αυτό γνωστοί παιδαγωγοί, όπως ό Kerschesteiner, ό J. Dewey, μά θαρρώ πώς θά είναι άρκετό νά δώσω ακόμα τή γνώμη τό ίδιο γνωστοϋ [παιδαγωγού, διατυπωμένη σέ λίγες γραμμές, τού H. Gaudig ³⁾]. "Ο σκοπός τής Ιστορίας, γράφει, μιλώντας για τό σχολείο τής Μ. Παιδείας, δέ μπορεί νά είναι άλλος παρά νά δώση στο παιδί τήν Ικανότητα για τήν Ιστορική κατανόηση. "Αξίωμα λοιπόν θά είναι, πώς μέ κανένα άλλο τρόπο δέ μπορούμε νά διδάξουμε τήν Ιστορία παρά μέ τόν άκαδημαϊκό, δηλ. τό φροντιστηριακό. Μόνη διαφορά θά ύπάρχη στο βάθος και στο πλάτος».

"Ο σκοπός ακόμα, πού δίνουμε τό μάθημα αυτό στο σχολείο τής Μ. Παιδείας μάς όρίζει μέ τι θά καταγίνη κιόλας, ποιό θά είναι τό πλάτος του. "Αφοϋ είναι άνάγκη νά γνωρίση τό παιδί τήν έννομη πορεία τής ανθρωπότητας, δέ μπορεί νά δώση μόνο ένα επίπεδο τής ζωής λ. χ. μόνο τά πολιτικά ή πολεμικά γεγονότα και νά αφήση τά άλλα, μά θά πάρη δλάκερη τή ζωή στ' σύνθεση της. Κι ακόμα και μέσα σέ ένα επίπεδο ζωής δέ θά πάρη μονωμένα ξεκάρφωτα γεγονότα λ. χ. τή μάχη τού Μαραθώνα, τή ναυμαχία στη Σαλαμίνα, μά θά παρουσιάση τά διάφορα γεγονότα σά μιάν άλυσίδα από αίτίες και άποτελέσματα. "Έτσι μονάχα μπορεί ή Ιστορία νά βγάνη νόμους και νά δώση μιάν ένιαία, αιτιολογική κατανόηση τής ζωής.

¹⁾ Über die Vorbildung der Geschichtslehrer.

²⁾ Alter und neuer Geschichtsunterricht. σ. 59, 1924.

³⁾ H. Gaudig. Didaktische Präludien. σελ. 119. Geschichtswissenschaft und Schule.

Ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία εἶναι μιὰ μεγάλη καὶ πολύπλευρη σχέση, ἕνας ὄργανισμός, πὺν ξετυλίγεται σύμφωνα μὲ νόμους καὶ γιὰ νὰ τὴ γνωρίση κανεὶς πρέπει νὰ ἀπλωθῆ σὲ ὅλα τῆς τὰ ἐπίπεδα καὶ στὰ ὕλικά καὶ στὰ πνευματικά φανερώματα τῆς. Εἶναι τόσο στενὰ συνδεμένα ἀνάμεσο τους ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη, οἱ κοινωνικὲς καταστάσεις, τὰ πνευματικὰ φανερώματα (Φιλοσοφία, Ἐπιστήμη, Γλῶσσα, Τέχνη, Παιδεία κ. τ. λ.) ἢ ἐσωτερικὴ ὁργάνωση (Δίκαιο, Πολίτευμα, Διοίκηση, Στρατὸς) ἢ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ οἱ σχέσεις οἱ διεθνικὲς, πὺν κάθε μιὰ ξεκάρφωτα δοσμένη καὶ μόνη αὐτὴ, φέρνει σύχυση στὸ παιδί, γιὰτὶ χάνει ἀπὸ μπρὸς του τὸ σύνολο, τὴ ζωὴ. Ἡ ἱστορία στὸ σχολεῖο περὶωρισμένη μόνο σὲ ἕνα ἐπίπεδο, ὅπως τὸ κάνουμε τώρα στὸ πολιτικὸ, ὄχι μόνο παύει κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ εἶναι ἐπιστήμη, γιὰτὶ ἀναγκαστικὰ ἢ τέτια ἱστορία ἔχει χρῶμα ὑποκειμενικὸ, μὰ καὶ ὁλότελα παραβλέπει τὸ σκοπὸ, πὺν δίνεται στὸ σχολεῖο τῆς Μ. Παιδείας. Ἀκόμα ἔχει χρέος ἡ ἱστορία νὰ δώση ὄχι μόνο τὴ συνολικὴ ζωὴ ἐνὸς κράτους ἀντικειμενικά, μὰ τὴ ζωὴ αὐτὴ νὰ τὴν τοποθετήση μέσα στὴ συνολικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητος. Πρέπει νὰ δῆ τὸ παιδί, πὺς ἡ ἱστορία τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ στοιχείου τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ἡ ἱστορία τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κράτους στὸ βάθος δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἀξεδιάλυτο κομμάτι μιᾶς ὁργανικῆς λειτουργίας, ὁλόκληρης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Σήμερα μάλιστα εἶναι ἀπαραίτητο αὐτό, γιὰτὶ τὸ περισσότερο μέρος ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις γίνεται ἔξω ἀπὸ τὰ στενὰ σύνορα τοῦ κράτους, μέσα στὸ καθολικὸ πλαίσιο τοῦ πολιτισμοῦ.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΑΥΡΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

[Γύρω ἀπὸ τὸ γυναικεῖο συνέδριο τοῦ Παρισοῦ]

Στὴν ἐξέλιξη, πὺν παίρνουν τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια οἱ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις, τὰ μεγάλα διεθνικὰ συνέδρια ἀποτελοῦν σημαντικοὺς σταθμούς. Εἶναι σὰν τὶς πέτρες, πὺν βάζουν γιὰ σημάδια στοὺς δημόσιους δρόμους γιὰ νὰ μπορῆ νὰ λογαριάζῃ εὐκόλα ὁ ὁδοιπόρος καὶ τὸ δρόμο, πὺν πέρασε καὶ κεῖνον, πὺν τοῦ μένει ἀκόμα μπροστά του, ὅσο νὰ φτάση στὸ τέρμα.—Τὸ μεγάλο φεμινιστικὸ συνέδριο, πὺν ἔγινε φέτος τὸ καλοκαίρι στὸ Παρίσι, ἦταν ἕνας τέτιος σταθμός: ἕνας προσεχτικὸς καὶ ἀνεπηρέαστος μελετητῆς τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων θὰ μποροῦσε νὰ φωτιστῆ σὲ πλῆθος σημεῖα καὶ νὰ βγάλῃ πολλὰ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ γυναικεῖου κινήματος καὶ γιὰ τὴ γενικὴ μεταβολή, πὺν προκάλεσε τὸ κίνημα αὐτὸ στὴ σημερινὴ κοινωνία.

Μερικὲς παρατηρήσεις καὶ μερικὰ συμπεράσματα μέσ' ἀπὸ τὸ συνέδριο θὰ ἤθελα νὰ ἐκθέσω στὴ μελέτη μου αὐτὴ. Μὰ θὰ μπορέσω τάχα νὰ παρουσιαστῶ σὰν ἕνας τέτιος ἀνεπηρέαστος παρατηρητῆς; Ποιὸς εἶναι κείνος πὺν, ἔχοντας μιὰ δική του πίστη καὶ πολεμώντας γιὰ ἕναν ὀρισμένο σκοπὸ, θὰ κατῶρθωνε νὰ μὴν ἀντικρίζῃ μερικὰ ζητήματα ἀπὸ τὴ δική του προοπτικὴ, νὰ μὴν κρίνῃ τὰ πράγματα κάπως μονόπλευρα; Ὡς τόσο θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐξετάσω, ὅσο μπορῶ πὺν ἀντικειμενικά, τὴ σημερινὴ θέση τοῦ φεμινισμοῦ, ὅπως τὴν παρουσίασε τὸ συνέ-

δριο καὶ νὰ βγάλω καὶ μερικὰ συμπεράσματα γιὰ τὸ μέλλον, πιστεύοντας, πὺς μὲ τέτιο ἀντίκρισμα, θὰ ἐξυπηρετήσω τὸν ἀγῶνα τῆς γυναίκας γιὰ τὴ χειραφέτηση τῆς, πὺν τὸν λογαριάζω σὰν ἕνα ἀπὸ τοὺς ἰσχυροτέρους παράγοντες γιὰ ἕναν ἀνώτερο πολιτισμό.

Ὁ φεμινισμὸς ἔχει πολλοὺς ἐχθρούς. Εἶναι φυσικὸ νὰ τοὺς ἔχη, ἀφοῦ ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἕνα ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμα τῶν νέων οἰκονομικῶν συνθηκῶν, εἶναι τὸν ἴδιον καιρὸ καὶ ἕνας συντελεστῆς σημαντικὸς γιὰ μιὰ νέα μορφή, πὺν θὰ πάρῃ ἢ κοινωνία, ὅταν θὰ φτάση νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ πρόγραμμα τοῦ πέρα ὡς πέρα. Καὶ ἕνα κίνημα, πὺν εἶναι συνειδητὰ μεταρρυθμιστικὸ, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ταράξῃ ὅλους ὅσοι εἶτε ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία, εἶτε ἀπὸ συμφέρον, βλέπουν μὲ κακὸ μάτι καὶ μὲ ἀόριστη ἀνησυχία κάθε κοινωνικὴ μεταβολή. Τέτιοι ἐχθροὶ τοῦ φεμινισμοῦ εἶναι πολλοὶ, ἄντρες καὶ γυναῖκες. Γιὰτὶ ὅσο μπορεῖ νὰ ἐνοχλῆ τὸ κίνημα αὐτὸ τὸν ἄντρα-κυρίαρχο, τὸν ἄντρα ἀρχηγὸ τῆς οἰκογένειας, διαχειριστὴ τῆς οἰκογενειακῆς περιουσίας καὶ ἐξουσιαστὴ τῆς τύχης τῶν παιδιῶν του, τὸν ἄντρα ἡδονιστὴ ἀνεύθυνο, ἄλλο τόσο ἀνησυχεῖ καὶ τὴ γυναίκα—κούκλα, τὴ γυναίκα, πὺν νιώθει τὴ δύναμη τῆς ἀδυναμίας τῆς, τὴ γυναίκα παράσιτο, τὴ γυναίκα ἀπλὸ ὄργανο ἡδονῆς. Ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ ἄλλοι ἐχθροὶ τοῦ κινήματος. Εἶναι τὸ κεφάλαιο, τὸ μεγάλο κεφάλαιο, πὺν βλέπει στὴν ἀπαίτηση τῆς γυναίκας ἐργάτριας νὰ πληρώνεται ὅμοια μὲ τὸν ἄντρα, τὸν κίνδυνο νὰ τοῦ ξεφύγῃ τὸ μεγάλο κέρδος, πὺν ἔχεν ὡς τώρα ἀπὸ τὸ φτηνὸ τῆς μεροκάματο.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ, σὰ νὰ εἶναι συνεννοημένοι ἀναμεταξύ τους, μεταχειρίζονται σὲ κάθε χώρα ἀπαράλλαχτα, παντοῦ ὅπου παρουσιάζεται τὸ φεμινιστικὸ κίνημα, τὰ ἴδια μέσα πολεμικῆς. Ἀδιαφορία πρῶτα πρῶτα. Εἰρωνία ἔπειτα. Ἡθικολογία ἀργότερα καὶ στὸ τέλος ὑπουλο ἢ καὶ φανερὸ ἐπαγγελματικὸν ἀνταγωνισμό. Εἶναι ἀνάγκη ὅσοι καὶ ὅσες καταπιαστοῦν τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ χειραφέτηση τῆς γυναίκας στὸν τόπο τους νὰ ξέρουν, πὺς ἔχουν νάντιμετωπίσουν ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα τῆς πολεμικῆς τῶν ἀντιπάλων τους. Νὰ τὸ ξέρουν γιὰ νὰ εἶναι προετοιμασμένοι νὰ τὰ πολεμήσουν ἀποτελεσματικά.

Καὶ πρῶτα πρῶτα ἡ ἀδιαφορία. Μόλις φανερωθῆ μιὰ ὑποψία φεμινιστικῆς κίνησης σῆναν τόπο, ἀρχίζουσιν οἱ ἐχθροὶ του νὰ διαδίδουσιν ἀδιάκοπα, ἐπίμονα, ὅτι τέτιο κίνημα δὲν ὑπάρχει. Ὅτι, τὸ θόρυβο αὐτὸ τὸν προκαλοῦν μερικὲς φαντασιόπληχτες διανοούμενες ἢ λίγες φιλόδοξες γυναῖκες, πὺν ζητοῦν μαὺτὸ τὸν τρόπο νὰ βγοῦν στὴν ἐπιφάνεια. Καὶ τόσο καλά πιάνουσιν αἱ διαδόσεις αὐτὲς τῶν ἀντιφεμινιστῶν, πὺν κατορθώνουσιν νὰ τὶς πιστέψῃ ὁ κόσμος ὅλος. Γιὰ παράδειγμα φέρνω τὴ Γαλλία. Ἀκόμα καὶ ἐκεῖνοι, πὺν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸ κίνημα, εἶχαν τὴν πεποίθησιν, πὺς ἐκεῖ σοβαρὴ φεμινιστικὴ κίνηση δὲν ὑπάρχει. Ἐπρεπε νὰ γίνῃ τὸ συνέδριο γιὰ νὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι, ἂν ὁ ἀγῶνας ὁ φεμινιστικὸς δὲ γίνεται στὴ Γαλλία μὲ τὴν ἐνταση καὶ τὸ θόρυβο, πὺν γίνηκε στὴν Ἀγγλία, ἐξακολουθεῖ ὁμως τώρα καὶ τριάντα χρόνια ἀδιάκοπα, ἀκούραστα, ἀθόρυβα, πὺν ἀθόρυβα ἴσως ἀπ' ὅτι τοῦ συμφέρει, ὅτι κάθε μέρα κερδίζει ἔδαφος ὅσες τὶς τάξεις καὶ ὅτι τὸ Παρίσι εἶναι τὸ μόνο μέρος τοῦ κόσμου, ὅπου βγαίνει καθημερινὴ ἐφημερίδα φεμινιστικὴ «La fronde» Directrice Marguerite Durand, πὺν τὴ γράφουσιν καὶ τὴ διευθύνουσιν καὶ τὴ διεκπεραιώνουσιν ὅλες γυναῖκες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Ὅτι ὑπάρχει βέβαια περισσότερη ἀδιαφορία ἀπὸ ὅτι θὰ περιέμενε κανένας ἀπὸ ἕναν πληθυσμὸ γυναικεῖο, πὺν ἐργάζεται τόσο ἐντατικά καὶ πὺν ἔχει νὰ κερδίσῃ

σημαντικά ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ φεμινιστικοῦ προγράμματος, αὐτὸ εἶναι ἀναντίρρητο. Αὐτὴ ἴσια ἴσια τὴ σχετικὴ ἀδιαφορία ἔχουν γιὰ κύριο σκοπὸ τους νὰ ταράξουν οἱ μεγάλες παγκόσμιες συγκεντρώσεις, ποὺ ὀνομάζονται συνέδρια. Ἀληθινά, αὐτὸ του τὸ σκοπὸ τὸν πέτυχε πληρέστερα τὸ συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ, ποὺ κατάρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ἑνὸς μεγάλου μέρους τοῦ γαλλικοῦ κοινοῦ κατὰ τὴ διάρκειά των ἔργασιών του καὶ ἔπειτα νὰ ἔχη γιὰ κάμποσον καιρὸ ἀπήχησιν ἐπὶ πολλοὺς κύκλους καὶ ἐπὶ διάφορα κοινωνικά στρώματα. Καὶ γιὰ νὰ ἐνδιαφεροῦν τὸ Παρίσι, γιὰ ἓνα συνέδριο, τὸ Παρίσι ὅπου μέρα σχεδὸν δὲν περνᾷ χωρὶς νὰ γίνεταί κάποιο εὐθνικὸ ἢ διεθνικὸ, καλλιτεχνικὸ, ἐπιστημονικὸ, ἐπαγγελματικὸ συνέδριο, θὰ πῆ πὼς ὑπάρχει ἡ βάση, τὸ ἀνθρώπινο ὑλικό, ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν κίνησιν αὐτὴν, ποὺ τὴν πιστεύει καὶ ποὺ χρειάζεται μονάχα κάποιο ἐξωτερικὸ σπρώξιμο γιὰ νὰ φανερώσῃ αὐτὸ του τὸ ἐνδιαφέρον.

Δεχόμεστε ὅμως, πὼς ὑπάρχει καὶ μιὰ σχετικὴ ἀδιαφορία τῶν γυναικῶν. Ὁ σκλάβος θᾶχῃ πάντα νοοτροπία σκλάβου καὶ μόνο ὁ ἔστω καὶ δυναμικὰ ἐλεύθερος μπορεῖ νὰ νιώσῃ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, Δὲν εἶναι ὅμως μονάχα ἡ παθητικὴ αὐτὴ ἀδιαφορία τῶν γυναικῶν, ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ νικηθῇ. Εἶναι ἀκόμα ἡ ἐνεργητικὴ, ἡ θεληματικὴ ἀδιαφορία τῶν ἀνδρῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν κυβερνήσεων. Ὅταν ἐκεῖνοι, ποὺ κρατοῦν στὰ χέρια τους τὴν τύχην μιᾶς χώρας δὲ δείχνουν φανερὴ ἀντίδρασιν ἐπὶ αἰτήματα τῶν γυναικῶν, ἴσως γιὰ λόγους ἱπποτισμοῦ, ποὺ ἔχει ἀκόμα πέρασιν ἐπὶ μερικὰς χώρες, χρησιμοποιοῦν τὴν περισσότερο φερόμενη μέθοδον τῆς ἀναβολῆς, τῆς ἀδιαφορίας, ρίχνοντας ἐπὶ τοὺς ἀσπύλους ὅτι δὲν ἔχουν σκοπὸ οὔτε νὰ ἀρνηθῶν οὔτε νὰ πραγματοποιήσουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ταχτικὴ τους παντοῦ. Κι ἀπὸ ὑπόσχεσιν ἐπὶ ὑπόσχεσιν περνοῦν χρόνια καὶ χρόνια καὶ τὰ πράγματα δὲν ἀλλάζουν. Στὴν πολιτικὴ αὐτὴ τῆς ἀδιαφορίας τὰ συνέδρια δύνουν ἓνα γερὸν ξεκούνημα μετὰ τὸ θόρυβον, ποὺ προκαλοῦν, μετὰ τὴν δηλώσασιν τῶν πολιτικῶν, ὅσο καὶ ἂν εἶναι σκηνοθετημένους, ποὺ τοὺς ἀναγκάζουν ὅπως δὴποτε νὰ ἀναλάβουν μερικὰς ὑποχρεώσεις καὶ νὰ φανοῦν συνεπεῖς ἐπὶ τὸν ἑαυτό τους. Ἐπειτα ἡ συρροὴ αὐτὴ τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὰ τέσσαρα ἄκρα τῆς γῆς, ποὺ ἔχουν μιὰ τόσο καταπληκτικὴ ἐνότητα ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τους καὶ ἐπὶ τὰ βασικά τους αἰτήματα, πείθουν καὶ τὸν πιὸ σκεπτικιστὴν, πὼς ὁ φεμινισμὸς εἶναι πιά μιὰ πραγματικότητα. Δὲν εἶναι οὐτοπία οὔτε ἀερολογία, οὔτε φιλοδοξία λίγων γυναικῶν. Ἐγίνε πραγματικότητα, ἀφοῦ ἔγινεν ἀνάγκη, συνειδητὴ ἴσως ἐπὶ λίγους, ἀσυνείδητη ἐπὶ τὸν ἀπειρὸν πλῆθος τῶν γυναικῶν, ποὺ ἀγωνίζεται τὸν τίμιον ἀγῶνα γιὰ τὸ καθημερινὸ ψωμί. Εἶπα παραπάνω, πὼς ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ φαρμακερὰ ὄπλα τῶν ἐχθρῶν τοῦ φεμινισμοῦ εἶναι ἡ εἰρωνία, ἡ σάτιρα. Τὸ ὄπλον αὐτό, ποὺ ἔπαυε πιά νὰ ἔχη καμιά δύναμιν ἐπὶ τὸν προοδευτικὸν ἀγῶνα, ὅπου, ὅπως ἐπὶ τὴν Ἄγγλιαν, πολὺ λίγον ἐπηρεάζονται τὰ ἄτομα ἢ οἱ ὁμάδες ἀπὸ τὸ φόβον τοῦ γελοίου, εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὰ ἐπὶ ἀνεξέλιχτες κοινωνίες. Στὰ αὐτὰς κάθε μεταρρυθμιστικὸν κίνημα παρουσιάζεται δειλὰ δειλὰ ἔχοντας ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ὑποστήριξιν τῆς κοινῆς γνώμης ἢ τοῦλάχιστον ἑνὸς μεγάλου μέρους τῆς γιὰ νὰ σταθῇ ἐπὶ τὰ πόδια του. Ἡ Ἀγγλίδα, ἡ Ἀμερικανίδα, ἡ Γερμανίδα δὲ φοβοῦνται τὸ γελοῖον. Τώρα ἀρχίζει καὶ τὸ ἀντιμετωπίζει ἀφοβα καὶ ἡ Γαλλίδα. Στὰς χώρες καθυστερημένους, ὅπως τὴν δικὴν μας, τὸ γελοῖον εἶναι ὁ μεγαλύτερος φόβος καὶ τρόμος ἀντρῶν καὶ γυναικῶν. Καὶ

τὴν εἶναι ἐπὶ τέλος ἐκεῖνο, ποὺ φαίνεται γελοῖον; Δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἀσυνήθιστον. Τὸ πρῶτον βῆμα. Ἐκεῖνο, ποὺ δὲν τόλμησαν νὰ κάμουν ἄλλοι πρὶν ἀπὸ μᾶς καὶ γι' αὐτὸ δὲν τολμοῦμε νὰ τὸ κάμωμε ἡμεῖς πρῶτοι, γιὰτὶ θὰ ξαφνιασῶμε τοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς ἀνίδεους, γιὰτὶ ἴσως γελάσουν μετὰ μᾶς. Τὸ γελοῖον ἄλλως τε δὲν ἔχει καμιά ἀπόλυτη ἰδιότητα. Εἶναι πάντα σχετικὸν μετὰ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Ἀπόδειξιν οἱ μόδες, ποὺ τόσο ἐνθουσιάζουν καὶ ὑποδοκῶνουν τὸν κόσμον ὅλον ἐπὶ μιαν ἐποχὴν καὶ τὸν κάνουν νὰ ξεκαρδίζεταί ἐπὶ τὰ γέλια ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια.

Τώρα τελευταῖα ἀρχισαν καὶ οἱ Γαλλίδες νὰ τολμοῦν νὰ κάνουν τὸ πρῶτον βῆμα, ἀντιμετωπίζοντας τὰ σχόλια τοῦ κοινοῦ, καὶ μάλιστα ἀναγνωρίζοντας τὴν μεγάλη σημασίαν, ποὺ ἔχει αὐτὸ τὸ ξαφνιασμα τοῦ κόσμου μετὰ τὴν προπαγάνταν τους. Δὲν διστάζουν νὰ γυρίζουν στοὺς δρόμους τοῦ Παρισιοῦ μετὰ μεγάλα αὐτοκίνητα κρατώντας καὶ πελώριες ὀμπρέλλας ἢ σημαῖας μετὰ τὴν ἐπιγραφήν: Ψῆφον ἐπὶ τὴν γυναῖκα ἢ μοιράζοντας προκηρύξεις φεμινιστικὰς. Πηγαίνουν ταχτικὰ—αὐτὸ ἀρχισε νὰ γίνεταί συστηματικὰ τώρα τελευταῖα ἔπειτα ἀπὸ τὸ συνέδριον—ἐπὶ τὰ μέρη τοῦ Παρισιοῦ, ὅπου γίνεται ὑπαίθρια ἀγορὰ μιὰ φορὰ τὴν βδομάδα καὶ μιλοῦν στοὺς μικροεμποροὺς καὶ δημιουργοὺς κίνησιν καὶ θόρυβον, ἴσως καὶ γέλια, μὰ γι' αὐτὰ ἀδιαφοροῦν. Ἡ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ μιαν ἐπέτειον, ὅπως τώρα τελευταῖα τῆς Γεωργίας Σάνδ, γιὰ νὰ συγκεντρωθῶν μπροστὰ ἐπὶ τὸ μνημεῖον τῆς, ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ Λουξεμβούργου, νὰ βγάλουν λόγους, νὰ τῆς ρίξουν ἄνθη, νὰ μοιράσων ἐντυπα. Καὶ οἱ ἐκδηλώσεις αὐτῆς γίνονται ἀπὸ ὅλας τὰς τάξεις, ἀνώτερες (αὐτῆς μετὰ κάποιαν ἐπιφυλακτικὴν πάντα), μέσες ἀστικές, ἐπαγγελματικὰς, ἐργατικὰς. Οἱ τελευταῖες μάλιστα ἐντατικώτερα, συνδυάζοντας τὴν φεμινιστικὴν κίνησιν μετὰ τὴν πάλην τῶν τάξεων.

Ἄς ἀφήσωμε ὅμως τοὺς ἐχθροὺς τοῦ φεμινισμοῦ νὰ ρίχνουν τὸ ἀσκοπο φαρμάκι τους ἐπὶ μιὰ κίνησιν, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ τὴν σταματήσουν. Οἱ πιὸ παλιοὶ καὶ πιὸ φανατικοὶ ἐχθροὶ τοῦ φεμινισμοῦ εἶναι οἱ συντηρητικοὶ. Ἄν ὅμως οἱ κοντόφθαλμοι αὐτοὶ ἄνθρωποι ἐβάζαν γυαλιὰ ἐπὶ τὰ μάτια τους θάβλεπαν, πὼς ἀνάμεσα ἐπὶ τὰς φεμινίστριες μιὰ ἀρκετὰ μεγάλη ἀναλογία ἔχει ἐντελῶς συντηρητικὴν ἰδεολογίαν. Αὐτὸ τὸ γεγονός βλέποντας μερικὰ ἀριστερὰ, κόμματα, ὅπως λ. χ. ἐπὶ τὴν Βέλγιον, ἀρνοῦνται νὰ δώσουν ἐπὶ τὴν γυναῖκα ὅλα τὰ πολιτικὰ δικαιώματα. Ἐχουν ἄδικον. Γιὰτὶ ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα ἐπὶ τὰς συντηρητικὰς καὶ προοδευτικὰς εἶναι ἡ ἴδια ἐπὶ τὰς γυναῖκας, ὅπως καὶ ἐπὶ τὰς ἄνδρας. Τώρα μάλιστα, ποὺ δὲν πρόφτασε ἀκόμα ἡ γυναῖκα νὰ σχηματίσῃ δικήν τῆς πολιτικὴν συνείδησιν, τὸ κῆμα, ποὺ θὰ ρίξῃ μιὰ κοινωνίαν ὅτε πρὸς τὰ δεξιά, ὅτε πρὸς τὰ ἀριστερὰ θὰ παρασέρνῃ ὅμοια ἄνδρας καὶ γυναῖκας, μετὰ μιαν ἀδιάκοπὴν καὶ σταθερὴν πρόοδον πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, ὅσο καὶ ἂν μερικὰς φορὰς εἶναι φανερὸν τὸ γύρισμα πρὸς τὰ πίσω.

Στὸ συνέδριον μετὰ φάνηκε καθαρὰ, πὼς ὁ φεμινισμὸς, δηλ. ἡ συνειδητὴ ἀνάγκη τῆς γυναῖκας νὰ πάρῃ ἴσα δικαιώματα μετὰ τὸν ἄντρα, δὲν περιορίζεταί οὔτε ἐπὶ μιὰν τάξιν κοινωνικὴν, οὔτε ἐπὶ μιὰν ὄρισμένην πολιτικὴν ἢ κοινωνικὴν ἰδεολογίαν. Κι αὐτὸ ἴσια ἴσια εἶναι ἡ δύναμιν τοῦ φεμινισμοῦ.

Ἡ «Διεθνικὴ Ἐνωσιν γιὰ τὴν γυναῖκα ψῆφον», ποὺ εἶχε ὀργανώσει τὸ συνέδριον τοῦ Παρισιοῦ, εἶναι ἡ μόνη διεθνικὴ γυναῖκα ὀργάνωσιν μετὰ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν ἐξίσωσιν τῶν φύλων ἐπὶ τὸ πολιτικόν, κοινωνικόν καὶ ὀικονομικόν ἐπίπεδον. Στηρίζεταί ἐπὶ τὰς δημοκρατικὰς ἀρχὰς τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη, τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν σημερινὴν ἀστικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας.

Ζητεί μεταρρυθμίσεις νομοθετικές, από τὰ κοινοβούλια. Κλείνει μέσα της έτσι όλες τις δημοκρατικές αποχωρώσεις από τις συντηρητικότερες ως τις πιο προοδευτικές, χωρίς να βγαίνει από τὸ πλαίσιο τῆς ἀστικής δημοκρατίας. Ἀντικρίζει τὸ ἐργατικὸ πρόβλημα μόνο ἀπὸ τὴν ἄποψη, ποὺ ζητεῖ τὴν ἐξίσωση τῶν φύλων, χτυπᾷ τὴν προστατευτικὴ νομοθεσία γιὰ τὴν ἐργαζόμενη γυναίκα, γιατί πιστεύει πὼς μειώνεται μ' αὐτὴ ἡ θέση της στὸ συναγωνισμό της μὲ τὸν ἄντρα ἐργατή. Ὡστε ἔχει μὴν ἀπόλυτα καθωρισμένη προοπτικὴ καὶ ἀπ' αὐτὴ ἀντικρίζει ὅσα προβλήματα σχετίζονται μὲ τὴ γυναίκα καὶ ποτὲ δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὴ πολιτικὴν οὐδετερότητα, ποὺ ἔχει ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωση νὰ κρατῇ.

Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ τονίσω, πὼς ἡ παγκόσμια φεμινιστικὴ κίνηση, δὲν περιορίζεται στὴ Δ. Ε. Γ. Ψ. Ὑπάρχει καὶ ὁ πολὺ συντηρητικότερος φεμινισμὸς τῶν Ἐθνικῶν Συμβουλίων τῶν γυναικῶν, ποὺ εἶναι κι αὐτὰ ἐνωμένα διεθνικά, ὑπάρχει κι ὁ ἄκρος ἄριστερός, τῶν Κομμουνιστῶν. Σ' αὐτὰ ὅμως ὁ καθαυτὸ φεμινιστικὸς ἀγῶνας ἔχει δευτερεύουσα σημασία. Τὰ Ἐθνικά Συμβούλια ἀσχολοῦνται παντοῦ πολὺ περισσότερο γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς φιλανθρωπίας παρὰ γιὰ τὴ χειραφέτηση τῆς γυναίκας, στὶς σοσιαλιστικὲς καὶ κομμουνιστικὲς ὀργανώσεις φυσικὰ κύριος σκοπὸς εἶναι ἡ πάλι τῶν τάξεων. Κι ὅμως στὰ ἐργατικὰ συνδικάτα τοῦ Παρισιοῦ, γίνεται ἔντονη καὶ συστηματικὴ φεμινιστικὴ κίνηση καὶ προπαγάνδα. Τὸ τονίζω αὐτὸ γιὰ νὰ ποδείξω, πόσο πλατύτερο εἶναι τὸ κίνημα ἀπ' ὅτι τὸ φαντάζονται στὸν τόπο μας. Ἀντικρίζοντας τὸ ἀπὸ μιὰ στενὴ προοπτικὴ, οἱ συντηρητικοὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, οἱ σοσιαλιστὲς καὶ κομμουνιστὲς ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ χτυποῦν ἀνόητα, κουτὰ, ἀδέξια, ἀφιλοσόφητα.

Ἄς ξαναγυρίσουμε πάλι στὸ συνέδριο, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ παραβάλει μὲνα μεγάλο κοινοβούλιο, χωρὶς καθόλου νὰ ζημιωθῇ ἀπὸ τὴ σύγκριση. Παρουσιάζει καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Εἶναι ἀξιθαύμαστη ἡ τάξη, ἡ ἀμεροληψία, ἡ αὐστηρότητα, ἡ ἀντικειμενικότητα στὶς συζητήσεις. Αὐτὸ τὸ χρωστᾷ κατὰ πολὺ στὶς γυναῖκες, ποὺ ἔχουν πολιτικὴ καὶ κοινοβουλευτικὴ πείρα, στὶς γυναῖκες βουλευτές, ποὺ εἶχαν ἔρθει πολλὲς στὸ συνέδριο καὶ στὸ tact, τὴ δεξιότητα καὶ τὴν ἀπόλυτὴ οὐδετερότητα τῆς προέδρου κ. Κόρμπετ Ἄσμπυ. Τὰ κακὰ πάλι, ἐκεῖνα, ποὺ ἐμένα τουλάχιστο μὲ πείραζαν, ἦταν ὅτι, ἀκολουθώντας τὴ ταχτικὴ τῶν κομμάτων, ποὺ, ὅταν ἔχουν τὴν ἐξουσία, ζητοῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν ὅσο μποροῦν πὺς πολὺ τὰ συμφέροντα τῶν ἐκλογέων τους ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ σύνολο, προσπαθοῦσαν πολλὲς γυναῖκες νὰ ὑπερθεματίσουν σὲ φεμινισμό καὶ ζητοῦσαν νὰ μποῦν σὲ διάφορες νομοθεσίες ἰδιαίτερες διατάξεις, ποὺ θὰ δημιουργοῦσαν προνόμια γιὰ τὴ γυναίκα. Εἶναι περιέργο, πὼς δὲν καταλαβαίνουν σὲ τί σημεῖο ζημιώνουν τὸν ἀγῶνα μαυτὴ τὴν ταχτικὴ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δυσκολεύοντας τὴ θέση τῆς γυναίκας στὴ βιομηχανία, ἀπὸ τὴν ἄλλη παρουσιάζοντας τὴ γυναίκα σὰν ἓνα ἀνταγωνιστὴ τοῦ ἄνδρος, ποὺ κοιτάζει, πὼς νὰ ρπάξει μὲ κάθε τρόπο ὠφελήματα γιὰ τὸν ἑαυτὸ της.

Εἶπα παραπάνω, πὼς μέσα στὸ ἀστικὸ πλαίσιο, ὅπου κινεῖται ἡ «Διεθνικὴ Ἐνωση γιὰ τὴ γυναίκα ψήφο», εἶναι φυσικὸ νὰ σκολῆται ἰδιαίτερα μὲ τὴν καλύτερη τῆς νομοθεσίας, σὲ ὅσα σημεῖα ἀδικοῦν τὴ γυναίκα. Ὅλη ἡ ἐργασία τῶν διαφόρων ἐπιτροπῶν, ποὺ εἶχαν ἀναλάβει νὰ μελετήσουν τὰ διάφορα θέματα τοῦ συνεδρίου εἶχε γιὰ βάση τὴ μεταρρύθμιση τῆς νομοθεσίας σύμφωνα μὲ τις ἀποφύεις τοῦ φεμινισμοῦ. Τὰ θέματα αὐτὰ ἦταν: α') Ἡ θέση τῆς ἀνύπαντρης μητέρας

καὶ τοῦ παιδιοῦ της, β') Ἴσο μέτρο ἠθικῆς καὶ καταπολέμηση τῆς σωματεμπορίας γυναικῶν καὶ παιδιῶν, γ') Ἴσες ὥρες ἐργασίας, δ') Οἰκογενειακὰ Ἐπιδόματα, καὶ ε') Ὑπηκοότητα τῆς παντρεμένης γυναίκας. Πλάι σαυτὰ, ποὺ μελετήθηκαν εἰδικὰ ἀπὸ τις ἐπιτροπές, τὸ συνέδριο ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὸ Ναπολεόντειο κώδικα καὶ ὀργάνωσε δημόσιες συγκεντρώσεις γιὰ νὰ κουνιστοῦν αἱ γνώμες τῶν γυναικῶν ὄλου τοῦ κόσμου ἀπάνω σὲ γενικώτερα θέματα, ὅπως τὸ ζήτημα τῆς παγκόσμιας εἰρήνης καὶ οἱ γνώμες διαφόρων ἀντρῶν πολιτευτῶν γιὰ τὴν ἰσοπολιτεία τῆς γυναίκας, κτλ. κτλ.

Στις συζητήσεις, ποὺ ἔγιναν ἀπάνω στὰ κύρια θέματα τοῦ συνεδρίου παρατήρησα μιὰ σημαντικὴ κι ὀλοφάνερη πρόοδο σχετικὰ μὲ τὰ προηγούμενα συνέδρια τοῦ 1920 στὴ Γενεύη καὶ τοῦ 1923 στὴ Ρώμη. Ἡ ἐξίσωση τῶν ἐξώγαμων παιδιῶν μὲ τὰ νόμιμα εἶχε προκαλέσει στὸ πρῶτο συνέδριο ζωηρότατες συζητήσεις καὶ πολλὲς ἀντιρρήσεις τῶν συντηρητικῶν γυναικῶν. Ἐπειτα ἀπὸ τις ἀποφύσεις, ποὺ πῆρε τὸ συνέδριο τῆς Ρώμης, λίγο ἔλειψε γιὰ νὰ φύγουν ἀπὸ τὴ Δ. Ε. Γ. Ψ οἱ γυναῖκες καθολικὲς ὀργανώσεις, δηλώνοντας, ὅτι ἡ ἐξίσωση αὐτὴ θὰ κλονίζε τὴν οἰκογένεια, θὰ βοήθοῦσε τὴ διαφθορά, κτλ. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ αἱ ἀποφύσεις, ποὺ πρότεινε ἡ ἐπιτροπὴ ψηφίστηκαν παμψηφεί καὶ εἶναι πολὺ πὺς ριζοσπαστικώτερες ἀπὸ τις προηγούμενες. Αὐτὸ δείχνει φανερὰ πόσο σταθερὰ γίνεται τὸ ὄριμασμα τῶν ἰδεῶν, ὅσο κι ἂν φαίνεται, πὼς ἀργεὶ καὶ πόσο ἀναπόφευχτος εἶναι μὲ τὸν καιρὸ ὁ προσανατολισμὸς πρὸς τις πὺς φιλελεύθερες ἀρχές. Βέβαια τὰ μεγάλα αὐτὰ διεθνικά σώματα εἶναι φυσικὸ νὰ κινιῶνται ἀργά. Ἄμα ὅμως κατορθωθῇ νὰ κινήθουν ἔστω καὶ ἓνα βῆμα πρὸς τὰ μπρός, αὐτὸ ἔχει παρὰ πολὺ μεγάλη σημασία. Γιατὶ οἱ ἀποφύσεις καὶ οἱ εἰχῆς αὐτῶν τῶν συνεδρίων ἔχουν παγκόσμια ἀπήχηση. Κατευθύνουν τὴν κοινὴ γνώμη πρὸ πάντων στὶς καθυστερημένες χῶρες, ξεκαθαρίζουν τις ἀμφιβολίες καὶ τοὺς δισταγμοὺς καὶ προετοιμάζουν ἔτσι τὸ ἔδαφος γιὰ μιὰ νέα πρόοδο.

Στὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἠθικὴν ἐξίσωση τῶν φύλων παρατήρησα τὸ ἴδιο ὄριμασμα σχετικὰ μὲ τὰ προηγούμενα συνέδρια. Ὅλες αἱ ἀποφύσεις ποὺ πρότεινε ἡ εἰσηγήτρια Παλλίνα Λουτζι, ἰατρός, ἀντιπρόσωπος τῆς Οὐρουγουάης στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, ἔγιναν ὁμόφωνα δεχτές. Μερικὲς ἀπόψεις, ποὺ παρουσιάστηκαν, ὅπως ἡ σχέση τῆς γυναικείας ἀστυνομίας μὲ τὴν ἀστυνομία τῶν ἠθῶν καὶ οἱ ὀικονομικοὶ παράγοντες τῆς πορνείας, ὄριστήκαν ὡς θέματα, ποὺ θὰ μελετηθῶν γιὰ τὸ ἐρχόμενο συνέδριο. Ἡ καταδίκη τοῦ συστήματος τοῦ κρατικοῦ διακανονισμού τῆς πορνείας (reglementation) ἦταν γενικὴ καὶ ὁμόφωνη, ὅπως ἦταν καὶ ἡ ἀπαίτηση νὰ κλείσουν γιὰ μιὰς οἱ οἴκοι ἀνοχῆς. Ἐχουν πειστή ὅλες αἱ γυναῖκες, πὼς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὀπαδῶν τοῦ διακανονισμοῦ (reglementaristes) δὲ μποροῦν νὰ στηριχθοῦν οὔτε στὴν ἐπιστῆμη οὔτε στὴν στατιστικὴ καὶ πὼς οὔτε ἡ ὕγεια οὔτε ἡ ἠθικὴ ἐξυπηρετοῦνται ἀπὸ τὸ ἀπαίσιον αὐτὸ σύστημα, ποὺ ἔχει γιὰ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ θύματα τῆς σωματεμπορίας γιὰ νὰ τροφοδοτοῦνται τὰ ἀναγνωρισμένα σπῆτια τῆς διαφθοράς, ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ δημιουργῆ μαυτὰ παγίδες γιὰ τοὺς ἀνίδεους καὶ νὰ ξαπλώνη ἔτσι πολὺ περισσότερο τις ἀφρόστειες καὶ τρίτο νὰ καθιερώνη ἓνα μέτρο ἠθικῆς ἀνισο γιὰ τὰ δύο φύλα

υποδουλώνοντας κι εξευτελιζοντας τη γυναίκα και κατεβάζοντας τη στο επίπεδο του ζώου.

Σαυτό το σημείο θεωρώ αναγκαίο να αναφέρω, ότι το συνέδριο του Παρισιού ήταν διαφορετικό από τα προηγούμενα και ως προς τη μέθοδο της εργασίας. Στα προηγούμενα συνέδρια τα ζητήματα εξετάζονταν πιο πολύ από την προοπτική των φεμινιστικών άρχων, πιο πολύ συναισθηματικά παρά επιστημονικά. Η ανάγκη να στηριχτούν οι άρχες αυτές στη θετική βάση της επιστήμης και της στατιστικής είχε γίνει αισθητή από το συνέδριο της Ρώμης, όπου αποφασίστηκε να ανατεθεί ή μελέτη για κάθε θέμα σε επιτροπές με εισηγήτριες τις ειδικότερες γυναίκες. Έτσι παρουσιάστηκε κάθε ζήτημα μελετημένο κατά βάθος και το συνέδριο κέρδισε σημαντικά και ως προς τον όγκο της εργασίας, που συντελέστηκε και ως προς τη σοβαρότητα της.

Είπα παραπάνω, ότι το συνέδριο αντιπροσώπευε τη σημερινή άστική εργασία της κοινωνίας. Γι αυτό έδειχνε φανερή ανησυχία όσες φορές παρουσιάζονταν προτάσεις, που είχαν κάποια μορφή οικονομική, όπως π.χ. ή πρόταση της ελληνικής αντιπροσωπείας να μελετηθούν οι οικονομικοί παράγοντες, που συντελούν στη σωματεμπορία των γυναικών. Μόνο έπειτα από επίμονη συζήτηση και με την υποστήριξη των προοδευτικών κατορθώθηκε να γίνει δεκτή ή πρόταση μας.

Πόσο γίνεται ολοένα πιο αισθητή ή ανάγκη της επιστημονικής έρευνας σε κάθε ζήτημα φάνηκε σε αποφάσεις του συνεδρίου σχετικά με τα οικογενειακά επιδόματα την απαίτηση δηλ. να πληρώνεται ή γυναίκα, που εργάζεται μέσα στο σπίτι της για τα παιδιά της. Η προεδρίνα της επιτροπής αυτής Λδα Rathbone, που είναι μέλος της επιτροπής για την προστασία των παιδιών στην Κοινωνία των Έθνών είχε κάμει σοβαρότατες μελέτες απάνω σαυτό το ζήτημα, όπως φαίνεται από το βιβλίο της «Οικογενειακά επιδόματα». Κι όμως το συνέδριο δέν ικανοποιήθηκε απόλυτα απ' όλες τις αποφάσεις, που πρότεινε και ζήτησε να μελετηθί το θέμα ακόμα βαθύτερα και λεπτομερέστερα σε πολλά σημεία. Μια από τις προτάσεις της έγινε αφορμή να φανή ή διαφορά της νοοτροπίας των χειραφετημένων γυναικών από τις άλλες. Η πρόταση αυτή ή μάλλον το ερώτημα, ήταν: «Πρέπει να δίνονται επιδόματα και στις παντρεμένες γυναίκες ως συζύγους, είτε έχουν είτε δέν έχουν παιδιά;» Το περίεργο αυτό ερώτημα το αντίκρουσαν πρώτα πρώτα οι ίδιες οι Άγγλίδες, μύλο που ή εισηγήτρια ήταν Άγγλίδα. Το χτύπησαν έντονώτατα, παράσυραν και άλλες και έπεσε. Η ελληνική αντιπροσωπεία, που είχε κανονίσει από πριν τη στάση της ως προς όλα τα ζητήματα και με ομόφωνη απόφαση του συμβουλίου του Συνδέσμου για τα δικαιώματα της γυναίκας, απόρριψε την πρόταση αυτή, που τη θεωρούσε αναξιοπρεπή για τη γυναίκα και που, όπως τη χαρακτήρισε μια άγγλίδα ήτον «σα να ζητούσαν οι γυναίκες να τους πληρώνη το κράτος την πολυτέλεια να έχουν ένα νόμιμο σύζυγο». Αυτή την αντίληψη της γυναίκειας αξιοπρέπειας, την αγανάκτηση για δ,τι τη μειώνει, την έδειξαν όλες οι χειραφετημένες γυναίκες αντίθετα από τις άλλες, που διατηρούσαν ακόμα μια νοοτροπία δουλική.

Το κύριο σημείο, που χωρίζει τις γυναίκες σε δυο στρατόπεδα, ακόμα και τις χειραφετημένες αναμεταξύ τους είναι το ζήτημα της προστατευτικής νομοθεσίας για

την εργαζόμενη γυναίκα. Άνάφερα παραπάνω τα διάφορα όπλα των έχτρων του φεμινισμού. Ένα από τα ισχυρότερα είναι και ο ύπουλος επαγγελματικός ανταγωνισμός, που κρύβεται κάτω από το ελκυστικό όνομα της προστασίας. Και είναι τόσο ύπουλος ο ανταγωνισμός αυτός, που κατώρθωσε να ξεγελάση πολλούς από τους ειλικρινέστερους φίλους του φεμινισμού και να τους κάμη να πιστεύουν πως αληθινά μόνο στο συμφέρον της γυναίκας αποβλέπει ή νομοθεσία, που της απαγορεύει τη μιὰ ή την άλλη εργασία με το πρόσχημα, πως κινδυνεύει ή δική της υγεία πιο πολύ παρά του άντρός από τη μιὰ ή την άλλη επαγγελματική αργώσθεια ή τους ανθυγεινούς όρους της εργασίας. Έδώ στην Ελλάδα φαίνεται κάπως παραξένο να γίνεται έξω τόση συζήτηση για ένα τέτιο ζήτημα. Τη στιγμή που τόσες εργασίες είναι ανοιχτές για τη γυναίκα, γιατί να θέλη σώνει και καλά εκείνες, που μπορεί επί τέλους να είναι βλαβερές γι αυτή, γιατί να επιμένη να είναι ελεύθερη γι αυτήν ή νυχτερινή εργασία, αφού έχει όλη την ήμέρα του θεού μπροστά της για να δουλέψη; Μας κάνει βέβαια εντύπωση αυτό το πράμα, γιατί σε μās ο βιομηχανισμός είναι πιο περιορισμένος. Στην τόσο μικρή κλίμακα, που βρίσκεται στον τόπο μας, ούτε ζήτηση ούτε προσφορά μεγάλη μπορεί να υπάρχει επομένως ούτε μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ των φύλων. Το ζήτημα όμως έχει δυο άποψεις, που ενδιαφέρουν το φεμινισμό. Πρώτα είναι ζήτημα άρχης. Η προστατευτική ή απαγορευτική νομοθεσία βάζει τη γυναίκα σε θέση κηδεμονομένου για τη νυχτερινή εργασία, δέν τη θεωρεί δηλ. αξια να κρίνη μόνη της τι της συμφέρει για τον εαυτό της και για τα παιδιά της, αν έχει. Έπειτα είναι ζήτημα οικονομικού ανταγωνισμού. Γιατί είναι τέλεια υποκριτικό το ενδιαφέρον της πολιτείας για την υγεία δήτην της γυναίκας απαγορεύει από τη μιὰ μεριά τη νυχτερινή εργασία στα εργοστάσια και από την άλλη της επιτρέπει να μένη ως το πρωί σε κέντρα διαθοροάς πουλώντας το κορμί της. Η φαρισαϊκή αυτή προστασία αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των φύλων στη βιομηχανία, όπου οι άντρες, πιο οργανωμένοι, έχοντας και τη δύναμη να επιβάλλουν τη θέληση τους στους νομοθέτες πιο περισσότερο από τη γυναίκα, βρίσκουν το μέσο αυτό για να κρατήσουν για τον εαυτό τους τις πιο καλοπληρωμένες δουλειές.

Έννοείται, πως και οι ίδιες οι εργάτριες, που δέν έχουν ακόμα δικές τους οργανώσεις ή μειοψηφούν μέσα στις αντρικές, μη έχοντας ακόμα καθαρή αντίληψη για το ίδιο τους το συμφέρο, είναι μοιρασμένες ως προς το ζήτημα αυτό. Όσο για τις επαγγελματικές αργώσθειες, μολυβδίαση κτλ., οι αντιπροστατευτικές ζητούν και με το δικίο τους αντι ν' απαγορεύονται στις γυναίκες οι δουλειές αυτές, που είναι όμοια βλαβερές και για τον άντρα, θα έπρεπε να μελετηθί κάθε είδος από τις αργώσθειες αυτές από ειδικούς επιστήμονες για να βρεθί τρόπος να προλαβάνονται οι κίνδυνοι. Αυτή ήταν μιὰ από τις προτάσεις της ελληνικής αντιπροσωπείας, που έγινε δεκτή από το συνέδριο.

Η προστασία της μητρότητας είναι ή μόνη μορφή προστατευτικής νομοθεσίας, που τη δέχονται όλες, αντικρίζοντας την σαν προστασία του παιδιού, που έχει υποχρέωση ή πολιτεία να του εξασφαλίζει τις καλύτερες υγιεινές συνθήκες την εποχή, που θα γεννηθί. Ως τόσο ή προστασία αυτή πρέπει να γίνεται με πολλή προσοχή. Αν γίνεται με μιαν άπλη απαγόρευση να δουλεύη στο εργοστάσιο ή επίτοκη εργάτρια ώρισμένες βδομάδες πριν και ύστερα από τον τοκετό, χωρίς να παίρνη το ήμερομίσθιο της, τότε δέν έχει κανένα αποτέλεσμα. Γιατί ή γυναίκα, που δέ θα

πληρώνεται, ή γυναίκα, που θα πεινά, θα κοιτάζει να δουλέψει όσο και όπωςδήποτε για το ψωμί της και στις πιο βαριές δουλειές, πλύσεις, σφουγγαρίσματα, κτλ., που είναι συνήθως πολύ πιο κοπιαστικές από πολλές δουλειές σ' εργοστάσια. "Αν πάλι επιβαρυνθή ή βιομηχανία με διπλά ήμερομίστια, πληρώνοντας και την επίτοκη γυναίκα και την αντικαταστάτρια της, φυσικό είναι να αποκλειστούν οι γυναίκες εργάτριες, που μ' αυτό τον τρόπο θα γυμνώνουν τη βιομηχανία. Το πρόβλημα αυτό συνδέεται τόσο στενά με το άλλο ακόμα ζήτημα των οικογενειακών επιδομάτων, που το ένα θα βοηθήσει να λυθεί το άλλο. "Η βάση είναι ή δημιουργία ξεχωριστών ταμείων, που θα τροφοδοτούνται από τους δήμους ή τις κοινότητες και από όλους μαζί τους εργοδότες κάθε περιφέρειας.

Τό λιγότερο, που απασχόλησε το συνέδριο, ήταν το ζήτημα της ψήφου. Δεν υπάρχει πια έδαφος για συζήτηση απάνω σ' αυτό. Τα περισσότερα κράτη έχουν δώσει κιόλας όλα τα πολιτικά δικαιώματα στη γυναίκα. Και κείνα, που δεν τα έχουν δώσει θα ακολουθήσουν άργα ή γρήγορα, αναπόφευχτα. Γι' αυτό βέβαια ξεράζονται επίμονα οι οργανωμένες γυναίκες στις χώρες, όπου δεν έχουν χειραφετηθεί, χωρίς όμως να περιορίζουν τη δράση τους σ' αυτό το μοναδικό σημείο. Βέβαια ή ψήφος είναι ένα ισχυρό όπλο σε χώρες κοινοβουλευτικές. Τώρα όμως με την κρίση, που περνά ο κοινοβουλευτισμός σε τόσες χώρες, με τις στρατιωτικές δικτατορίες από τη μια μεριά, με τη δικτατορία του προλεταριάτου από την άλλη, ή καθολική ψηφοφορία, που υπονοεί και την ψήφο της γυναίκας, πρέπει να λογαριάζεται πια πολύ σαν ένα-σύμβολο μιας ιδεολογικής αρχής παρά σαν κάτι με άληθινά πρακτική σημασία. Τη θέλουμε και τη ζητούμε τη ψήφο, γιατί έτσι θ' αναγνωριστή επίσημα από την πολιτεία ή γυναίκα, σαν πολίτης με όλα τα δικαιώματα, που πρέπει να έχει κάθε πολίτης. Τη θέλουμε και τη ζητούμε, γιατί ή εθύννη, που θα δοθή στη γυναίκα, θα την εξυψώσει ήθικα, θα της δημιουργήσει πολιτική συνείδηση, θα της πλατύνει τον όριζοντα. Τη θέλουμε προ παντός, γιατί είναι δικαίωμα της, όσο και του άντρου και μόνο ή βία και ή υλική δύναμη της την αφαιρούν. "Όσο για την πρακτική ωφέλεια, που θα έχει γι' αυτή και για την δλότητα, αυτό θα εξαρτηθή από τη μορφή, που θα παίρνει το πολίτευμα σε κάθε χώρα και από το μέτρο της συμμετοχής του ατόμου στη διοίκηση του τόπου. "Ός τόσο αξίζει να αναφέρω την παρατήρηση του γάλλου γεωρυσιαστή κ. Godard, ότι όλες οι δικτατορίες, που φανερώθηκαν ή μια έπειτα από την άλλη στη σημερινή Ευρώπη, είναι σε χώρες, όπου δεν έχει χειραφετηθή πολιτικά ή γυναίκα. Δέ θέλω να ποδώσω αυτό στο γεγονός, ότι δεν ψηφίζουν οι γυναίκες στις χώρες αυτές, αλλά στο ότι δεν είναι αρκετά αναπτυγμένη στις χώρες αυτές ή δημοκρατική συνείδηση, που φανερώνεται πρώτα πρώτα με την καθολική ψηφοφορία και κατά συνέπεια με την πολιτική εξίσωση των φύλων. Και μονάχα σε λαούς, που δεν έχουν ακόμα αρκετά έντονη τη δημοκρατική συνείδηση, μπορούν να βρουν οι δικτατορίες κατάλληλο έδαφος για να σταθούν.

"Ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σημείο του συνεδρίου, κάτι που θα λείψει σε μερικά χρόνια, όταν όλες οι γυναίκες θα έχουν πολιτικά δικαιώματα, ήταν ή φανερή διαφορά, που παρουσίαζαν οι γυναίκες οι χειραφετημένες από τις άλλες. "Η διαφορά ήταν χτυπητή. Θα ήταν βέβαια παράλογο να περιμένει κανένας μια τέλεια

μεταμόρφωση της γυναίκας στα λίγα χρόνια της ελεύθερης πολιτικής ζωής της, έπειτα από τόσους αιώνες παθητικής ύποταξης. Θα ήταν ακόμα πιο παράλογο να περιμένει κανένας σένα συνέδριο από 500 γυναίκες να βρίσκονται όλες σένα ανώτερο διανοητικό επίπεδο. "Άλλως τε ο φεμινισμός δεν είναι, ούτε πρέπει να είναι, μια κίνηση πνευματικής αριστοκρατίας, αλλά μια πίστη και της πιο άνιδης, και της πιο αγράμματης, ένας ψυχικός λυτρωμός. Θα ήταν ακόμα μια παρεξήγηση αν διακηρύτταμε, πως οι λίγες γυναίκες, που αντιπροσώπευαν στο συνέδριο κάθε χώρα, ήταν αναγκαστικά οι εκλεκτότερες ή οι πιο αντιπροσωπευτικοί γυναικείοι τύποι μιας χώρας. "Ός τόσο θα μπορούσε κανείς να διακρίνει μια γενική γραμμή, που ξεχώριζε τις χειραφετημένες γυναίκες από τις άλλες, κάποια διαφορετική ψυχοσύνθεση. Πολύ ώραία το χαρακτήρισε αυτό ο άγγλος βουλευτής Πέθικ-Λώρενς, μιλώντας για τα ποτελέσματα, που είχαν ή γυναικεία χειραφέτηση στην "Αγγλία. "Αφού απαρίθμησε ένα πλήθος μεταρρυθμίσεις, που όφειλονται στην πρωτοβουλία των γυναικών βουλευτών, είπε και τα εξής: «Όταν σύγκρινα εικόνες γυναικών της περασμένης γενιάς με των σημερινών γυναικών, έβλεπα να καθρεφτίζεται στα μάτια μου μια έσωτερική ψυχική μεταβολή. Δεν ήταν ούτε πιο όμορφες ούτε πιο άσκημες οι τωρινές από τις παλιές. Είχαν όμως κάτι πολύ πιο έλκυστικό. "Ήταν σά να ξύπνησε κάτι μέσα τους. "Ενώ οι παλιές γυναίκες φαινόταν σά να ήταν έξω από τη ζωή και την παρατηρούσαν σά θεατές, οι καινούργιες έδειχναν, πως τη ζούσαν οι ίδιες». "Εξαιρετικά πετυχημένη παρατήρηση. Αυτή ακριβώς είναι ή μεγάλη διαφορά. "Η ένεογενική συμμετοχή στη ζωή, ή εθύννη, που δημιουργεί την αυτοποίηση, ή αξιοπρέπεια του ανθρώπου, που νοιώθει, πως αυτοδιοικείται, όλα αυτά τα βλέπαμε καθαρά στις γυναίκες, που είχαν περάσει μερικά χρόνια υπεύθυνης και ελεύθερης πολιτικής ζωής. Οι γυναίκες αυτές φαινόταν, πως ήξεραν τί θέλουν, πως είχαν μάθει να σκέφτονται. Συντηρητικές ή προοδευτικές, αδιάφορο, είχαν τα επιχειρήματα τους, ήξεραν να δικαιολογούν τη στάση τους, δέ στηρίζονταν σε άπλες αισθηματολογίες, ούτε περιορίζονταν σε κούφιας ρητορικές φράσεις. Και κείνος ακόμα, που δέ συμφωνούσε μαζί τους, ένιωθε την υποχρέωση να σεβαστή τη γνώμη τους. Δέ μπορεί όμως κανένας να πη το ίδιο και για τις γυναίκες, που δεν έχουν χειραφετηθή ή τουλάχιστο τις περισσότερες. Και μονάχα για να γίνη αυτή ή ψυχική αναγέννηση στη γυναίκα, για να χτυνηθεί ή ζωή μέσ' από τα μάτια της, θα ξίζαν όλοι αυτοί οι άγώνες για τη χειραφέτηση της.

Πολλοί κατηγορήσαν το φεμινισμό, πως μαζί με πολλά άλλα κακά δημιουργεί γυναίκες εγωίστριες, που μιλούν όλο για τα δικαιώματα τους και πως όλες αυτές οι δυνάμεις, που σπαταλιούνται σέναν άγώνα άγονο, θα ήταν καλύτερα να ξοδεύονται για να διορθωθούν τόσα στραβά στην κοινωνία, φτώχια, δυστυχία, άνηθικότητα. Αυτά λένε οι φιλανθρωπιστές, αυτοί που πιστεύουν πως, όταν γιατρεύονται τα συμπτώματα μιας κοινωνικής άρρώστειας, γιατρεύεται και ή ίδια ή άρρώστεια. Οι κοινωνικοί επαναστάτες πάλι λένε, πως αντί να ζητούμε να χειραφετήσωμε τη γυναίκα, θα ήταν σκοπιμότερο να αγωνιστούμε μαζί με τον άντρα για να χειραφετήσωμε τον άνθρωπο. Δεν άρνιέμαι, πως υπάρχει μεγάλη αλήθεια σ αυτή την τελευταία σκέψη και πως υπάρχουν τάξεις ανθρώπων, άντρων και γυναικών, που είναι σκλάβοι στις σημερινές συνθήκες της κοινωνίας. "Ας μην ξεχνούν όμως ποτέ, αυτοί που μās ζητούν τη συνεργασία αυτή στον κοινωνικόν άγώνα, πως ο άντρας, όπως κι αν είναι, έχει ένα όπλο παραπάνω από τη γυναίκα και πως σε μια στιγμή

πὸν θά τοῦ δοθῆ ἢ εὐκαιρία ἢ τὴ δημιουργήση ὁ ἴδιος, μπορεῖ μὲ τὴν ψῆφο του νὰ μεταβάλῃ ριζικὰ τὴν ὄψη τῆς κοινωνίας στὸ καλύτερο ἢ στὸ χειρότερο. Σὲ μιὰ ψῆφο μονάχα στηρίχτηκε ἡ τελευταία γαλλικὴ δημοκρατία. Καὶ γιὰ νὰ μιλήσωμε γιὰ τὸν τόπο μας, ξέρομε πολὺ καλὰ τὴ σημασία τεράστια εἶχε γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ψῆφος τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1920. Ὡστε, ἂν ἀληθινὰ ἐχτιμῆται ἡ συνεργασία τῆς γυναίκας ἀπὸ κείνους, πὸν πιστεύουν στὸν ἀγῶνα τοῦ προλεταριάτου, πρέπει αὐτοὶ πρῶτα πρῶτα νὰ ζητήσουν νὰ μὴ ἀμέσως ἡ γυναίκα στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸν ἄντρα, νὰ τῆς δώσουν τὰ ἴδια ὄπλα γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ πολεμήσῃ πλάι τοῦ ἀποτελεσματικά.

Εἶναι ὅμως ἄλλο τόσο ἄδικη ἢ κατηγορία, πὸς ἡ γυναίκα ζητώντας τὰ πολιτικά της δικαιώματα ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ ὅ,τι τὴν ἀφορᾷ ἐκείνη, πὸς ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ γενικώτερα συμφέροντα τῆς κοινωνίας. Ὁ φεμινισμὸς βέβαια, σὰν κίνηση μεταρρυθμιστικὴ ἢ ἐπαναστατικὴ, ἔχει φυσικὰ ἓνα ὠρισμένο σκοπὸ, νὰ πετύχῃ τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ, ἠθικὴ, οἰκονομικὴ ἰσότητα τῶν δυὸ φύλων καὶ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἐργάζεται συστηματικά, μεθοδικά. Πιστεύει ὅμως, πὸς μὲ τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ δὲν ἐξυπηρετεῖ μονάχα τὰ συμφέροντα τῆς γυναίκας, ἀλλὰ ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας. Παντοῦ ὅπου ἡ γυναίκα ἀνακατεύτηκε ἐνεργητικὰ στὴν πολιτικὴ ζωὴ ἢ κυριώτερη φροντίδα τῆς ἦταν νὰ καλυτερέψῃ τὴ συνθήκην τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ, νὰ πολεμήσῃ τὴν ἀρρώστειαν, τὸν ἀλκοολισμό, τὴν ἀνθυγιεινὴν κατοικίαν, νὰ φανερώσῃ τὴν ἐμφυτὴ ἀπέχθεια τῆς στὸν πόλεμο.

Θὰ ἤθελα τώρα ἀνακεφαλαιώνοντας τὰ συμπεράσματα μου ἀπὸ τὸ συνέδριον τοῦ Παρισίου νὰ τονίσω:

α) Ὅτι ἡ Διεθνικὴ Ἑνωσις γιὰ τὴ γυναίκα ψῆφο, χωρὶς νὰ νῆκῃ σὲ κανένα πολιτικὸ κόμμα, ἀντιπροσωπεύει τὴ σημερινὴ ἀστικὴ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας καὶ σὰν τέτια πρέπει νὰ νῆκῃ καὶ νὰ κρίνεται. Κινεῖται μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀστικῆς δημοκρατίας, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐθνικὰ τμήματα, πὸν καὶ αὐτὰ ἔχουν τὸν ἴδιον χαρακτήρα, ἄλλα συντηρητικώτερα, ἄλλα προοδευτικώτερα, δημιουργώντας ἔτσι μέσα στὴ Δ. Ε. μιὰ σύγκρουση ἰδεῶν, πὸν τὴ σπρώχνει ὄλο καὶ ἀριστερώτερα.

β) Ὅτι ὁ φεμινισμὸς δὲν περιορίζεται στὴ Δ. Ε. καὶ ὅτι δὲ μπορεῖ σήμερον νὰ χαρακτηριστῆ σὰν κίνημα ἐπαναστατικὸ, γιὰ τὸν βρισκομε τόσο στίς συντηρητικώτερες διεθνικὲς γυναίκες ὀργανώσεις, ὅσο καὶ στίς πιὸ ἐπαναστατικὰς, ἐπομένως πέφτει κάθε δικαιολογία τῶν ἐχτρῶν του, πὸν τὸν καταπολεμοῦν γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος ὁ καθένας διαφορετικῶς.

γ) Ὅτι τὸ φεμινιστικὸ κίνημα, πὸν ἔχει γιὰ κέντρο του καὶ κύριον σκοπὸν τὴν πολιτικὴ, οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ χειραφέτησις τῆς γυναίκας, εἶναι μιὰ παγκόσμιον πραγματικότητα, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἄλλοῦ περισσότερον ἄλλοῦ λιγώτερον συνειδητὸ καὶ ὀργανωμένον ἀνάλογον μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξιν κάθε χώρας καὶ ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ μέσα, πὸν μεταχειρίζονται γιὰ νὰ τὸ σταματήσουν, δὲν εἶχε ποτὲ καὶ πούθενά κανένα ἄλλο ἀποτέλεσμα παρὰ νὰ ἐπιβραδύνῃ τὴν ἐξέλιξιν του, ποτὲ ὅμως νὰ τὸ καταπνίξῃ.

δ) Ὅτι τὰ αποτελέσματα τῆς ψυχικῆς ἀπολύτρωσις στὴ χειραφετημένη γυναίκα εἶναι φανερά καὶ σὲ τούτη ἀκόμα τὴ γενιά, ὅπως φάνηκε καθαρὰ στὸ συνέδριον.

ε) ὅτι τὸ ὄριμασμα τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ πρόοδος πρὸς μιὰ κατεύθυνση ἀριστε-

ρώτερη εἶναι φανερὴ σὲ ὅσους παρακολούθησαν καὶ τὰ προηγούμενα συνέδρια, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ δυνατὴ ἡ ἀντίδρασις τῶν συντηρητικῶν στοιχείων.

ς) Ὅτι ἡ χειραφέτησις τῆς γυναίκας, ἀντὶ νὰ τὴν κἀν νὰ περιορίζεται ἐγωϊστικὰ στὰ δικά της συμφέροντα, πλαταίνει τὸν ψυχικὸν της ὄριζοντα καὶ ξυπνᾷ τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ ὅλα τὰ ζωτικώτερα κοινωνικὰ ζητήματα.

Δὲν ξέρω ἂν κατώρθωσα νὰ δώσω μιὰν ἀρκετὰ ἀντικειμενικὴ εἰκόνα τοῦ συνέδριου καὶ τῶν κατευθύνσεων τοῦ φεμινισμοῦ. Προσπάθησα τουλάχιστον ὅσο μπόρεσα ἀνεπηρέαστα νὰ δείξω καὶ τὴ δύναμιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν του καὶ νὰ πο-δεῖξω, πὸς ἡ δύναμιν στηρίζεται στὴν ἰδεολογία του, στὸν ἀνθρωπισμὸν τὸν πλατὺ πὸν τὸν διαπνέει, καὶ πὸς οἱ ἀδυναμίαι του εἶναι πρὸ παντὸς ἀνθρώπινες, παροδικές, συνέπειαι τῆς μακρόχρονης σκλαβιάς τῆς γυναίκας. Ὁμολογῶ, πὸς πιστεύω ἀκράδαντα, ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους συντελεστῆς στὴν ἀναγέννησιν τοῦ τόπου μας θὰ εἶναι ἡ ἀπολύτρωσις τῆς γυναίκας. Κι ἂν ζητῶ τὴν πολιτικὴν χειραφέτησιν γιὰ τὴν Ἑλληνίδα, εἶναι γιὰ τὴν πιστεύω, πὸς τὸ συναίσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας, πὸν θὰ τῆς δώσῃ ἡ συνείδησις τῆς εὐθύνης της στίς τύχας τῆς πατρίδας της, αὐτὸ τὸ ξύπνημα μιᾶς ἐλεύθερης ψυχῆς, πὸν θὰ νιώσῃ μέσα της, θὰ τὴν κάμῃ νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτὸν της, νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ χαμηλὸ ἠθικὸν ἐπίπεδον, ὅπου βρίσκεται τώρα, ζώντας παθητικὰ, περιμένοντας μοιρολατρικὰ τὴν τύχην της ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Θά νῆκῃ ἀκόμα καὶ τὴν ἐργασίαν της σὰ μιὰν εὐλογία, πὸν θὰ τῆς δίνῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξῃ ὅλες της τὴς ἰκανότητες, γιὰ τὴν θὰ μπορέσῃ τότε, ὅταν ἡ θέλησις της θὰ ζυγίξῃ ὅμοιον μὲ τοῦ ἀνδρὸς στὴν πλάστιγγαν τῆς κοινωνικῆς ἐκτίμησις, νὰ ρυθμίσῃ τοὺς ὅρους τῆς δουλειᾶς της ἔτσι, πὸν νὰ τῆς παρέχῃ κάθε μέρον καινούριαι ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον καὶ νὰ μὴ σαπίξῃ μέσα σὲνα τελεματωμένον παρόν. Ἐχω ἀκόμα τὴν πεποίθησιν, πὸς τὸ ψυχικὸν αὐτὸ ξύπνημα τῆς χειραφετημένης Ἑλληνίδας θὰ τονώσῃ τὴν χαλαρωμένην ψυχικὴν δύναμιν τῆς φυλῆς μας, θὰ βοηθήσῃ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν νὰ ξαναβρῇ τὴν αὐτοπεποίθησιν του, πὸν μιὰ σκληρὴ μοῖρα κοντεύει νὰ τοῦ τὴν πνίξῃ ὁλοτελῶς καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ σκλάβον ταπεινὸν καὶ ἀδιάφορον στὴν ἴδιαν του τὴν τύχην.

Οἱ χειραφετημέναι γυναίκες τῶν ἀγγλων ἀνθρακωρύχων παρακολουθοῦσαν πλάι τοῖς ἄνδρες τῶν ὅλες τὴς συνεδριάσεις καὶ ὅλους τοὺς ἀγῶνες τῆς μεγάλης ἀπεργίας. Πότε θὰ νιώσῃ καὶ ὁ Ἕλληνας ἐργάτης τὴν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ πλάι του τὸ ἠθικὸν ἀντισύλλη, πὸν μπορεῖ νὰ δώσῃ μιὰ συντρόφισσαν ἐλεύθερον καὶ πὸν δὲ θὰ τόβρῃ ποτὲ στὴ σημερινὴ παθητικὴν γυναῖκα του;

Πότε θὰ λάμψῃ μέσα στὰ μάτια τῆς Ἑλληνίδας ἡ ἀχτίνα τῆς ζωῆς, πὸν εἶδε ὁ ἀγγλος βουλευτὴς στὰ μάτια τῶν χειραφετημένων γυναικῶν τοῦ τόπου του;

Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Δ Ε Ι Π Ν Ο Σ

('Οδύσσεια Δ. στίχοι 633—795)

[Ἡ «Ἀναγέννηση» δὲν εἶναι λογοτεχνικὸ περιοδικὸ μὲ τὴ συνηθισμένη σημασία τῆς λέξης. Ἐχει ὁμοίως στὸ πρόγραμμα τῆς τὴν ἔρευνα τῆς Τέχνης ἀπ' ὅλες τῆς τῆς μορφές. Καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖ σωστὸ νὰ δίνη στοὺς ἀναγνώστες τῆς διαλεκτὰ ἔργα Τέχνης καὶ ἀπὸ τὴν παγκόσμια καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ δημιουργία. Ἀπὸ τὴ σκέψη αὐτὴ παρακινήμενοι ἀποφασίσαμε νὰ δημοσιεύουμε καὶ λογοτεχνήματα. Ἀλλὰ μόνο τέτια, πὺ νὰ παρουσιάζου ἕνα οὐσιαστικὸ μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ καλλιτέχνη, μιὰ ἀληθινὴ δημιουργία.

Ἔτσι δίνουμε σήμερον ἑκατὸν ἐξήντα στίχους ἀπὸ ἕνα νέο ἐπικὸ ποίημα μὲ τὸν τίτλο «Ἡ Ὀδύσσεια», πὺ γράφει ὁ κ. Ν. Καζαντζάκης. Τὸ ἔπος χωρίζεται σὲ 21 στοιχεῖα, ἀπὸ 500—700 δεκαεφτασύλλαβους στίχους τὸ καθένα. Τὸ ἔπος ἀρχίζει ἀπὸ ἐκεῖ πὺ τελειώνει ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Ὀμήρου. Ὁ Ὀδυσσεὺς γύρισε στὴν Ἰθάκη, μὰ δὲ μποροῦσε πιά νὰ χωρέσει ἐκεῖ. Ἐφυγε γιὰ πάντα καὶ ἀρχισε τὸ μεγάλο του ταξίδι καὶ τῆς νέες περιπέτειες, ὡσότου πνίγηκε ἔξω ἀπὸ τῆς στήλες τοῦ Ἡρακλῆ στὸν Ἀτλαντικὸ. Στὸ στιχεῖο Δ ὁ Ὀδυσσεὺς βρῖσκεται στὴ Σπάρτη, ὅπου πῆγε γιὰ ν' ἀρπάξει τὴν Ἑλένη.

Εἶναι βράδυ. Ἀφοῦ ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς εἶδαν ὅλη τὴν ἡμέρα ἀγῶνες γυμνικὸς στὸν κάμπο, γυρίζουν νὰ δειπνήσουν. Μιλάει ἡ Ἑλένη.]

«Ὀμπρός! στὸ μέγα λιακοτὸ λαμπρὸς μᾶς περιμένει δεῖπνος.

Καλὸ, μετὰ τὸν κίντυνο, νὰ κάθεται μὲ φίλους καὶ ἦσυχον
νὰ γεύεται τὸ ἑρὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί, γλυκομιλῶντας».

Εἶπε καὶ πείνα ξάναψε σφοδρὴ μέσ' στῶν ἀντρῶν τὰ στήθια.

Πήγαινε ὄμπρός καὶ φλέγονταν στὸ φῶς τὸ λυγερό τῆς σῶμα.

Φοροῦσε δλόμαυρο κρουστὸ λινό, χυτὸ, μὲ κεντημένα

χρυσᾶ πουλιὰ φανταχτικὰ καὶ φλόγες· καὶ ἔλαμπε σὰ νύχτα.

Τὰ μαρμαρένια ἀνέβαιναν σκαλιὰ καὶ ὄρθες οἱ δοῦλες κράτααν

δαδιά ἀψηλὰ στὴν καθεμιὰ γωνιὰ καὶ φέγγαν τοὺς ἀφέντες.

Μέσ' στὸ ἄγριο φῶς ξεχώριζε τὰ πλούτη γύρω του ὁ Δυσσεὺς

ἀρπαχτικὰ καὶ λόχευε μὲ ὄργη τῆς ζωγραφιῆς στοὺς τοίχους—

ξετσιπίωτες γδυμνὲς θεές, παγόνια ἀρσενικὰ καὶ κύκνους

μὲ ὄρθο λαιμό, πὺ ἀράζα ἀδιάντροπα στῶν γυναικῶν τὸν κόρφο.

Σ' ἕνα βωμὸ καταμεσίς στὸν ἄγιο γυναικίτη, ἀγνάντευε

χαλκὸ κορμὶ μᾶς θραυερῆς θεᾶς, πὺ ἀνεβαστοῦσε, ξέπνοη,

τὰ δνὸ βαριὰ μαστάρια τῆς καὶ βύζαινε τὰ πλήθια ζῶα,

σκυφτὴ, μὲ τὸ ζερβὸ καὶ τοὺς θνητοὺς μὲ τὸ δεξὸ βυζὶ τῆς.

Μὰ σύντας ἔφτασαν ψηλὰ στὸ μέγα λιακοτὸ καὶ ἀνάπνευε

τὴ δροσερὴ εὐωδιὰ τῆς νύχτας, ἀναγάλασε ὁ Δυσσεὺς,

καὶ δέχτηκε σὰ θάλασσα ἀρμυρὴ τὸν οὐρανὸ στὰ στήθια.

Θροιάστηκαν καὶ οἱ τρεῖς χαρούμενοι στὸ πλούσιο φαγοπότι.

Μιὰ σκλάβα, κόρη βασιλιᾶ, ἀψηλὴ, γαλατομάτα, γιόμωνε

τὰ δλόχρυσον ποτήρια τῶν ἀντρῶν κρασί καὶ κουδουνίζαν

οἱ μπρουντζῖνοι μικροὶ θεοὶ τῆς στὸ λαιμὸ καὶ στὰ βραχιόνια.

Καὶ ὡς ἔπνε ὁ Δυσσεὺς γογοῦσε ἡ κεφαλὴ του γὰ δουλεύη

μὲ ἀθάνατο θυμὸ καὶ μ' αἴσθητες καινούργιες ν' ἀρματώνεται
μακριὰ γροικοῦσε τώρα τὸ ἀλαφρὸ τοῦ καλαμιῶνα θροῖσμα
καὶ τ' ἄγρια νυχτοπούλια, πὺ ἀναστέναζαν στὰ ὄργα σπηλιάρια
τοῦ ἀντικρῖνοῦ βουνοῦ καὶ χαίρουνταν τ' ἀρίφνητα σαράκια
στὴ γῆς ν' ἀνοιοῦν λαγούμια καὶ νὰ τρωῦν τὰ θέμελα τοῦ κόσμου.

Καὶ ἔστερα γύρναε τὴ ματιὰ του ὄργα καὶ κοίταε τὴν Ἑλένη.
Χωρὶς ντροπὴ ἀνεχοῦμιζε τὰ ροῦχα, τὰ μαλλιὰ τῆς, ἄσπλαχνα
πασπάτευε ζαρωματιῆς νὰ βοῆ στὸ ξακνουστὸ τῆς σῶμα.
Τὴ ζύγιαζε μὲ τὴ ματιὰ, σὰ μακελάρης, πὺ φουχτιώνει
τὴν παχουλὴ προβάτα ἀπ' τὰ νεφρὰ καὶ κρυφολογαριάζει.

Καὶ ἡ Ἑλένη σκύβοντας, χλωμὴ, μέσ' στὸ χρυσὸ ποτήρι, νόγαε
τὴν ἄγρια του ματιὰ καὶ παραδίνονταν στὸ ἀθώρητο του χέρι.

Ὄντας ὁ δεῖπνος τέλεψε, προβάλαν δνὸ μικρὲς χορεύτρες
καὶ ἀρχίσα ἀγνὰ, βουβά, μέσ' στ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ ν' ἀργοσαλεύουν
καὶ ὄμπρός στὸ πλουμιστὸ κεφαλοσκάκι διπλοπόδι ἐκάθισε
λιγνός, δλάσπρος γέρος καὶ ἀρχισε μακρὸ ν' ἀχάη σουραῦλι—
καὶ τὰ γδυμνὰ ποδάρια ἀκλούθσαν τὸ σκοπὸ καὶ κνηγούνταν
χαρούμενα, ἀλαφρὰ, σὰν περιστέρια ἐρωτικὰ στὸ δῶμα.

Ἀπ' τοῦ φαγοῦ καὶ τοῦ πιοτοῦ τὸν κάματο χαηλωμένος,
θώρειε μὲ βλέφαρο βαρὶ τῆς δνὸ χορεύτρες ὁ Μενέλαος.
Μὰ λάχιζε, μακριὰ πολὺ, ἡ καρδιὰ τοῦ ἀδάμαστον Ὀδυσσεᾶ:
—«Πολλὰ νὰ ποῦμε οἱ δνὸ μας ἔχομε, θαρρῶ, καὶ δὲν ταιριάζει
σὲ δνὸ πολεμιστὲς ἀναμεσὸς νὰ στέκονται χορεύτρες!»

Εἶπε καὶ ὁ βασιλιὰς τῆς Σπάρτης τρόμαξε καὶ ἀναστατώθη
σταθήκαν οἱ μικρὲς χορεύτρες ντροπιασμένες καὶ ἀνασκώνοντας
τ' ἀραχνοπέπλα τους, τὰ στήθη ἐκρύψαν, τὸ λαιμὸ, τὰ χεῖλια
καὶ σύντοιχα, τὰ πίσου πίσου στραταρίζοντας, χαθήκαν
καὶ ὁ γέρος στὸ ζωνάρι χώνοντας μὲ τρόπο τὴ φλογέρα,
κυλίστη ἀθόρυθα, στὰ σκοτεινὰ, ἀπ' τὴ μαρμαρένια σκάλα.

«—Μενέλαε, σύντροφε, δὲ μοῦ ἄρεσε τὸ φωτερό σου βλέφαρο
νὰ τὸ θωρῶ στῆς ταπεινὲς χαρὲς θολὸ παραδομένο.
Βάστα, νὰ μὴ σὲ πάρον, βασιλιά, τὰ γερατιὰ ἀποπίσους!

Λάμπαν τὰ νιάτα μας καὶ φώτισαν τὸ μαῦρο ἔτοῦτο χῶμα
καὶ εἶναι ντροπὴ στὸ φάγε, πὺ καὶ ἀγκάλιασε νὰ βγῆ ἡ ψυχὴ μας!»

Τότε ὁ ἀγαθὸς Μενέλαος, τὴ χρυσὴ κρασόκουπα γιομώνοντας,
ἀπάντησε: «—Ἀπὸ δρῶν γιὰ ἀπὸ χαλκὸ θᾶναι ἡ καρδιὰ σου ἔσένα!
Καὶ ἀκόμα τ' ἄρματα κρατᾶς καὶ πολεμᾶς τὸν ἄγιο νόμο.
Καλὰ νὰ τὰ γεράματα, ὁ θεὸς καὶ αὐτὰ μὲ πλούσια δῶρα
τὰ στέλνει. Δέω, χαρὰ στὸν ἄνθρωπο, πὺ ἀκέραιο τῆς ζωῆς του
τὸν κύκλο, ὡς τὸ καλὸ δεντρό, τέλεψη—ἀνθός, καρπὸς καὶ σπὸρος.

Τώρα μονάχα ἀρχίζω νὰ νογῶ τὴ νοστιμιὰ τοῦ σίτου
ψωμοῦ, ἀδερφέ, καὶ τοῦ τρεχάμενου νεροῦ τὴ δροσεράδα
καὶ τῆς γυναίκας τῆς καλῆς τὴν ἄγια ζεστασιὰ στὸ στῶμα.
Ναί, πάλεψα, διαγούμισα θεοὺς καὶ πολιτεῖες, ἐγέννησα

παιδιά—σάν τή γερή σαίτα ανέβηκε ή ψυχή μου, βουίζοντας,
στον οὐρανό, καί τώρα νά, τή σέρνει ή γῆς καί κατεβαίνει
τί μοναχά μιὰ δοξαριά ν'ναι, σύντροφε, ή ζωή τοῦ ἀνθρώπου!»

Γέλασε τότε μέ ἀπονια τὸ ἀδρὸ λαρύγγι τοῦ Ὀδυσῆα:
«—Δὲ θά χαρῆς εἰρηνικά, θαρρῶ, τῶν γερατειῶν τὰ δῶρα!
Μενέλαε, δόλιο ψέμα δλότελα δὲν ἦταν τὸ μαντάτο,
ποῦν ἀπόψε σίς αὐλές σου ἐσκόρπισα, ἀπ' τὸ λαὸ νὰ σὲ λυτρώσω!
Πεινοῦν τὰ πλήθη καί συντάζονται μέ ὄργη καί κατεβαίνουν.
Θωρῶ τὴν ἄγια κεφαλή σου, σὲ μιὰ κολόνα σου
παλατιανή στητή, ν' ἀνοικοκλεί τὰ μάτια της, σφαιμένη!»

Κρουφὰ ἀνατριχίασαν οἱ φιλιτισέιοι νῶμοι τῆς Ἑλένης
κι ὁ βασιλιάς ἀσκώθη κι ἔτρεμε τὸ κατωσάγουνο του:

«—Καλὰ πλερώνεις, σύντροφε, τὸ δεῖπνο ἐτοῦτο, προφητεῖες
σὰ μαῦρος κόρακας κροάζοντας στὸ ἀνέγνοιό μου τραπέζι!»

«—Δὲν εἶμαι κοῦκος νὰ μηνῶ στὰ μεσοχειμῶνα τὸν ἥλιο!
Καλὰ τὸ βροῆκες, σύντροφε, καθίζω στὰ βασιὰ τραπέζια,
τ' ἀρχοντικά, σάν κόρακας, κι ἀκαρτερῶ ναρθῆ ή σειρά μου!»

Πιομένος, ὅσο ἐμίλα γρίκαε τὴν καρδιά του νὰ φωνάζη
ψηλὰ καί νὰ μὴ θέλη πιὰ νὰ κάθεται μέ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ Ἑλένη κάτεχε βοτάνια μαγικά νὰ ρίξη στὸ ἄγριο
κρᾶσι καί νὰ μερώση τῶν ἀντρῶν τὰ θρασεμένα στήθια
μὰ χαίρονταν νὰ τοὺς γροικᾷ ν' ἀδρομιλοῦν μπροστά της.

Νογᾷ καί παίζοντας μέ μάνητα τὰ φρούδια του ὁ Δυσέας
τὴ χτύπησε ἄγρια χαχαρίζοντας: «—Ἡ ξακουσμένη πρόβαλε
βασιλισσα, τοῦ λαοῦ τὴν πείνα καί τὴ δίψα νὰ σιγάση
μὰ πιὰ ή ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ξεπερνᾷ τὴν ὁμορφιά σου, Ἑλένη!»

Μὰ αὐτή, στὰ λόγια τῶν ἀντρῶν δὲν ἔδινε τὸ νοῦ της. Χαίρονταν
μονάχα τὸ πῶς ἄναβαν τὰ μάτια τους κι οἱ φλέβες φούσκωναν
οἱ ριζιμιές μεσοφρονδὶς καί καταχτύπααν τ' ἄρματα τους.

Κουράστηκε ὁ Μενέλαος καί βαρὺς σωριάστηκε στὸ θρόνο του
στέριωσε ἀργὰ στ' ἀσπρόξανθα μαλλιά του τὴν κορόνα κι εἶπε:

—Δὲν πρόσμενα, ἀδερφέ, τόσο ἄγριος νὰ πατήσης τὸ παλάτι μου!
Λαχτάριζα ναρθῆς στὸ κάστρο μου μέ πλούσια συνοδεία,
νὰ στρώσω πεύκια πορφυρά, πολὺπαθε, γιὰ νὰ πατήσης.
Στοχάζουμουν νὰ σφάζω βόδια χροσοκέρατα, ὁ λαός μου
νὰ φάη καί πίνοντας κρᾶσι, ἐντολή ν' ἀσκώση στήν ὑγεία σου!
Κι ἐμεῖς οἱ δυό, καθοῦμενοι στὸ μέγα τζάκι, οἱ γέροι, ἀγάλια
τὰ πάθη, τίς χαρὲς καί τῆς ζωῆς τὰ κρίματα νὰ λέμε.

Καί νὰ περῶ ὁ καιρός, ν' ἀδειάζουν, νὰ γιομώνουν τὰ φεγγάρια
κι ἐμεῖς, στὸ τζάκι ἀγκαλιασμένοι, νὰ μιλοῦμε κι ή ψυχή μας,
σὰ θάλασσα στρωτή ν' ἀπλώνεται καί νὰ μὴν ἔχη τέλος».

Κι ἀπάντησε τὸ γόνα ἀγγίζοντας τοῦ φίλου του ὁ Δυσέας:
—Καλὰ ν'ναι ἐτοῦτα, ποῦ στοχάζουσουν γιὰ τὸν παλιό σου φίλο.
Τὸ νιώθω, θάθελα κι ἐγὼ στὸ κάστρο μου μέ βόδια κι ἄλογα,
μέ ἀγῶνες, μέ κρᾶσι, τοῦ φίλου νὰ δοξάσω τὰ δεξίμα—

πὲς ἀπὸ ἀγάπη, πὲς ἀπὸ δική μου, ἀδερφέ, περηφάνεια!
Μὰ ἀλλάξαν οἱ καιροί, ἀδερφέ, καί σφίγγει ὅλη τὴ γῆς ή ἀνάγκη
κι ὅλες ἐτοῦτες τίς χαρὲς καί τ' ἀγκαλιάσματα στὸ τζάκι,
πιὰ δὲ βολεῖ, Μενέλαε, νὰ χαρῆ ή σκληρὴ καρδιά μας. Νέος
θεὸς ἀνηφορᾷ ἀπ' τὰ χῶματα καί κυβερνάει τὴ γῆ μας!»
εἶπε ὁ Δυσέας, στυλώνοντας βαθιὰ στὰ μάτια τὴν Ἑλένη.

Κι αὐτὴ τρομάζοντας ἀρπάζει τὸ στύλο, σὰ νὰ χοίμησα ἄξαφνα
θαλασσοῖ κρουσάροι στὸ βαθὺ Παλάτι καί τὴ σούροναν,
τυλίγοντας στὰ μαῦρα μπράτσα τους τίς θεῖες τῆς πλεξοῦδες.

«—Σάν ποιὸς θεός;» ρωτᾷει τρομάζοντας ὁ βασιλιάς καί χλώμιασε.
Μὰ σῶπαε, κουλουριάζοντας τὸ νοῦ σάν ὄχεντρα ὁ Δυσέας.

Στὴ χώρα κάτου ἀκόμει φέγγαν τὰ φτωχὰ χαμῶγια κι ἐντρομα
γοργοσαλεύαν σίς αὐλές κρουφὰ τὰ πῆλινα λυχνάρια—
κι ἔλαμπε ή γῆς, σάν ταπεινὴ φτωχούλα ἀστροφεγγιά, ποῦ σβύνει.

Κι ἀρχίζει πάλι ή κεφαλή τοῦ φοβεροῦ ἀθλητῆ τ' ἀρίφνητα
στὴ γῆς σαράκια νὰ γροικᾷ νὰ τρῶν τὰ θέμελα τοῦ κόσμου.
Κι ἀγάλια, δίχως μάνητα, ἄσπλαχνα μιλάει στὸ σύντροφό του:

«—Δὲ θάμαι πιὰ στὸ σπῆτι σου, θαρρῶ, σὰ σηκωθοῦν οἱ σκλάβοι
λιμάζοντας καί βάλουν νέα φωτιά στὰ πλούσια σου κελάρια.
Κι ἂν ξαναρθῶ, ποιὸς ξέρει, τότες πιὰ κι ἂν θά σηκώσω χέρι,
τὸ γέρο φίλο, ποῦν ἀγαπῶ ἀπ' τὸ σφάξιμο νὰ τὸν γλυτώσω!
Τί, πάει μπροστά, δὲ νοιάζεται γιὰ ἀγάπη κι ἀρετὴ ή ψυχή μου!»

Μὲ ἀγῶνα ζούπησε τὰ κλάματα μέσ' στὸ σφιχτὸ λαρύγγι.
Κοιτάει δεξιά, κοιτάει ξεροβά, τὰ πλούτη χαίρεται τοῦ ἀνθρώπου,
χαδεύει ἀργὰ, πνιχτά, μέ τὴ ματιὰ τὴν ὁμορφη γυναῖκα
κι ἀνάπαυε στὰ μάτια τ' ἀγαθὰ τοῦ φίλου του τὸ νοῦ του.
Κι ἦταν χωρὶς παρηγοριά, θαρρεῖς τὰ πάντα ἀποχαιρέταε.

Σωπάσαν μὰ ἦσυχια ή γλυκειὰ φωνὴ τῆς γυναικὸς ἀκούστη:
«—Μοῦ ἀρέσει, πολυμήχανε, νὰ κάθωμαι μαζί σου, νύχτες
μακριὲς κι ἀνατριχιάζοντας ν' ἀκούω τὸ φοβερὸ μυαλό σου.
Ποτέ μου ἐγὼ δὲ γνώρισα ἄρχοντα τὴ θάλασσα νὰ μοιάζη
τόσο, ὅπως σὺ, πεντάγνωμε ὁμως, λέω, καλό ν'ναι καί στὸν ὕπνο
πιὰ νὰ δοθοῦμε. Κι αὔριο πάλι μέρα ξημερώνει θεῖα
κι ἀγῶνες θέτε, γιὰ κρᾶσι, γιὰ γλυκομίλημα στὸ τζάκι,
διαλέτε. Τί ὁ θεὸς χαρίζει λεφτεριά στοὺς βασιλιάδες».

Εἶπε κι ἀσκώθη τὸ λαμπρὸ κορμὶ κι εὐτὺς οἱ δοῦλες τρέξαν
μέ τὰ दाδιὰ καί φέγγαν στοὺς τρανοὺς ταγοὺς νὰ κατεβαίνουν.

Πλάϊ στὴ γυμνόστηθη χαλκὴ θεὸ σταθήκαν νὰ χωρίσουν.
Ἄργα τότε ή βασιλισσα ἄπλωσε τὸ μπράτσο της νὰ χαιρετίση
τότε ἀπ' τὸν κόρφο του ὁ Δυσέας τὸ φιλιτισέιο πῆρε δῶρο
καί τὸ ἀπιθώνει ἀχνογελώντας στὸ λευκό, εὐδῶτο χέρι.

Κι ή Ἑλένη, σκίρτησε, λὲς ζωντανὸ νὰ φούχτωσε κεφάλι
σάν ἀστραπὴ τὸν Πάρη ἀναλογίστηκε καί τ' ἀπαλὰ μαλλιά του.

«—Φοβοῦμαι, πονηροέγραστε, τὰ δῶρα σου!» εἶπε καὶ σὰ γάργαρο νερὸ ἀναβρεῖ ἀπ' τὸ λαμπρό, τὸ μάργελο λαιμό, τὸ γέλιο.
Κι ἀκούμπησε στὸ ἀστήθι τῆς τὸ μαγληρό, ζεστὸ φιλητσίο.

Χωρίσαν. Πῆρε ἡ Ἑλένη ἄμπρός, γοργά, κι ὁ βασιλιάς ἀκλούθαε καὶ χάθησαν σὶς σκοτεινὲς φιδουρμὲς τοῦ γυναικίτη.

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ¹

¹ Ἄς ἐξετάσωμε κάπως συστηματικώτερα τὰ παραδείγματα, πού παραθέσα στὸ προηγούμενο φυλλάδιο. Εἵκόλα μοῦ φαίνεται, θὰ μπορέσωμε νὰ βγάλωμε κάποια γενικώτερα καὶ ἄρκετὰ σπουδαῖα συμπεράσματα.

Ι. Καὶ πρώτα πρώτα πῶς γεννιοῦνται τὰ παραστρατήματα στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ; Ποιὸς εἶναι ὁ μηχανισμὸς τους;

Κάποια ἐπιθυμία, κάποια τάση, κάποια δρμὴ μας ἔρχεται σὲ σύγκρουση ἢ μὲ τὴν πραγματικότητα, μὲ μιὰ ξένη βούληση (ὅπως ἡ γυναίκα μὲ τὸν πονοστόμαχο, τὸ παραδιάβασμα, πού ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Freud ρίχνοντας μιὰ ματιὰ στὰ τελευταῖα νέα τῆς ἔφημερίδας) ἢ μὲ τὴν ἠθικὴ συνείδηση μας, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία μας αὐτὴ, ἢ τάση αὐτὴ εἶναι ἄρρητη ἢ γενικὰ νομίζεται τέτλια. Ἄπὸ τὴν σύγκρουση αὐτὴ γεννιέται ἡ πίεση, τὸ παραμέρισμα τῆς ἀπραγματοποιήσιμης ἢ ἄρρητης καὶ ἀξιοκατάκριτης ἐπιθυμίας στὸ ὑποσυνείδητο. Τὴν ἴδια στιγμή ἀρχίζει μέσα στὸ ὑποσυνείδητο κάποιος ἀγώνας ἢ παραμερισμένη ἐπιθυμία δὲν ἀθεται ἤσυχη, δὲ νεκρώνεται, παρὰ, ὅσο περισσότερο εἶναι πιεσμένη, τόσο καὶ ἀναταράζεται γιὰ νὰ ξεθυμάνῃ· ἔτσι γίνεται *διαταραχικὴ* εἶναι ἕνας κρυμμένος ταραξίας, ὡσόντου βρῆ τὴν κατάλληλη εὐκαιρία νὰ ξαναἱβῆ στὴ συνείδηση, ἀπ' ὅπου εἶναι ἀποδιωγμένη. Μὰ ἐπειδὴ δὲ μπορεῖ, γιὰτὶ δὲν τῆς τὸ ἐπιτρέπει τὸ ἠθικὸ ἐγὼ μὲ τὴν ἀντίσταση, πού προβάλλει, μὲ τὴν πάντα ἄγρυπνη λογοκρισίαν, πού μέσα μας ἔχει στήσει, ἐπειδὴ λοιπὸν δὲ μπορεῖ ν' ἀνέβῃ φανερὰ στὴ συνείδηση, μηχανεύεται σὰν νὰ εἰποῦμε, χίλια δυὸ τεχνάσματα, χρησιμοποιεῖ διάφορους δρόμους, γιὰ νὰ ξεπεράσῃ μέσα στὴ συνείδηση, ὅσο μπορεῖ πὶὸ ἀπαράτηρητη. Ἔνας ἀπὸ τοὺς δρόμους αὐτοὺς, ἄρκετὰ εὐκολόπατος, ὅπως εἶδαμε, εἶναι καὶ τὰ παραστρατήματα στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ. Ἐκμεταλλεῖται λοιπὸν ἡ πιεσμένη ἐπιθυμία τὴ λησιμωσίαν, τὴ φυσιολογικὴ λειτουργία γιὰ τὸ γράψιμο, τὸ διάβασμα, τὴν ὁμιλία, καθὼς καὶ τὴ φυσιολογικὴ λειτουργία, πού εἶναι τὸ ὑπόστρωμα, ἢ βία σὲ κάθε λογῆς κίνηση μας. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, διαταράζοντας τὴν κανονικὴ ροὴ σὶς ἐνέργειες μας αὐτές, μᾶς ἐκδικιέται ἢ πιεσμένη ἐπιθυμία γιὰ τὸ παραμέρισμα, πού τῆς ἐκάναμε, ξεγελάει, σὰν νὰ εἰποῦμε, τὴ λογοκρισίαν, πού δὲν τὴν ἀφήνει νὰ παρουσιάσῃ φανερὰ στὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης μας καὶ γεννάει τὰ παραστρατήματα, πού εἶδαμε παραπάνω (ὅπως π. χ. τὴν ἔπαθε ὁ καθηγητὴς στὸν ἐναρχτήριον λόγο του ἢ τὸ μέλος τοῦ συλλόγου, πού θέλησε νὰ κἀνῃ πρόποση στὴ ὑγείαν τοῦ προέδρου

¹ Συνέχεια ἀπὸ τὰ τρία προηγούμενα φυλλάδια. Κοίταξε «Ἀναγέννηση» Τόμος Α', σελ. 27—31, 96—103, 150—157.

κτλ.). Εἶναι μ' ἄλλα λόγια τὰ παραστρατήματα στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ μιὰ ἐπιθυμία ἰκανοποίησης, ἕνα εἶδος ἀντιστάθμισμα γιὰ τὴν πίεση, πού παθαίνει κάποιος ἄρρητος διαλογισμὸς μας, κάποια ἀξιοκατάκριτη ἐπιθυμία μας.

Εἶπα, πῶς μεταχειρίζεται ἡ παραμερισμένη ἐπιθυμία μας διάφορα πλάγια μέσα, διάφορα τεχνάσματα.¹⁾ Ἄς ἴδωμε τὸ σημεῖο αὐτὸ κάπως καλύτερα. Στὴν κρίσιμη ὥρα, πού παθαίνομε τὸ παραστράτημα, τὴ στιγμή ἀκριβῶς, πού πᾶμε νὰ κάμωμε κανονικὰ τὴν ἐνέργειαν, πού σκοπεύομε, (νὰ διαβάσωμε κάτι σωστά, νὰ γράψωμε ἢ νὰ προφέρωμε τὴ φράση, πού θέλομε, νὰ κάμωμε τὴν παραγγελίαν, πού μᾶς εἶπαν ἢ νὰ μὴ λησιμονήσωμε κάτι) ἔρχεται ἡ παραμερισμένη ἐπιθυμία μας, πού περιτριγυρίζει ἔξω ἀπὸ τὴ συνείδηση μας καὶ πάει καὶ αὐτὴ νὰ κρυφομπῆ στὸν ἴδιο δρόμο, ὅπου ἔχει κίβλας ἀρχίσει νὰ βαδίζῃ ἢ ἐνέργειαν, πού σκοπεύομε νὰ μὴ κάμωμε. Ὑπάρχουν δηλαδὴ τὴν ἴδια στιγμή μέσα μας δύο ἀντίθετοι σκοποὶ, δυὸ ἀντιμαχόμενες προθέσεις. Ἡ μιὰ εἶναι ἡ συνειδητὴ, ἐκείνη, πού συνειδητὰ θέλομε νὰ ἐκτελέσωμε καὶ πού ἔχει κίβλας ἀρχίσει ἢ ἐκτέλεση τῆς (ὅπως ὁ ἐναρχτήριος λόγος τοῦ καθηγητῆ, ἢ πρόποση, κτλ.) ἢ ἄλλη εἶναι ἡ ὑποσυνείδητη, ἢ παραμερισμένη σκέψη, ἢ πιεσμένη ἐπιθυμία μας, (ὅπως ἡ ἀντιπάθεια τοῦ καθηγητῆ στὸν προκατόχου του, ἢ ἡ παραμερισμένη λαχτῆρα τῆς γυναίκας μὲ τὸν πονοστόμαχο γιὰ τὸ φαί), πού γιὰ νὰ ἰκανοποιηθῇ καὶ αὐτὴ, ἐπειδὴ ξέρει, πῶς σὰν παρουσιασθῇ ὀλοφάνερα, θὰ βρῆ τὴν πόρταν τῆς συνείδησης κλειστή, πάει νὰ χωθῇ ἀνάμεσα στὴ συνειδητὴ πρόθεση μας καὶ ἀγωνίζεται νὰ βαδίσῃ μαζί τῆς τὸν ἴδιο δρόμο. Ἀρχίζει λοιπὸν ἕνας ἀγώνας ἀναμεταξὺ σὶς δυὸ αὐτὲς προθέσεις, ἢ παραμερισμένη βγαίνει νικήτρια ἢ συνειδητὴ πρόθεση, ἐνῶ οὐσιαστικὰ ἔχει κερδίσει τὴ νίκη ἢ ὑποσυνείδητη, ἢ παραμερισμένη ἐπιθυμία μας. Σ' αὐτὴ ἴσῃ ἴσῃ τὴ στιγμή τοῦ ἀγῶνα, χρησιμοποιεῖ πᾶν ἐπιτήδεια ἢ πιεσμένη ἐπιθυμία τὰ τεχνάσματα τῆς. Καὶ πρῶτα πρῶτα ξέροντας, πῶς δὲ μπορεῖ νὰ νικήσῃ πέρα πέρα, ἐπειδὴ εἶναι ἀκλόνητη ἢ ἀντίσταση, πού θὰ συναντήσῃ ἀπὸ μέρος τοῦ ἠθικοῦ ἐγὼ, κἀνῃ πῶς ὑποχωρεῖ καὶ συμβιβάζεται, σὰν νὰ εἰποῦμε, ἔστω καὶ μὲ μιὰ μικρὴ ἰκανοποίηση. Ἔτσι σὶς γλωσσικὲς παραδρομὲς ἀφήνει φαινομενικὰ ἐλεύθερη τὴ συνειδητὴ ἔκφραση καὶ αὐτὴ περιορίζεται σὲ ἕνα τιποτένιο πραγματάκι, σὲ ἕνα μικρὸ λαθάκι. (Ἔτσι τὸ widmen γίνεται widwen, τὸ geeignet γίνεται geneigt, τὸ Feinde ἀλλάζει λίγο καὶ παραμορφώνεται σὲ Friede). Τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἐκτέλεση μιᾶς παραγγελίας, πού μᾶς ἔδωσαν ἢ ἐνὸς σκοποῦ, πού ἔχομε, φαίνεται καὶ ἐδῶ, πῶς ἡ ἀντιμαχόμενη ὑποσυνείδητη ἐπιθυμία ὑποχωρεῖ καὶ συμβιβάζεται ν' ἀναβληθῇ μόνο ἢ ἐκτέλεση. Ἔτσι μᾶς ξεφεύγει στὴν κρίσιμη στιγμή ἡ διεύθυνση, πού μᾶς ἔδωσαν, ἢ λησιμονάμε τάχα ἀπὸ ἀφηρημάδα νὰ κολλήσωμε τὸ γραμματόσημο καὶ δὲ φεύγει τὸ γράμμα, πού γράψαμε, ἢ παρᾶπεσε τὸ βιβλίον καὶ δὲν τὸ βρῖσκομε νὰ τὸ διαβάσωμε, ἢ τὸ ἀντικείμενον, τὸ δῶρον, πού μᾶς ἔδωσαν. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο στὴν κρίσιμη στιγμή παθαίνομε κάποιον ἀσήμαντον φαινομενικὰ σφαλματάκι καὶ ἀλλάζομε κατὰ λάθος τὸν ἀριθμὸν τοῦ τηλεφώνου. Ὡστε μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, πῶς τὰ παραστρατήματα στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ εἶναι ἕνα εἶδος ὑποσυνείδητου

¹⁾ Ἄς μὴ μὲ παρεξηγήσῃ ὁ ἀναγνώστης, πού προσωποποιῶ τόσο πολὺ τὴν παραμερισμένη ἐπιθυμία. Τὸ κἀνω, γιὰ νὰ παρουσιάσω τὸν μηχανισμὸν τοῦ παραστρατήματος, ὅσο μπορῶ παραστατικώτερα καὶ καθαρώτερα.

συμβιβασμοῦ ἀναμεταξὺ σὲ δυὸ ἀλληλοχτυπούμενες— ἢ μιὰ συνειδητὴ καὶ ἡ ἄλλη ὑποσυνειδητὴ—προθέσεις μας.

Μὰ γιὰ νὰ πετύχη ὁ συμβιβασμὸς αὐτὸς καὶ νὰ μπορέση νὰ πραγματοποιηθῆ, νὰ ὑπερνικήση δηλαδὴ τὴν ἀντίσταση τῆς λογοκρισίας τοῦ ἐγώ, πρέπει νὰ εἶναι ὅσο μπορεῖ ἀπαρατήρητος, νὰ γίνῃ χωρὶς ἑμεῖς νὰ τὸν πάρωμε εἶδηση. Γι' αὐτὸ ἡ παραμερισμένη ἐπιθυμία μας διαλέγει μὲ μεγάλη ἐπιτηδευσὴν καὶ τὰ κατάλληλα μέσα καὶ τὴ στιγμὴ, πού θὰ κἀνῃ ἐπιτυχημένα τὸ συμβιβασμὸ, γιὰ νὰ ἐξωτερικευτῆ ὅσο μπορεῖ πὺ ἀπαρατήρητα μὲ τὰ παραστράτηματα, πού παθαίνομε. Ἔτσι στὶς γλωσσικὲς παραδρομὲς χρησιμοποιεῖ τὴν ἐξωτερικὴ συγγένεια ἀναμεταξὺ στὴ συνειδητὴ σωστὴ φράση, πού θέλομε νὰ εἰποῦμε καὶ στὴ λαθιασμένη, πού πραγματικὰ λέμε. Εἶναι ὀλοφάνερη ἡ μορφικὴ συγγένεια ἀναμεταξὺ στὸ widmen καὶ widwen, ἢ (ἄς ἀναθυμηθοῦμε τὴ γλωσσικὴ παραδρομὴ στὸ παράδειγμα τῆς πρόποσης) ἀναμεταξὺ στὸ aufstossen καὶ anstossen. Χρησιμοποιεῖ δηλαδὴ μὲ μαεστρία τὸ γνωστὸ νόμο τῆς «ὁμοιότητος» γιὰ τὴν ἀνάπλαση τῶν παραστάσεων. Ὅλοι μας ξέρομε, πὼς μιὰ παράσταση φέρνει στὴ συνείδηση πολὺ εὐκολώτερα μιὰ ἄλλη συγγενικὴ τῆς εἶτε στὴν ἐξωτερικὴ μορφή εἶτε στὸ περιεχόμενο. Ὁ δρόμος ἀνάμεσα σὲ δυὸ ὁμοίους παραστάσεις εἶναι πάντα πολὺ πὺ ἀνοιχτὸς καὶ εὐκολοδιάβατος, παρὰ ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἄσχετες. Χρησιμοποιώντας λοιπὸν ἡ παραμερισμένη ἐπιθυμία τὸ νόμο αὐτὸν, κατορθώνει εὐκολώτερα νὰ κλονίσῃ γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴν ἀντίσταση τῆς λογοκρισίας, καὶ ἔτσι τὰ καταφέρνει, ὥστε ἡ γλωσσικὴ παραδρομὴ καὶ νὰ γίνῃ εὐκολώτερα καὶ—τὸ σπουδαιότερο— νὰ περάσῃ τὴν πόρτα τῆς συνείδησης μας, ὅσο μπορεῖ πὺ ἀπαρατήρητη, ἐπειδὴ ἡ τέτλια γλωσσικὴ παραδρομὴ μᾶς φαίνεται κάτι φυσικὸ καὶ πολυσυνηθισμένο· δὲ χτυπάει διόλου στὰ μάτια μας τὴν ὥρα, πού τὴν παθαίνομε. Ἄς πάρωμε ἓνα πρόχειρο παράδειγμα. Ἄς ὑποθέσωμε, πὼς μᾶς ρωτοῦν γιὰ κάποιον πρόσωπο καὶ ἑμεῖς θέλομε συνειδητὰ νὰ εἰποῦμε «ὁ κ. τάδε εἶναι ἓνας ἅγιος ἄνθρωπος». Ἄντι ὅμως νὰ εἰποῦμε αὐτό, λέμε «ὁ κ. τάδε εἶναι ἓνας ἄγριος ἄνθρωπος», καὶ προδίνουμε ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ καταλάβωμε, πόσο λίγο χωνεύομε τὸν κύριο τάδε. Εἶναι βέβαια πολὺ εὐκολώτερο νὰ κρυφοφανερῶθῃ ἡ παραμερισμένη ἀντιπάθεια μας μὲ τὴ γλωσσικὴ παραδρομὴ ἄγριος ἀντὶ ἅγιος, παρὰ ἂν ἐλέγαμε «ὁ κ. τάδε εἶναι φθονερός». Ἡ λέξις ἄγριος μπαίνει πολὺ εὐκολώτερα καὶ πολὺ πὺ ἀπαρατήρητα ἀπὸ μέρος μας στὴ θέση τῆς λέξεως ἅγιος, χάρις στὴ μορφικὴ τους ὁμοιότητα, ἐνῶ ἂν τολμοῦσε νὰ μπῆ στὴ θέση τῆς ἡ λέξις φθονερός, θὰ τὸ παίρναμε εὐκολώτερα εἶδηση, ἢ ἀντίσταση τῆς λογοκρισίας θὰ δυνάμωνε καὶ ἡ παραμερισμένη ἀντιπάθεια μας γιὰ τὸν κ. τάδε δὲ θὰ μπορούσε νὰ κρυφοπεράσῃ στὴ συνείδηση, ἔστω γιὰ μιὰ στιγμὴ, γιὰ τὴν θὰ ἔβρισκε τὴν πόρτα καλὰ σφραλισμένη καὶ τοὺς φρουροὺς ἔτοιμους νὰ ἐπιτεθοῦν. Σχετικὰ μὲ μιὰ παραγγελία, πού μᾶς ἔδωσαν, ἢ μὲ κάτι, πού σκοπεύομε νὰ κάμωμε, εἶπαμε, πὼς ἡ παραμερισμένη πρόθεση μας, πού ἀντιμάχεται τὴν ἐχτέλεση τῆς παραγγελίας αὐτῆς ἢ τῆς συνειδητῆς μας πρόθεσης, καταφεύγει στὸ πρῶτο τέχνασμα τῆς ὑποχωρεῖ φαινομενικὰ καὶ περιορίζεται στὴν ἀναβολή. Μὰ καὶ ἐδῶ γιὰ νὰ πετύχη τὴν ἀναβολή, γιὰ νὰ περάσῃ ἢ ἀναβολὴ αὐτὴ ἀπαρατήρητη, ἐκμεταλλεύεται ἡ παραμερισμένη πρόθεση μας τὴν τόσο συνηθισμένη ψυχικὴ λειτουργία τῆς λησμοσύνης. Δὲ γίνεται δηλαδὴ συνειδητὰ ἢ ἀναβολή, τότε θ' ἀποτύχαινε, παρὰ γίνεται χωρὶς νὰ τὸ πάρωμε εἶδηση, ἐπειδὴ τὸ λησμονήσαμε. Καὶ εἶναι τόσο φυσικὸ πρᾶμα νὰ λησμονή κανεῖς, ἔχει τόσες δουλιές, τοῦ ἔτυχαν τέτιες

φασαρίες· τί φταίει λοιπὸν; Ἐπιτήδες μιὰ φορὰ δὲν τὸ ἔκανε. Ἔτσι ἔχομε ἔμπρός μας ἓνα ἄλλο μέσο, πού μεταχειρίζεται ἡ παραμερισμένη ἐπιθυμία: τὴν τόσο φαινομενικὰ λογικὴ δικαιολόγησι τῆς διαγωγῆς μας. Ἡ μὴ ἐχτέλεση λοιπὸν τῆς συνειδητῆς πρόθεσης μας λογικοποιεῖται θαυμάσια καὶ ἔτσι ὄχι μόνο περνάει ἀπαρατήρητη, παρὰ τὴ θεωροῦμε σὰν κάτι τόσο φυσικὸ, πού δὲν πρέπει κανεῖς νὰ παρεξηγήσῃ.

Στὰ παραπιασίματα πάλι καὶ στὰ παραστράτηματα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ σπᾶσιμο ἐνὸς ὠραίου βάζου, κάποιου δώρου κ.τ.λ., ἢ ὑποσυνειδητὴ αἰτία, πού τὰ δημιουργεῖ, ἡ παραμερισμένη δηλαδὴ ἐπιθυμία ἐκμεταλλεύεται τὴ φυσιολογικὴ λειτουργία τῆς κίνησης τοῦ χεριοῦ ἢ τοῦ ποδιοῦ· μόνο πού ἡ κίνηση αὐτὴ γίνεται κάπως χοντροκομμένα. Κρύβεται λοιπὸν, ὅπως εἶπα καὶ παραπάνω¹⁾ πίσω ἀπὸ τὴν πρόφαση τῆς ἀνεπιτηδευσύνῃς μας καὶ ἔτσι δικαιολογεῖται χωρὶς ἀντίρρηση τὸ παραστράτημα μας.

Πρὶν προχωρήσωμε παρακάτω, ἄς ἀνακεφαλαιώσωμε ὅσα εἶπαμε σχετικὰ μὲ τὸ μηχανισμό τοῦ παραστράτηματος στὴν καθημερινή μας ζωή.

α) Ἡ κεντρικὴ αἰτία εἶναι πάντα κάποια λίγο ἢ πολὺ ἄπρεπη ἐπιθυμία μας, κάποιος ἀξιοκατάκριτος διαλογισμὸς, μιὰ ἐγωϊστικὴ ἢ φθονερὴ ἀντίληψη μας, κάποια ἐχθρικὴ στάση μας, μιὰ ἀντιπάθεια μας. Δὲ χωρεῖ καμιά ἀμφιβολία, πὼς τὸ σπουδαιότερο μέρος τὸ ἔχουν οἱ γενετήσιες τάσεις μας, οἱ σεξουαλικὲς μας δρῆμες.⁽²⁾ Ἄν τὸ τελευταῖο αὐτὸ δὲ φάνηκε τόσο καθαρά, ὅσο ἔπρεπε, φταῖνε τὰ παραδείγματα, πού διάλεξα. Θὰ φανῆ ὅμως ἀναμφισβήτητα μὲ ὅσα θὰ εἰπῶ παρακάτω, ἅμα θὰ ἐξετάσω ψυχχαναλιτικὰ τὰ ὄνειρα.

β) Ὁ ἀπαραίτητος ὄρος γιὰ νὰ προκαλέσουν οἱ παραπάνω αἰτίες τὸ παραστράτημα εἶναι τὸ παραμέρισμα τους, ἢ πίεση τους ἔξω ἀπὸ τὴ συνείδηση εἶτε γιὰ τὴν εἶναι ἄπρεπες—καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ συχνότερο—εἶτε ἐπειδὴ εἶναι ἀπραγματοποιήσιμες καὶ συγκρούονται εἶτε μὲ τὴν ἠθικὴ μας συνείδηση εἶτε μὲ μιὰ ξένη βούληση. Ὡστε γιὰ νὰ γίνῃ μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες αὐτὲς διαταραχτικὴ, πρέπει αὐτὴ πρῶτα νὰ ἔχη διαταραχτῆ μὲ τὴν πίεση, πού τῆς γίνεται.

γ) Ἀπὸ τὴν πίεση αὐτὴ γίνεται μέσα μας ὑποσυνειδητὰ, μόλις βρεθῇ ἢ κατάλληλη εὐκαιρία—καὶ τέτλια εὐκαιρία εἶναι τὸ παραστράτημα— ἓνας ἀνταγωνισμὸς, ἓνα ἀλληλοχτύπημα ἀναμεταξὺ σὲ μιὰ συνειδητὴ ἐνέργεια, πού ἑμεῖς θέλομε νὰ κάμωμε καὶ στὴν ὑποσυνειδητὴ, πού παράλληλα ἔχει βάλει ἔμπρός ἡ παραμερισμένη ἐπιθυμία γιὰ νὰ βρῇ κάποια ἱκανοποίηση. Ὡστε τὰ παραστράτηματα εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δυὸ ἀντίθετων σκοπῶν μας καὶ γεννιοῦνται σὰν ἓνα εἶδος ἀντιστάθισμα στὴν πιεσμένη ἐπιθυμία γιὰ τὴν πίεση, πού ἔπαθε.

δ) Τὸ παραστράτημα λοιπὸν φαινομενικὰ εἶναι παραστράτημα, ἄτελη δηλαδὴ καὶ λαθιασμένη ἐνέργεια. Οὐσιαστικὰ εἶναι μιὰ τέλεια, σωστὴ ἐνέργεια μας, πού μᾶς φαίνεται λαθιασμένη, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὑποσυνειδητὰ ἀντικαταστάει μιὰν ἄλλη ἐνέργεια, πού σκοπεύαμε νὰ κάμωμε, ἢ πού πιστεύαμε, πὼς ἐκάναμε.

ε) Ἡ παραμερισμένη ἐπιθυμία γιὰ νὰ κλονίσῃ τὴν ἀντίσταση τοῦ ἠθικοῦ ἐγώ, πρέπει νὰ περάσῃ ὅσο μπορεῖ ἀπαρατήρητη. Καὶ αὐτὸ τὸ πετυχαίνει μὲ τὸ παραστράτημα, γιὰ τὸ κρυφοπαίγει σὲ ἀνοιχτὸ κιόλας δρόμο ἀπὸ τὴ συνειδητὴ

¹⁾ Κοίταξε «Ἀναγέννηση» Τόμος Α'. σελ. 155.

²⁾ Κοίταξε «Psychopathologie κ.τ.λ.» σελ. 228-229.

ένεργεια, που κάνουμε, υποχωρεί, περιορίζεται σε μιὰ ἔστω και μικρὴ ἱκανοποίηση και βρίσκει τὸν τρόπο νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ μας. Ἔτσι τὸ παραστράτημα εἶναι ἓνα εἶδος ὑποσυνείδητου συμβιβασμοῦ, μὲ σπουδαιότατο ὄργανο τὴ λογικοποίηση τῆς διαγωγῆς μας.

3) Ὡστε τὰ παραστράτηματα τὰ παθαίνουν τόσο εὐκόλα και τόσο συχνὰ και οἱ γεροὶ ἀκόμη ἄνθρωποι, ἐπειδὴ παρουσιάζονται πάντα σὰν ἀσήμαντα μικρολαθάρια, χωρὶς κανένα τάχα βαθύτερο νόημα, και ἔτσι δὲν προκαλοῦν τὴ προσοχή. Μοιάζουν, ὅπως πολὺ ὠραία λέει ὁ Freud¹⁾ μὲ τὰ ἀσήμαντα τάχα μικροσημάδια, που ἀφήνει ὁ ἐγκληματίας στὸν τόπο τοῦ ἐγκλήματος. Καὶ ὅμως ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔγνη ξεκινάει ὁ ἀνακριτὴς γιὰ νὰ βοῆ τὸν ἐγκληματία. Κανείς μας βέβαια δὲν περιμένει νὰ μᾶς ἀφήσει ὁ δράστης τοῦ ἐγκλήματος τὴ φωτογραφία του μὲ τὴ διεύθυνση του ἐπάνω γραμμὴν γιὰ νὰ πᾶμε νὰ τὸν πιάσωμε.

* *

II. Ἐνάντια στὴν ἐρμηνεῖα, που δώσαμε στὰ παραστράτηματα στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ, και στὰ συμπεράσματα, που καταλήξαμε, προβάλλουν συχνὰ κάμποσες ἀντιλογίες. Θὰ ἐξετάσω σύντομα μόνο δυὸ ἀπὸ τὶς ἀντιλογίες αὐτές, τὶς σπουδαιότερες, που περιέχουν κίβλας, ὅπως μοῦ φαίνεται, και τὶς ἄλλες μέσα τους. Καὶ ἅμα μπορέσωμε ν' ἀντικρούσωμε αὐτές τὶς δυὸ, θὰ ἔχουν, θαρρῶ, ταυτόχρονα και οἱ ἄλλες ἀναιρεθῆ.

Πρώτη ἀντιλογία. Ἡ ἐρμηνεῖα, που δίνει ἡ ψυχανάλυση, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ οὔτε νὰ ἐφαρμοστῆ σὲ ὅλα τὰ παραστράτηματα. Ἡ ψυχανάλυση γενικεύει παραπολὺ τὴ θεωρία της και ἔτσι μὲ τὸν ὑπερβολικὸ της ζῆλο κάνει λιγώτερο πιθανὴ τὴν ψυχανλυτικὴ ἐρμηνεῖα.

Πρώτα πρώτα, ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ Freud²⁾, και ἂν μόνο σὲ λίγα παραστράτηματα ἐφαρμόζεται ἀναμφισβήτητα ἡ ψυχανλυτικὴ ἐρμηνεῖα τὸ κέρδος μας καθὼς και τὸ κέρδος τῆς ψυχολογίας εἶναι πάντα μεγάλο. Καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχτοῦμε, πὼς τὰ περισσότερα παραστράτηματα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθοῦν διαφορετικὰ, οὔτε μᾶς παρανοιάζει οὔτε μᾶς πειράζει, φτάνει μόνο νὰ γίνῃ παραδεχτὴ ἡ ψυχανλυτικὴ ἐρμηνεῖα γιὰ ὅσα παραστράτηματα εἶναι ἀναμφισβήτητα σωστὴ. Γιατὶ τότε δὲ μπορεῖ νὰ κλονιστοῦν τὰ θεωρητικὰ συμπεράσματα, οὔτε ὅσα εἶδαμε παραπάνω, οὔτε ὅσα θὰ ἴδουμε σὲ λίγο.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅμως, πὼς κάθε φορὰ που ἡ ψυχανάλυση ἐξέτασε και ἓνα παραστράτημα, πάντα βοῆκε ἄλλοτε πολὺ εὐκόλα και ἄλλοτε μὲ μικρὴ ἢ μεγάλη δυσκολία τὴν ὑποσυνείδητη αἰτία, που τὸ γέννησε, και κάθε φορὰ ἀπόδειξε, πὼς ὁ μηχανισμὸς τοῦ παραστράτηματος, που μᾶς ἔδωσε, εἶναι σωστός. Ὡστε, ὅσο δὲν παρουσιάζουν ὠρισμένα παραδείγματα, ὅπου νὰ μὴ μπορῆ νὰ ἐφαρμοστῆ ἡ ψυχανλυτικὴ ἐρμηνεῖα ἢ ὅπου εἶναι ψεύτικη και ἀπίθανη, ἢ ἀντιλογία που προβάλλουν δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ. Ἡ ρίζα λοιπὸν τῆς ἀντιλογίας αὐτῆς εἶναι σωματιοματικὴ. Βρίσκεται δηλαδὴ στὴν παράξενη και τσουχτερὴ, θὰ μπορούσα νὰ εἰπῶ, ἐντύπωση που μᾶς κάνει τὸ ξεσκεπάσμα τῆς ὑποσυνείδητης αἰτίας, τῆς παραμερισμένης ἀπρε-

¹⁾ Sig Freud «Introduction à la Psychanalyse» σελ. 37.

²⁾ «Introduction κτλ.» σελ. 55. Στὸ ἀντίκρουσμα τῶν δυὸ ἀντιλογιῶν θανειζομαι ἀρχετὰ ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Freud.

πης πολλὲς φορὲς ἐπιθυμίας και στὴ διαμαρτυρία, που προβάλλει ὁ δράστης τοῦ παραστράτηματος, μὴ θέλοντας νὰ παραδεχτῆ τὴν ὑποσυνείδητη αἰτία, που, χωρὶς νὰ τὸ πᾶρη ὁ ἴδιος εἶδηση, τοῦ γέννησε τὸ παραστράτημα.

Ἄς ἐξηγηθῶ λίγο καλύτερα. Ἄλλοτε ἡ ὑποσυνείδητη παραμερισμένη αἰτία εἶναι ὀλοφάνερη, ὅπως στὸ παράδειγμα τῆς «συνεδρίασης»³⁾ τῆς αὐστριακῆς βουλῆς. Ἄλλοτε πάλι ἐκεῖνος, που ἔκανε τὸ παραστράτημα, νιώθει τὸ λάθος του και σπεύδει ὁ ἴδιος νὰ τὸ διορθῶση, ὅπως γίνεται πολλὲς φορὲς μὲ τὶς γλωσσικὲς παραδρομὲς και μὲ τὴν πρώτη ἐρώτηση μας βλέπει ὁ ἴδιος τὴν αἰτία, που τὸν ἔσπρωξε ἄθελα του στὸ λάθος, τὸ ὁμολογεῖ και τὸ παραδέχεται χωρὶς καμιά διαμαρτυρία. Ἄλλοτε ὅμως ὁ δράστης τοῦ παραστράτηματος, μόλις τοῦ εἰποῦμε ποιὰ παραμερισμένη του ἐπιθυμία, ἢ ἀντιπάθεια, ἢ ζήλεια, ἢ σεξουαλικὴ ὁρμὴ ἔγινε αἰτία γιὰ τὸ παραστράτημα του, διαμαρτύρεται μὲ ὅλη του τὴ δύναμη, μᾶς λέει πὼς δὲν ξέρομε τι λέμε, πὼς εἴμαστε ὑπερβολικοὶ και ἀπορῖχνει χωρὶς καμιά συζῆτηση, μὰ και χωρὶς καμιά ψυχραιμία τὴν ψυχανλυτικὴ ἐρμηνεῖα, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ συμβῆ μὲ τὸ παράδειγμα τῆς «πρόποσης»⁴⁾, ἅμα λέγαμε στὸ νεαρὸ μέλος, που σηκώθηκε νὰ κάνῃ τὴν πρόποση, πὼς ἡ αἰτία τῆς γλωσσικῆς του παραδρομῆς εἶναι ἡ παραμερισμένη του ἀντιπάθεια και κακοβουλία γιὰ τὸν πρόεδρο τοῦ συλλόγου. Ἡ διαμαρτυρία του ὅμως δὲ φτάνει γιὰ νὰ ἀναίρεση τὴν ἐρμηνεῖα μας. «Φανταστῆτε, λέει ὁ Freud⁵⁾ μιὰ οἰκοδόμοινα, που ὑποδέχεται τὸν προσκαλεσμένο της σὲ γεῦμα μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια: «Πῶς, γιὰ σήμερα σᾶς καλέσαμε; Ὡ, τι ἔπαθα, τὸ εἶχα ὀλωσδιόλου λησμονήσει». Ὅσο και νὰ διαμαρτυρηθῆ, ὁ προσκαλεσμένος της θὰ φύγῃ μὲ τὴν πεποίθηση, πὼς εἴτε ἡ πρόσκληση, που τοῦ ἔκαναν δὲν ἦταν σοβαρὴ, εἴτε ἡ ἐχτίμηση που τοῦ ἔχουν δὲν εἶναι μεγάλη. «Ἡ ἀκόμη φανταστῆτε ἓνα νέο, που λησμόνησε νὰ πᾶη στὸ ἐρωτικὸ ραντεβού, που ἔδωσε στὴν κόρη, που τόσο πριν ἀγαποῦσε. Ποτὲ δὲ θὰ ὁμολογήσει, πὼς τὸ λησμόνησε—ἡ ὁμολογία του αὐτὴ θὰ ἔδειχνε στὴν κόρη, πὼς ἡ ἀγάπη του δὲν εἶναι ὅπως πρώτα—παρὰ θὰ προσπαθῆσει νὰ βοῆ χίλιες δυὸ δικαιολογίες, πὼς χίλια δυὸ ἐμπόδια ξαφνικὰ τοῦ παρουσιάστηκαν και γι' αὐτὸ οὔτε νὰ πᾶη στὸ ραντεβού μπόρεσε, οὔτε νὰ τῆς γράψῃ δυὸ λόγια γιὰ νὰ τὴν ἡσυχάσει».

Οἱ διαμαρτυρίες λοιπὸν αὐτές, που τόσο συχνὰ στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ δὲν εἶναι πιστεύομε, δὲ μποροῦν νὰ κλονίσουν τὴν ἐπιστημονικότητα τῆς ψυχανλυτικῆς ἐρμηνεῖας. Μᾶς θυμίζον μόνον τὴ στάση τοῦ ἀνακριτῆ σὲ ἓνα ἐγκλημα. Ὁ ἀνακριτὴς⁴⁾ ἅμα ὁ δράστης ὁμολογῆ τὸ ἐγκλημα του, παραδέχεται γιὰ σωστὴ τὴν ὁμολογία. Ἄμα ὅμως ὁ δράστης ἀρνείται και διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ἀθωότητα του, ὁ ἀνακριτὴς δὲν τὸν πιστεύει, οὔτε σταματᾷ τὴν ἀνάκριση, παρὰ προσπαθεῖ μὲ τὴν ἀνάκριση του νὰ τὸν ξεσκεπάσει, μαζεύοντας στὸ ἀναμεταξύ, ὅσο μπορεῖ περισσότερα πειστήρια. Τὸ ἴδιο λοιπὸν κάνει και ἡ ψυχανάλυση. Ἀφοῦ δὲν ἔχει τὴν ἄμεση ὁμολογία τοῦ δράστη τοῦ παραστράτηματος, δὲν πιστεύει τὶς διαμαρτυρίες του, παρὰ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ἕμμεσα, πὼς ἡ ἐρμηνεῖα της εἶναι σωστὴ. Καὶ σὰν δὲν μπορέσωμε μὲ τὴν πρώτη στιγμὴ νὰ ξεσκεπάσωμε τὴν ὑποσυνείδητη αἰτία,

³⁾ «Ἀναγέννηση» Τόμος Α'. σελ. 151.

⁴⁾ «Ἀναγέννηση» Τόμος Α'. σελ. 151.

⁵⁾ «Introduction κ.τ.λ.» σελ. 64.

⁶⁾ «Introduction κ.τ.λ.» σελ. 60.

είμαστε τότε υποχρεωμένοι να εφαρμόσουμε συστηματικά την ψυχαναλυτική μέθοδο, για να μπούμε στο σκοτεινό βασίλειο του υποσυνείδητου και να βρούμε την παραμερισμένη επιθυμία, που προκάλεσε το παραστράτημα.

Μιά ίσως άπορία θα γεννήθηκε: Γιατί τάχα άλλοτε ξεσκεπάζουμε εύκολα και άλλοτε καταφεύγουμε στην τεχνική της ψυχανάλυσης, για να βρούμε την υποσυνείδητη αιτία; Και ακόμη γιατί άλλοτε παραδεχόμαστε με το πρώτο την αιτία αυτή και άλλοτε ξεσπάμε σε διαμαρτυρίες; Απλούστατα επειδή η πίεση, που έχει πάθει η παραμερισμένη επιθυμία και ανάλογα και η αντίσταση του εγώ είναι άλλοτε πολύ μικρή, άλλοτε μεγάλη και άλλοτε πολύ μεγάλη και είναι η πίεση αυτή διαφορετικού βαθμού, επειδή και η επιθυμία, που πρέπει να παραμεριστή, είναι, κατά την κρίση της ήθικης μας συνείδησης, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο άπρεπη και ανήθικη. Όσο λοιπόν μεγαλύτερη είναι η πίεση, τόσο ισχυρότερη είναι και η αντίσταση της ήθικης συνείδησης μας, τόσο δυσκολότερο είναι και το ξεσκέπασμα της υποσυνείδητης αιτίας και άλλο τόσο μεγαλύτερη δυσκολία θα δοκιμάζει και ο δράστης του παραστρατήματος για ν' αναγνωρίσει και να παραδεχτεί την ψυχαναλυτική έρμηνεία. Γι' αυτό, όποιος θέλει να πειστή για την αλήθεια της ψυχαναλυτικής θεωρίας, καλό είναι ν' αναλύσει ο ίδιος με απόλυτη ειλικρίνεια τα δικά του παραστρατήματα στην καθημερινή ζωή του και μελετώντας τη δική του προσωπικότητα να εφαρμόσει και να μάθει τη ψυχανάλυση πρώτα επάνω στον εαυτό του.

Δεύτερη αντίλογια¹⁾. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να καταφύγουμε στην τόσο περίεργη ψυχαναλυτική έρμηνεία, αφού μπορούμε να εξηγήσουμε πολύ απλούστερα τα διάφορα παραστρατήματα. Χάνουμε τον καιρό μας για τέτια άσήμαντα μικροπραματάκια, σαν να μην είχε η ψυχολογία άλλα πολύ σπουδαιότερα προβλήματα να λύσει. Δεν είναι δα δύσκολο πράμα να καταλάβει κανείς, ποια είναι η πραγματική τους αιτία. Όλος ο κόσμος το ξέρει και η καθημερινή μας πείρα το βεβαιώνει αναμφισβήτητα, πως άμα έχουμε πονοκέφαλο ή κάποια μικρή άδιαθεσία ή είμαστε για τόν ένα ή τόν άλλο λόγο κουρασμένοι, ή άμα είμαστε λίγο ή πολύ ταραγμένοι ή θυμωμένοι, ή άμα είμαστε άφηρημένοι και είναι η προσοχή μας κάπου άλλου συγκεντρωμένη, πως σε τέτια περίσταση συχίζουμε τα λόγια μας, κάνουμε μικρολαθάκια, ή μπορεί πολύ εύκολα να λησμονήσουμε κάτι, μιιά λέξη, ένα όνομα, μιιά υπόσχεση, ένα ραντεβού, ή να παραχώσουμε κάπου κάτι, ή να μās πείσει κάτι από τα χέρια μας και να σπάσει χωρίς να το θέλωμε. Η άδιαθεσία λοιπόν, ή κούραση, ή ταραχή, ή άφηρημάδα είναι ή πραγματική και ή μόνη αιτία, που γεννά τή λαθιασμένη ενέργεια μας σε μιιά ώρισιμένη στιγμή. Μ' άλλα λόγια, μās λένε, οί φυσιολογικοί αυτοί παράγοντες κλονίζονται και αδυνατίζουν την προσοχή, που έπρεπε να συνοδεύη να έπιτηρή και να κανονίζει την εκτέλεση μιās ώρισιμένης ενέργειας μας, την ώρα που την κάνουμε, και έτσι ή ενέργεια μας αυτή δέ μπορεί να βαδίσει κανονικά. Αφού τó κεντρικό νευρικό σύστημα, ó εγκεφαλος, από την κούραση, την άδιαθεσία, την ταραχή, τó θυμό δέ δουλεύει σε μιιά ώρισιμένη στιγμή κανονικά και δέν παρακολουθεί όσο πρέπει προσεχτικά κάποια μας λειτουργία, είναι πολύ λογικό ή γλώσσα μας, τó μάτι, τó χέρι μας κτλ. να παραστρατίσει και ή λειτουργία μας αυτή να βγή στο τέλος άτελη και λαθιασμένη. Ωστε όλα τα παραστρατήματα είναι άποτέλεσμα τών φυσιολογι-

κών αυτών συντελεστών με βάση τόν κλονισμό της προσοχής. Δεν έχουμε λοιπόν καμιά ανάγκη την ψυχαναλυτική έρμηνεία. Μās φτάνει και μās παραφτάνει ή φυσιολογική εξήγηση με την θεωρία της προσοχής.

Πρώτα πρώτα, όσο κι αν θεωρήσουμε τα παραστρατήματα στην καθημερινή μας ζωή άσήμαντα μικροπραματάκια, δέ μās επιτρέπεται να τα περιφρονήσουμε και να τ' αφήσουμε ανεξέταστα. Για την Έπιστήμη δέν υπάρχει σπουδαίο και άσημαντο, παρά μόνο ή αλήθεια. Έπειτα ξέρομε, πως όχι λίγες φορές άνσκαλύφθηκαν σπουδαιότατα πράματα από την εξέταση και την έρμηνεία, που έδωσαν μεγάλοι έπιστήμονες σε πολυσυνηθισμένα φαινόμενα, που όλος ó κόσμος τα θεωρούσε άσήμαντα και κανένας ως τότε δέν τα είχε προσέξει και σοβαρά εξέτασει. Τό ίδιο και ή ψυχολογία αιώνες δλόκληρους πάλαυε να λύσει τó σπουδαιότατο πρόβλημα για την ούσία και την άθανασία της «ψυχής» και είχε καταντήσει μέσα σ' ένα φαύλο κύκλο, απ' όπου άρχισε να ξεμπλέκει, μόλις αντίκρουσε τα πραγματικά ψυχικά φαινόμενα, που τα είχε εμπρός στα μάτια της και δέν τα πρόσεξε, όσο έπρεπε. Βέβαια υπάρχουν άλλα σπουδαιότερα ψυχικά φαινόμενα από τα παραστρατήματα. Η θεωρητική όμως αξία, που έχουν τα συμπεράσματα, που βγαίνουν από τή μελέτη μας επάνω στα παραστρατήματα είναι πολύ, αφάνταστα μεγάλη. Γιατί μās βοηθούν, όπως θα ιδούμε, να λύσουμε κάμποσα ψυχολογικά αινίγματα, να φωτίσουμε με πλούσιο φως τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες και να καταλάβουμε πολύ καλύτερα και τó μηχανισμό τους και τó βαθύτερο νόημα τους.

Άς συζητήσουμε τώρα, όσο μπορούμε συντομώτερα, τή φυσιολογική έρμηνεία του παραστρατήματος με τή θεωρία της προσοχής, που υποστηρίζουν οί αντίπαλοι της ψυχανάλυσης. Θα ιδούμε, πως ή φυσιολογική έρμηνεία δέ μās ικανοποιεί, γιατί ή εξήγηση που δίνει δέν εξηγεί κατά βάθος τα παραστρατήματα.

1. Πρώτα πρώτα οί φυσιολογικοί παράγοντες, ή κακορεξιά, ή καύραση, ή ταραχή, δέν είναι άπαραίτητοι, για να πάθουμε κάποιο παραστράτημα. Γιατί μπορεί να πάθουμε παραστρατήματα και όταν ακόμη είμαστε σε κατάσταση πέρα πέρα κανονική, όταν δηλαδή είμαστε φρέσκοι, ήρεμοι, καλοδιάθετοι. Βλέπομε να παθαίνουν π. χ. μιιά γλωσσική παραδρομή άνθρωποι, που κάθε άλλο είναι παρά κουρασμένοι ή ταραγμένοι και μόνο μετά τó πάθημα τους φέρνουν για δικαιολογία τους την κούραση ή την άφηρημάδα τους.

2. Είναι πολύ άπλοϊκή ή αντίληψη, πως τó αδυνάτισμα της προσοχής παραβλάπτει πάντα την πορεία μιās πολυσυνηθισμένης ενέργειας μας. Χίλιες δυό λειτουργίες τις κάνουμε ή δλωσδιόλου αυτοματικά, μηχανικά, ή με μικρότατη δόση προσοχής. Περιπάτημα, χορός, παίξιμο πιάνου, γράψιμο γίνονται και πρέπει να γίνονται αυτοματικά. Άλλοίμονο, αν οί τέτιες λειτουργίες δέν έφταναν στη μηχανοποίηση τους και δέν άφηναν την ψυχική μας δύναμη ελεύθερη να καταγίνη και με άλλα, να μάθει καινούργια πράματα. Αν οί τόσες αυτές λειτουργίες άποροφούσαν δλότελα την προσοχή μας και την ψυχική μας ενέργεια, όπως γίνεται με τó μικρό παιδί, που πρωτομαθαίνει τó περπάτημα, τó διάβασμα, τó γράψιμο, δέ θα υπήρχε πρόοδος. Θα είμαστε σκλάβοι άλυσσοδεμένοι στα πιό κοινά πράματα. Και ίσα ίσα γι' αυτό πολλές ενέργειες μας γίνονται με εξαιρετική έπιτυχία, μόνο άμα δέν τις προσέχουμε. Άς δοκιμάσει ó χορευτής, ó ποδηλατιστής εκεί που τρέχει να προσέξει τα πόδια του και δέν αποκλείεται να κάνει λάθος. Η άς δοκιμάσουμε,

¹⁾ Κοίταξε «Introduction κτλ.» σελ. 38-46.

τήν ώρα, πού μιλάμε και αναπτύσσουμε κάτι, να προσέξουμε στην κίνηση της γλώσσας: μπορώ να ελπώ, πώς θα πέσωμε σε κάποιο λάθος.

3. Γιατί τάχα ή συγκίνηση, ή ταραχή—έτσι θα εξηγοῦσαν οί ὀπαδοί της θεωρίας της προσοχής τή γλωσσική παραδρομή του καθηγητή στον έναρχτήριο λόγο του ¹⁾—να γεννήση τὸ παραστράτημα; Δὲν εἶναι πολὺ λογικώτερο νὰ παραδεχτοῦμε, πὼς σ' αὐτὲς τὶς στιγμὲς ἡ ταραχή, ἡ ἀνησυχία ἀντὶ νὰ κλονίσῃ, ἀπεναντίας συγκεντρώνει δλόκληρη τὴν προσοχή μας ἐπάνω στὴν πράξη, πὸν τόσο ζωντανὰ μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ μᾶς ἔχει ἀποροφήσῃ;

4. Ἄς προσέξουμε κάτι ἀκόμη. Ἄμα σὲ μιὰ στιγμὴ ξαφνικὰ λησμονήσωμε μιὰ λέξη, ἓνα ὄνομα, ἀνυπομονοῦμε, βασανίζομαστε νὰ τὸ θυμηθοῦμε. Συγκεντρώνομε δηλαδὴ ἐκεῖ ἐπάνω δλόκληρη τὴν προσοχή μας. Καὶ ὅμως, ἐνῶ εἴμαστε βέβαιοι πὼς τὸ ξέρομε, ἐνῶ τὸ ἔχομε, ὅπως λέμε, στὴ γλώσσα μας, παρ' ὅλη τὴν ἐπιμονή μας, παρ' ὅλη τὴ συγκέντρωση τῆς προσοχῆς καὶ τὴ μεγάλη μας ἐπιθυμία, πολλὲς φορὲς δὲν τὰ καταφέρνομε νὰ ξαναθυμηθοῦμε τὴ λέξη ἢ τὸ ὄνομα, πὸν μᾶς ξεφεύγει. Σὰν νὰ εἶναι κάποιοι, πὸν πεισματικὰ μᾶς ἐμποδίζει. Φταίει ἐδῶ ἡ κούραση, ἡ ἀφηρημάδα μας καὶ κλόνισαν οἱ παράγοντες αὐτοὶ τὴν προσοχή μας, ἀφοῦ μὲ ὅλα μας τὰ δυνατὰ καὶ δλότελα συγκεντρωμένοι παλαίβομε νὰ ξαναφέρωμε στὸ στόμα μας τὴ λέξη, πὸν ἐπίμονα μᾶς ξεφεύγει;

5. Ἄκόμη μιὰ ἀπορία. Πὼς θὰ ἐξηγήσῃ ἡ φυσιολογικὴ ἐρμηνεία τὸ συστηματικὸ παραστράτημα; Ἄς ἀναθυμηθοῦμε τὸ παράδειγμα τῆς συστηματικῆς λησμονίας ²⁾ τοῦ ψυχολόγου Jones. Μποροῦν οἱ φυσιολογικοὶ παράγοντες, ἡ κούραση καὶ ἡ ἀφηρημάδα του νὰ τὸ ἐξηγήσουν; Γιατί τάχα νὰ φανερώνεται ἡ κούραση καὶ ἡ ἀφηρημάδα του μόνο ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ γράμμα του, ἐνῶ ταυτόχρονα καὶ παράλληλα ἔχτελοῦσε τὶς ἄλλες ὑποχρεώσεις του; Δὲν ἔτυχε ὅλοι μας νὰ λησμονάμε συστηματικὰ καὶ ἐπίμονα τὸ ἴδιο ὄνομα ἢ τὴν ἴδια διεύθυνση; Γιατί νὰ ξεχνάμε συστηματικὰ νὰ γυρίσωμε τὸ βιβλίον, πὸν μᾶς δάνεισαν, μολονότι ὑποσχέθηκαμε καὶ τὸ σημειώσαμε κιόλας γιὰ νὰ μὴ τὸ λησμονήσωμε καὶ βάλουμε μάλιστα τὸ βιβλίον ἐπάνω στὸ γραφεῖο μας ἐμπρὸς στὰ μάτια μας γιὰ νὰ τὸ πάρωμε μαζί μας τὴν ώρα, πὸν θὰ βγοῦμε ἔξω; Γιατί ἡ κούραση, ἢ ἡ ἀφηρημάδα μας νὰ ξεσπάῃ σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον, ἐνῶ ἄλλες παραγγελίες, μιὰ συνέντευξη μας, πὸν ἀπὸ μέρους οὔτε κὰν τὶς εἴχαμε διόλου συλλογιστῆ, μόλις ἔφτασε ἡ ὀρισμένη στιγμὴ, ὅσο καὶ νὰ εἴμαστε κουρασμένοι ἢ ἀπασχολημένοι, πεταγόμαστε ἀπὸ τὴ θέση μας καὶ τὶς ἔχτελοῦμε σὰν ὑπνωτισμένοι;

6. Μὰ καὶ ἂν παραδεχτοῦμε, πὼς ἡ φυσιολογικὴ ἐρμηνεία μὲ τὴ θεωρία τῆς προσοχῆς θὰ μπορέσῃ ν' ἀντικρούσῃ τὰ ἐπιχειρήματα μας ἀντὰ, θὰ δυσκολευτῆ ὅμως πολὺ ν' ἀπαντήσῃ—καὶ δὲ θ' ἀπαντήσῃ—στὴν τελευταία μας ἀπορία: γιατί τὸ παραστράτημα νὰ πάρῃ αὐτὴν τὴν ὀρισμένη μορφή, πὸν πῆρε. Δέχομαι γιὰ μιὰ στιγμὴ, πὼς ἡ κούραση, ἢ ἀφηρημάδα εἶναι ἡ πραγματικὴ αἰτία, πὸν ἔκανα μιὰ γλωσσικὴ παραδρομή· μὰ δὲ μπορῶ νὰ καταλάβω, γιατί νὰ κάνω αὐτὸ τὸ ὀρισμένο λάθος καὶ ὄχι ἄλλο, ἢ γιατί νὰ σπάσω αὐτὸ τὸ βᾶζο καὶ ὄχι ἄλλο, ἢ γιατί νὰ λησμονήσω αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ὄνομα καὶ ὄχι ἄλλο. Μ' ἄλλα λόγια ἢ κούραση, ἢ ταραχή, ἢ ἀφηρημάδα τὸ πολὺ πολὺ θὰ δικαιολογοῦσαν, πὼς μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία,

¹⁾ «Ἀναγέννηση» Τόμος Α'. σελ. 150.

²⁾ «Ἀναγέννηση» σελ. 152.

ἢ δυνατότητα νὰ μὴν ἐχτελέσω κανονικὰ μιὰ λειτουργία, πὸν τὴν ἄρχισα κιόλας καὶ νὰ κάμω ἓνα κάποιο γλωσσικὸ ἢ ἄλλο παραστράτημα. Μοῦ δόθηκε λοιπὸν ἡ δυνατότητα νὰ παραμορφώσω μιὰ λέξη, τὴν ώρα πὸν μιῶ ἢ γράφω ἢ διαβάσω. Μὰ γιὰ νὰ παραμορφώσω μιὰ λέξη ἔχω χίλιους δυὸ τρόπους. Γιατί ν' ἀλλάξω τὸ τάδε γράμμα τῆς λέξης καὶ ὄχι ἄλλο, καὶ γιατί νὰ τὸ παραμορφώσω τὸ γράμμα αὐτὸ ἔτσι καὶ ὄχι ἄλλιῶς; Γιατί στὸ παράδειγμα τῆς χήρας ¹⁾ στὴ λέξη widmen ν' ἀλλάξῃ τὸ m καὶ ὄχι τὸ d καὶ γιατί νὰ παραμορφωθῆ τὸ m σὲ w καὶ ὄχι ἄλλιῶς; Γιατί λοιπὸν αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ προτίμηση στὴν ὀρισμένη μορφή, πὸν πῆρε τὸ παραστράτημα; Χωρὶς ἄλλο θὰ ὑπάρχῃ κάποιοις λόγος. Καὶ τὸ λόγο αὐτὸν δὲ μᾶς τὸν δίνει ἡ φυσιολογικὴ ἐρμηνεία μὲ τὴν προσοχή, παρὰ μόνο ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐρμηνεία. Εἶναι τὸ παραμερισμένο στὸ ὑποσυνείδητο συναίσθημα μας, πὸν, ὅπως εἶπαμε, ἐκμεταλλεύθηκε κατάλληλα τὴν εὐκαιρία νὰ βρῆ κάποια ἱκανοποίηση καὶ ν' ἀνασάνῃ ἀπὸ τὴν πίεση, πὸν τοῦ κανόμε.

²⁾ Ἀπὸ τὴ συζήτηση μας ἐπάνω στὴ δεῦτερη ἀντιλογία, βγαίνουν μόνον τους τὰ ἀκόλουθα δυὸ συμπεράσματα.

α'. Οἱ ψυχοφυσιολογικοὶ παράγοντες, ἡ κούραση, ἡ ἀδιαθεσία, ἡ ταραχή, ἢ ἀφηρημάδα δὲν εἶναι οὔτε ἡ πραγματικὴ αἰτία, ἀφοῦ δὲ μᾶς ἐξηγοῦν τὴν ὀρισμένη μορφή, πὸν παίρνουν κάθε φορὰ τὰ παραστράτηματα, οὔτε εἶναι οἱ ἀπαραίτητοι ὄροι, ἀφοῦ τὰ παθαίνομε καὶ χωρὶς αὐτούς. Δὲν εἶναι λοιπὸν τὰ παραστράτηματα οὔτε τυχαία οὔτε ἀσήμαντα. Ἄπεναντίας ἡ αἰτία τους εἶναι ψυχικὴ καὶ κρύβουν μέσα τους κάποιο βαθὺ νόημα.

β'. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲ μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε, πὼς οἱ ψυχοφυσιολογικοὶ αὐτοὶ παράγοντες ἔχουν σπουδαῖο μέρος στὰ παραστράτηματα. Μᾶς τὸ βεβαιώνει ἄλλωστε ἡ καθημερινὴ μας πείρα. «Οἱ αὐτοὶ οἱ παράγοντες εἶναι βοηθητικοί. Ἐννοοῦν τὸ παραστράτημα, τὸ εὐκολύνουν, τοῦ ἀνοίγουν τὸ δρόμον. Μὰ γιὰ νὰ ἀποφασίσω νὰ πάρω αὐτὸ τὸ δρόμον, χρειάζεται κάποιο ἐλατήριο, κάποιο κίνητρο καὶ μὲ σπρώξῃ. Καὶ τὸ ἐλατήριο αὐτὸ εἶναι τὸ παραμερισμένο συναίσθημα, πὸν ἴσα ἴσα ἐκμεταλλεύεται τοὺς ψυχοφυσιολογικοὺς παράγοντες, γιὰ νὰ κλονίσῃ εὐκολώτερα τὴν ἀντίσταση τοῦ ἠθικοῦ ἐγὼ καὶ νὰ περάσῃ ὅσο μπορεῖ πρὸ ἀπαρατήρητα.

«Ἄς ὑποθέσωμε, λέει ὁ Freud ³⁾, πὼς μιὰ θεοσκοτεινὴ νύχτα, περῶντας ἓναν ἔρημον τόπον, δέχομαι τὴν ἐπίθεση ἐγὼς λωποδύτη, πὸν μοῦ παίρνει τὸ πορτοφόλι μου καὶ τὸ ὄρολόι μου. Ἦταν τόσο σκοτάδι, πὸν δὲ μπόρεσα διόλου νὰ τὸν διακρίνω καὶ νὰ ξεχωρίσω τὰ χαρακτηριστικὰ του. Πηγαίνω λοιπὸν στὸ ἀστυνομικὸ τμήμα γιὰ νὰ καταγγείλω τὴν πράξη καὶ λέω στὸν ἀστυνόμον:

—Κύριε ἀστυνόμε, ἢ ἐρημιά καὶ τὸ σκοτάδι μοῦ ἔκλειψαν τὸ πορτοφόλι καὶ τὸ ὄρολόι μου.

Ὁ ἀστυνόμος χωρὶς κανένα δισταγμὸ θὰ μοῦ ἀπαντήσῃ:

—Κύριε, νομίζω, δὲν ἔχετε διόλου δίκιο μὲ τὴ μηχανικὴ ἐξήγηση, πὸν δίνετε. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, πὼς κάποιοις λωποδύτης προστατεμένος ἀπὸ τὸ σκοτάδι καὶ τὴν ἐρημιά βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ σὲ κλέψῃ. Τὸ σπουδαῖο στὴν ὑπόθεση αὐτὴ δὲν εἶναι νὰ ξεακριβώσωμε, ἂν πραγματικὰ ἦταν ἐρημιά καὶ σκοτάδι, παρὰ νὰ βροῦμε καὶ νὰ πιάσωμε τὸ λωποδύτη. Τότε μόνον ἔχομε βάσιμες ἐλπίδες νὰ ξαναβροῦμε

¹⁾ «Ἀναγέννηση» Τόμος Α'. σελ. 150.

³⁾ «Introduction κτλ.» σελ. 56.

τὰ πράματα, πού σᾶς ἔκλειψαν». Ἡ ἔρημιὰ καὶ τὸ σκοτάδι ἦταν, ὅπως οἱ ψυχοφυσιολογικοὶ παράγοντες στὰ παραστροφίματα, βοηθητικοὶ μόνον παράγοντες.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

H. G. WELLS

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΕΝΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ

2

Τὸ Κολλέγιο τῆς Οὐντλας

Τὸ κολλέγιο τῆς Οὐντλας, πού χρησίμευε γιὰ πρώτη ὕλη στὴν ἐνέργεια τοῦ Sanderson ἦταν πολὺ ἀρχαῖο. Ἰδρύθηκε πρὶν ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ Μεταρρύθμιση στὰ 1485, ὅταν κάποια κυρία Ἰωάννα Wyatt ἄφησε ἕνα κληροδότημα στὴ μικρὴ πόλη τῆς Οὐντλας γιὰ νὰ πληρώνεται ἕνας δάσκαλος. Ἀργότερα στὰ 1556 ὁ σὲρ Οὐίλλιαμ Λάξτον, λόρδος δήμαρχος στὴ Λόντρα καὶ πρόεδρος στὴ συντεχνία τῶν μπακάληδων, ἄφησε στὴ συντεχνία αὐτὴ μιὰ μεγάλη χρηματικὴ περιουσία μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ συντηροῦν ἕνα κολλέγιο στὴ γενέθλια πόλη του, τὴν Οὐντλα. Ἡ συντεχνία τῶν μπακάληδων πῆρε τὸ σχολεῖο τῆς Ἰωάννας Wyatt καὶ ἀπὸ τότε ὡς σήμερα φροντίζει γιὰ τὸ κολλέγιο μὲ δραστηριότητα καὶ τιμιότητα, πού εἶχε πολὺ λίγα διαλείμματα.¹⁾ Ἡ τύχη τοῦ σχολείου πολλὰ φορὲς ἄλλαξε. Εἶναι ἰδρυμένο σὲ περιοχὴ φτωγὴ καὶ ἀραιὰ κατοικημένη. Γιὰ νὰ τραβᾷ μαθητὲς ἀπὸ ἄλλες ἐπαρχίες πρέπει νάχη καλὴ φήμη, ἀρα ἡ προσωπικότητα τοῦ διευθυντῆ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία.

Ἡ μορφή τοῦ κόσμου ἀλλάζει τόσο γρήγορα, ὥστε εἶναι ἀρκετὰ χρήσιμο νὰ περιγράψωμε μὲ λίγες λέξεις, τί λογὴς ἦταν τὸ σχολεῖο, πού ἦρθε νὰ διειθύνῃ ὁ Sanderson.

Στὰ 1870 αὐτὰ τὰ «κλασικὰ» κολλέγια εἶχαν κάτι τὸ γερασμένο καὶ παλαικό, πού δὲν ταίριαζε πιά μὲ τὸ γύρω κόσμο. Τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ τὸ ἀποτελοῦσαν ἀπόφοιτοι τοῦ Πανεπιστημίου δεύτερης γραμμῆς, παιδιὰ φτωχῶν δασκάλων, πού δὲν εἶχαν οὔτε ἀρκετὴ ἱκανότητα γιὰ νὰ καταχτήσουν τίς ἀνώτερες θέσεις, πού παίρνουν ὅσοι ἔκαμαν λαμπρὲς σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο, οὔτε ἀρκετὸ θάρρος νὰ νοήξουν ἕνα καινούργιο δρόμο μέσα στὸν πλατὺ κόσμο. Γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὸ ἐγὼ τους ἀπέναντι στὸ συναίσθημα τῆς κατωτερότητας των, ἐξώγωναν ὑπερβολικὰ τὴ σημασία τῶν τιποτένιων πραγμάτων, πού εἶχαν μάθει. Δὲ μπορούσαν νάχουν γενικὲς ἰδέες καὶ καθολικὲς ἀπόψεις. Τόσο περισσότερο ἦταν κολλημένοι σὰ στρεῖδια στὶς σχολαστικὲς μικρότητες, ὅπου μέσα αὐτὲς ἀρμένιζε ἄνετα ἡ νοημοσύνη τους. Ὁ ἀττικὸς ἀναδιπλασιασμός καὶ ἡ γερονδιακὴ ἔλξη ἦταν γι' αὐτοὺς φαινόμενα κοσμοϊστορικά. Τὸ κορύφωμα τῆς φιλοδοξίας τους ἦταν νὰ ἱερωθοῦν καὶ νὰ πετύχουν μιὰ θέση σχολάρχου. Τὸνειρο τους ἦταν νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ καλοζεσταμένο σπιτάκι τοῦ κολλεγίάρχου, νὰ παντρευτοῦν μιὰν ὄριμη γυναίκα, νὰ περάσουν ζωὴ ἀσφαλισμένη, ἄνετη, ἀξιόπρεπη καὶ νὰ ἀποκτήσουν - ὦ τὸ ὑπερ-

¹⁾ Κληροδότημα, πού διατηρεῖται καὶ παράγει ἔργο ἐπὶ πέντε αἰῶνες! Ὁ Ἕλληνας ἐπίτροποι κληροδοτημάτων, τί κουτοί, πού εἶναι οἱ ἐγγλέζοι συνάδελφοί σας!

τατο ὄνειρο - φήμη μέσα στὸν κλάδο γιὰ τὴν ἱκανότητα τους νὰ γράφουν καλὰ λατινικὰ καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ νὰ λύνουν δύσκολες ἐξισώσεις.

Οἱ ἀξιόλογοι αὐτοὶ παιδαγωγοὶ ἀτένιζαν τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ τὴ σύγχρονη σκέψη μὲ μιὰ περιφρόνηση γεμάτη μεγαλεῖο. Αὐτοὶ ἀντιπροσώπευαν μιὰ παλιὰ δοκιμασμένη ἀξία. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς ἡ εἰδολογικὴ διδασκαλία τῶν «καθαρῶν» μαθηματικῶν, δὲν ἦταν παρὰ ἕνα αἰῶνα μόνον παλιὰ, μὰ ἡ «κλασσικὴ» μόρφωση κυριαρχοῦσε ἐδῶ καὶ τρεῖς αἰῶνες ἀπαράλλαχτη στὴ βάση της καὶ σεβάσμια. Ὅταν ὁ Sanderson πῆγε στὴν Οὐντλα, βρῆκε ἐκεῖ ἕναν καθηγητὴ τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν, πολὺ φημισμένο. Ἐλεγαν, ὅτι ἡ λατρεία του γιὰ τοὺς ἐλεγειακοὺς λατινικοὺς στίχους καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς ἰάμβους, εἶχε γεννήσει μεγάλο ἐνθουσιασμό σὲ πολλοὺς μαθητὲς του. Οἱ καλύτερες ἑλληνικὲς καὶ λατινικὲς συνθέσεις τους πεζὲς καὶ ἔμμετρος ἀντιγράφονταν σὲνα ἐπίσημο βιβλίο τοῦ σχολείου στολισμένο μὲ τὸν περήφανο τίτλο «Inscribitur.» (Ἄς καταγραφῆ).

Κατὰ τὰ 1890 ἀκόμη οἱ μαθητὲς τῆς Οὐντλας καταγίνονταν αὐτὰ τὰ περιφραστὰ στερεότυπα «γυμνάσματα». Καὶ τὸ σύστημα αὐτὸ ἔβρισκε καὶ κάποια δικαιολογία. Πολλὰ παιδιὰ ἀπὸ τὸ κολλέγιο θὰ πήγαιναν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ ἢ τοῦ Ὁξφορντ. Ἐκεῖ λοιπὸν ἔξεταστὲς φανατισμένοι γιὰ τὴν ἴδια «ἱερὴ παράδοση», ἔδιναν τοὺς καλύτερους βαθμοὺς καὶ τίς ὑποτροφίες στὰ πιὸ ἐξασκημένα ἀπὸ τὰ ἄμοιρα αὐτὰ θύματα τοῦ σχολατικισμοῦ.

Στους διαγωνισμοὺς γιὰ τίς κρατικὲς ὑπηρεσίες, ἄλλοι ἔξεταστὲς παρόμοιοι, βοηθημένοι ἀπὸ ἕνα περίπλοκο καὶ ἐπιτήδειο σύστημα συντελεστῶν, κατώρθωναν νὰ δίνουν ἀποκλειστικὰ ὅλες τίς θέσεις, σὲ ἀμαθεῖς νέους ἐφωδιασμένους μὲ κλασικὰ διπλώματα.

Ἔτσι λοιπὸν καὶ τὸ κολλέγιο τῆς Οὐντλας, μπορούσε νὰ καυχῆται τὸν καιρὸ ἐκεῖνο, πὼς εἶχε μιὰ ἀδιάκοπη σειρά ἀπὸ ἐπιτυχίες σὲ ὅλους τοὺς διαγωνισμοὺς, τὴ στιγμὴ μάλιστα, πού βρισκότανε στὴ χειρότερη κατάπτωση του καὶ πού ἡ σημασία του γιὰ τὴν ἐγγλέζικη παιδεία ἦταν μηδαμινή.

Ἡ κυριώτερη ἐργασία τοῦ σχολείου ἦταν τὸ κλασικὸ πρόγραμμα τοῦ 17ου αἰῶνα. Κανένας ἄλλος κλάδος δὲ διδασκότανε, ὅπως πρέπει. Οἱ περισσότεροι καθηγητὲς δὲν ἔβριαν οὔτε νὰ ἰχνογραφήσουν, οὔτε εἶχαν καμιὰ χειροτεχνικὴ δεξιότητα, οὔτε καταλάβαιναν τίποτα ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὴ μεγάλη μορφωτικὴ ἀξία. Ἐνα παιδὶ κανονικῆς νοημοσύνης, πού δὲ θὰ εἶχε τίς διανοητικὲς ἱκανότητες καὶ τὸ γοῦστο γιὰ νὰ καταγίνῃ στὰ σοβαρὰ νὰ κατασκευάζῃ ἀξιοδάκρυτες ἀληθινὰ λατινικὲς ἐλεγείες, δὲν εἶχε τί νὰ κάμῃ στὸ σχολεῖο. Ἐχτὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ τυπικὰ καὶ «ἀηδιαστικὰ» γλωσσικὰ γυμνάσματα, οὔτε μαθηματικὴ διδασκαλία σοβαρὴ ὑπῆρχε, οὔτε φυσικοεπιστημονικὴ. Στὸ πρόγραμμα ἦταν βέβαια γραμμένα μερικὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, γιὰ νὰ μὴ γκρινιάζουν οἱ «προσδευτικοὶ» γονεῖς. Ἡ διδασκαλία τους ὅμως ἦταν τυπικὴ καὶ δὲν εἶχε καμιὰ μορφωτικὴ ἀξία.

Ἔτσι τὸ παιδὶ γιὰ νὰ σκορπίσῃ τὴ φυσικὴ του ἐνεργητικότητα, δὲν εἶχε παρὰ τὸ «παιγίδι», τὸ «σπὸρ», ἂν δὲν ἤθελε νὰ καταγίνεται μὲ ἄλλου εἶδους ἀνοησίες. Ὁ Sanderson βρῆκε στὴν Οὐντλα ἕνα διδαχτήριον τόσο ἀποπνιχτικὸ, ὅσο ἦταν καὶ τὸ πρόγραμμα. Οἱ μαθητὲς τοῦ καιροῦ ἐκείνου θυμοῦνται ἀκόμη μὲ φρόνη τὴ βαρεῖα μυρωδιά, πού ἔβγαινε ἀπὸ τίς κακοαερισμένες αἴθουσες τὸ ἀπόγεμα. Εἶναι λοιπὸν εὐκολο νὰ καταλάβωμε μὲ τί ἀνακούφιση δάσκαλοι καὶ παιδιὰ ἔφευγαν ἀπὸ τὴ μουχλιασμένη ἀτμόσφαιρα μιᾶς τέτιας διδασκαλίας δοσμένης

μέσα σὲ τέτοιους χώρους· καὶ ἄφηναν τὰ σχολαστικά ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνο-λατινικῆς στιχογραφίας, πού ἔφτιαναν οἱ λίγοι «ἐμπνευσμένοι» μαθητὲς γιὰ νὰ τρέξουν στὸ κρίκετ! Ἐκεῖ τοῦλάχιστον ἦταν ἀνοιχτὸς ἀέρας, ἦταν ζωὴ. Οἱ ἄλλες ὥρες ἦταν θανάσιμα βαρετές. Ὁ θαυμάσιος καθηγητῆς τῆς κλασικῆς φιλολογίας, πού ἀναφέραμε παραπάνω ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ χτυποῦσε τὰ πλευρά του μὲ τὰ χέρια του γιὰ νὰ δείξη στὰ παιδιά καὶ νὰ τοὺς μεταδώσῃ τὸν «ἐνθουσιασμό» του γιὰ τὴ γευστικώτατη ἑλληνολατινικὴ θεματογραφία.

Τὰ παιδιά φλυαροῦσαν, ἀταχτοῦσαν, κοροῖδευαν. Ἀκολουθοῦσαν κακὰ ἐνστιχτα, νοσηρὲς περιέργειες, ἀποχτοῦσαν «αἰσθηματικὴ πείρα».

Καὶ ἂν μερικὰ παιδιά εἶχαν κάποια ἰδέα ἀπὸ τὸ ἐξαισιο ὄραμα τοῦ κόσμου, πού ἀπλώνει μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο ἢ σύγχρονη ἐπιστήμη, τὸ χρωστοῦσαν στὰ ἰδιαίτερα διαβάσματα τους, πού κι αὐτὰ τὰ ἔκαναν ἐνάντια στὴ θέληση τῶν παικτικῶν δασκάλων τους.

Στὸ σχολεῖο δὲν τοὺς μάθαιναν νὰ βλέπουν οὔτε τὴ σύγχρονη ζωὴ, οὔτε τὰ ἔργα τῶν συγχρόνων τους, οὔτε τὴ σύγχρονη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὀργάνωση, πού μέσα σαυτὴν ἦταν προωρισμένοι σὲ λίγο μερικοὶ ἀπὸ τοὺς νέους νὰ ἀναλάβουν σημαντικὲς λειτουργίες. Καὶ τὸ ἴδιο τους τὸ κορμὶ ἀκόμη τὰ παιδιά τὸ γνῶριζαν κρυφά, κλέφτικα, ἄπρεπα. Ὡς πρὸς τὴν ψυχὴ τους, πὼς μποροῦσαν νὰ πιστέψουν, πὼς ἔχουν; Οἱ παπᾶδες, πού δίδασκαν στὸ κολλέγιο, καθὼς καὶ τὸ ἐπίσημο θρησκευτικὸ κήρυγμα, πού ἄκουαν ταχτικὰ κάθε Κυριακὴ στὴν Ἐκκλησιά τους, παρουσίαζαν σὰν ἐντελῶς ἀπίθανη τέτια ὑπόθεση.

Μέσα σαυτὰ τὰ καταφύγια τῆς διανοητικῆς ξεραΐλας, ὁ ζῆλος τῶν μαθητῶν γιὰ τὰ σπὸρ κρινότανε αὐστηρά. Καὶ ὅμως τὰ σπὸρ ἦταν τὰ μόνα τίμια καὶ γόνιμα γυμνάσματα, πού ἔκαμαν. Ὅταν ἄφηναν τὸν ἥλιο καὶ τὴ χεροπιαστὴ ζωὴ τῆς λίμνης, πού κολυμποῦσαν, τῆς βάρκας, πού κωπηλατοῦσαν, τοῦ φούτμπολ καὶ τοῦ κρίκετ, γύριζαν τὰ παιδιά στὶς κακοαερισμένες αἴθουσες, γιὰ νὰ ὑποκριθοῦν ἐκεῖ ἢ καὶ νὰ μὴν ὑποκριθοῦν καθόλου, ὅτι τάχα ἐνδιαφέρονταν σὲ γλῶσσες ὄχι μόνο νεκρὲς μὰ καὶ — ὅπως τὶς μεταχειρίζονταν στὴν ἀνούσια θεματογραφία γενεὲς γενεῶν ἀπὸ μιμητὲς — ἐξαιρετικὰ χαλασμένες. Ἡ θύμηση, πού κρατοῦσαν τὰ παιδιά ἀπ' αὐτὰ τὰ «κλασικά» σχολεῖα ἦταν πένθιμη. Γιὰ ὅλη τους τὴ ζωὴ θυμόντανε τὶς θλιβερὲς στιγμές, πού ἀποχαιρετοῦσαν τὸ παιχνίδι, τὸν ἥλιο καὶ τὰ ζωντανὰ ἐνδιαφέροντα, γιὰ νὰ γυρίσουν νὰ κλειστοῦν σὲ σκοτεινὲς καὶ ἀνήλιες αἴθουσες, νὰ αναπνέουν χαλασμένο ἀέρα καὶ νὰ ὑποκριθοῦν, πὼς ἐνθουσιάζονται γιὰ νεκρὰ πράγματα¹⁾.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

¹⁾ Τὶ νὰ ποῦμε γιὰ τὰ φτωχὰ τὰ ἑλληνόπουλα, πού ἐνῶ ἔχουν τὰ ἴδια καὶ χειρότερα «κλασικά» σχολεῖα, τοὺς λείπει ὁλότελα τὸ ἐγγλέζικο σπὸρ καὶ τὰ παιχνίδια, ἐχτὸς ἀπὸ κεῖνα, πού ὀργανώνουν μόνο τους στοὺς λασπωμένους ἢ σκονισμένους δρόμους;

⊞ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ ⊞

ΣΟΝΕΤΤΟ*

Ἡ κριτικὴ μου γιὰ τὰ σονέττα τοῦ κ. Ἀλεξίου φαίνεται, πὼς παρανοήθηκε ἀρκετά. Θεωρήθηκε δηλαδὴ πὼς ἀρνιέμαι γενικὰ τὴν ἀξία τοῦ σονέττου. Εἶναι πιθανὴ μιὰ κάποια ἀσάφεια στὴν ἔκφραση μου νὰ ἔδωσε λαβὴ σ' αὐτὴ τὴν παρεξήγηση ἂν καὶ νομίζω, ὅτι διαφωτίζεται ἀρκετὰ ἢ πρόθεση μου μὲ τὴ φράση. «Δὲ θέλω καθόλου ν' ἀρνηθῶ τὴν ἀξία τῶν παλιῶν μορφῶν μέσα στὴν ἐποχὴ τους, ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμα. Καὶ σήμερα μποροῦν νὰ γραφτοῦν τέλεια σονέττα, ἀρκεῖ νὰ ὑπαγορευθῇ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τὴν ἐκλογή αὐτῆς τῆς φόρμας». Ὁμολογῶ, πὼς δὲν καταλαβαίνω πὼς ἐγίνε πιστευτὸ, ὅτι ἦταν δυνατό ν' ἀγνοῶ ἢ νὰ ὑποτιμῶ γενικὰ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀξία τοῦ εἶδους αὐτοῦ, πού ἔδωσε τόσα ἄρτια ποιήματα, ἄρτια καὶ στὴ μορφὴ καὶ στὸ περιεχόμενο.

Ἀπὸ τότε, πού ἀνάβλυσε τὸ σονέττο στὴ Γαλλία ἢ στὴν Ἰταλία, (τὰ δυὸ αὐτὰ ἔθνη μαλώνουν ἀκόμα γιὰ τὴν καταγωγὴ του) εἶναι πιθανὸ κανένα ἄλλο ποιητικὸ εἶδος νὰ μὴν καλλιεργήθηκε ὅσο αὐτό. Ὁ κ. Παλαμᾶς ἀπαντώντας στὴν κριτικὴ μου μ' ἕνα μακρὸ ἄρθρο στὸ Ἐλεύθερο Βῆμα στὶς 11 Νοεμ. 1926 μοῦ ἀναφέρει τὰ σονέττα τοῦ Δάντη, Πετράρχη, Σαίξπηρ, Browning, Hérédia, Verlaine. Κι αὐτοὶ καὶ πόσοι ἄλλοι ἀκόμα, παλιοὶ κι ἐντελῶς μοντέρνοι, ξένοι κι Ἕλληνες ὁ Ronsard, ὁ Leconte de l'Isle, ὁ Beauclaire, ὁ Malarmé, ὁ Μαβίλης, ὁ Γρυπάρης καὶ τόσοι ἄλλοι ἔχυσαν ἕναν ἔντονο κι αἰσθητικὸ παλμὸ μέσα στὴ φόρμα τοῦ σονέττου. Ὅμως πλάι τους πόσοι ἄλλοι ὑπῆρξαν μόνο κατασκευαστὲς μέσα σ' ἕνα ὀρισμένο καλούπι. Γιατὶ ἀκριβῶς τὸ κάτι πολὺ τεχνητὸ τοῦ σονέττου σπρώχνει στὴν εὐκολία του παραγωγή. Ὅποιος ὑποταγμένος στοὺς πολὺ αὐστηροὺς κανόνες του, δὲν τοὺς καταχτήσῃ, δὲ γίνῃ κύριος τους, θὰ μείνῃ ἀναγκαστικὰ δουρικὰ προσκολλημένος μόνο στὴ μορφὴ. Δὲ φαντάζομαι, ὅτι πρέπει νὰ ἐξηγήσω τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν κατασκευὴ στίχων καὶ τὴν ποίηση.

Ὁ κ. Ἀλεξίου δὲν κατώρθωσε τουλάχιστο γιὰ τὴν ἀντίληψη μου, οὔτε μιὰ στιγμὴ νὰ ἐξάρῃ τὸ νόημα τῆς ὑποταγῆς του, νὰ ἀποχτήσῃ ἐλευθερία μέσα στὸ νόμο. Γι' αὐτὸ τόνισα πὼς ὁ κ. Ἀλεξίου, κι ὄχι βέβαια ὁ ποιητὴς γενικὰ, φυλακίζεται μέσα στὸ σονέττο.

Ὁ κ. Παλαμᾶς δυστυχῶς ἀπαντᾷ μόνο σ' ἕνα σημεῖο τῆς κριτικῆς μου, στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, πού ὅπως ἐλπίζω νὰ τὸ ἐξήγησα, παρανοήθηκε βασικά. Ὁ κ. Παλαμᾶς μιλεῖ γενικὰ γιὰ τὸ σονέττο, δὲ μᾶς ἀναλύει καὶ γιατί εἶναι ποιήματα κι ὄχι ἀπλὴ στιχοπλοκία τὰ σονέττα τοῦ κ. Ἀλεξίου. Ὁ κ. Παλαμᾶς δὲ μᾶς λείει ποιὰ ποιητικὰ προσόντα τὸν συγκινοῦν στὸ βιβλίο τοῦ κ. Ἀλεξίου. Ὁμολογῶ, πὼς θὰ μ' ἐνδιέφερε πολὺ νὰ τὸ ξέρω, γιατί ἐγὼ δὲν ἀνακαλύπτω τέτια προσόντα. Ἴσως νὰ εἶναι τὸ λάθος δικό μου. Μὰ θὰ ἤθελα νὰ μοῦ δειχτῇ τὸ λάθος μου.

Γιὰ τὸν ἴδιο λόγον καὶ στὴν πρώτη κριτικὴ μου δὲ μίλησα ἀναλυτικώτερα· θεώρησα, ὅτι δὲν εἶχα ἔδαφος γιὰ συζήτηση κι ὅτι λίγα λόγια ἀρκοῦσαν. Ὁ κ. Παλαμᾶς ὅμως ἀποκαλεῖ τὴν κριτικὴ μου ὄχι μόνο δογματικὴ, μὰ καὶ διχτατορικὴ. Ἀναγκάζομαι λοιπὸν νὰ φέρω παραδείγματα. Θὰ ἔπρεπε ἴσως ν' ἀρχίσω ἐξετάζοντας γιατί εἶναι ἀριστουργηματικὰ τὰ σονέττα τῶν ἄλλων ποιητῶν, πού παραπάνω ἀναφέρθηκαν. Ἀλλὰ μιὰ τέτια ἐξέταση θὰ ἔβγαине πολὺ ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια ἐνός σημειώματος κι ἔπειτα δὲν ἀποκρύβω, πὼς βρισκῶ ἐντελῶς ἀστήριχτη τὴ σύγκριση τοῦ κ. Ἀλεξίου μὲ τὸν Πετράρχη, Σαίξπηρ, Hérédia κ.τ.λ. Ἄν θέλωμε ὅμως νὰ καθορίσωμε γενικὰ καὶ φυσικὰ καὶ πολὺ σχηματοποιημένα, τὴν οὐσία ἐνός ἀριστουργηματικοῦ σονέττου θὰ παρατηρήσωμε σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ σονέττα τῶν ποιητῶν ἕνα μετουσιωμένο καταστάλαγμα μιᾶς ἐντύπωσης, ἐνός αἰσθήματος, ἐνός στοχασμοῦ. Τὸ σονέττο, ὅταν δὲν εἶναι ἕνα παιχνίδισμα ἢ ἕνα ἀράδιασμα στίχων, κλείνει μέσα του ἕνα ὁλοκλήρωμα, πού ἀναφτερόνεται. Τὸ τελευταῖο τρίστιχο συγκεντρώνει συνήθως ἀκόμα πιὸ σφιχτὰ τὸ ἀποσταλαγμένο νόημα τοῦ σύνολου.

* Ἀπὸ ἀφορμὴ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Ἀλεξίου, τὴν κριτικὴ μου καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. Παλαμᾶ.

Σε κανένα από τα σονέττα του κ. 'Αλεξίου τα περιγραφικά, τα ιστορικά, τα συναισθηματικά δε θα διακρίνωμε ούτε την εσωτερική αυστηρή ενότητα άλλ' ούτε και καμιά μετουσίωση. 'Ο κ. 'Αλεξίου απλά αφηγείται σε 11 στίχους διάφορα δικά του ή ιστορικά περιστατικά Παραθέτω δύο σονέττα, που δέν τὰ διαλέγω από τὰ χειρότερα. Χαρακτηρίζονται όλα από τις ίδιες ελλείψεις και έτσι ἀρκεί ν' ανοίξω στην τύχη τὸ βιβλίο.

Μελέτη

*Νά ναι θεός τοῦ Πίνδου, νά ναι ἀηδόνι,
ἔξω από τὸ δικό μου τὸ κοράσι,
στὸν κόσμο ὅλο τὴ μπασιά θὰ φράσω
τὴν πόρτα μου διπλᾶ θέλω κλειδώνει.*

*Γιατ' εἶναι βιά σὲ μιὰ βδομάδα μόνη
γνώση νὰ βάλω, λίγο νὰ γεράσω
κι ὅλο τὸ Θουκυδίδη νὰ περάσω
μακριά από κεῖ, πού ἡ νιότη μου ξαμώνει.*

*Πάλι ἔλπει κι ἡ χάρη θὰ φουντώση
τὰ φρένα μου, τὰ στήθια ἡ πρασιβάδα,
τὸ σπῆτι μου θ' ἀνοίξη ἡ καλωσύνη,*

*κι ἡ συντροφιά κρυφὰ θὰ ξεφαντώση
σ' ἐνοῦς βραδιοῦ τὴν ἄγια σιγαβάδα
τοῦ Βάκχου τὴν ἀνείπωτη εὐφροσύνη.*

Ποῦ εἶναι ἡ ποίηση; Στην ἀνάγνωση τοῦ Θουκυδίδη ἢ στην τόσο πλαδαρὴ σύλληψη κι ἀνάπτυξη τῆς ἀντίθεσης μεταξύ ἐργασίας καὶ διασκέδασης; Κάθετι μπορεῖ νὰ γίνη θέμα λυρικό, ἀρκεῖ ὁ ποιητὴς νὰ τὸ συλλάβῃ λυρικά, μὰ ὁ κ. 'Αλεξίου διανοεῖται μόνο κι ἀρκετὰ ρηχά.

'Ο Παῦλος μιλεῖ στοὺς Ἕλληνες

*Τὸ δωδεκάθεο ὅχ τὴν ψυχὴ σας πῆρα
μὲ τὰ λόγια τὰ ἀπλά, πού χω λαλήσει
κι ἀνθρώπινη πνοὴ δὲ θέλει ἔμνησει
τὸ Ζῆνα στὸν αἰῶνα οὐδὲ τὴν Ἥρα.*

*Στὴν ἰλαρὴ τὴν ἀπολλώνια λύρα
μιὰ θλιμμένη καρδιά πῶς ν' ἀπαντήση;
Πῶς πιά νὰ φέρῃ ἐκοτατικό μεθύσι
βακχικῶν ἱερομάτων ἢ πλημμύρα;*

*Δῶθε ἀντιχρῖζω νέφες τῶν κυμάτων,
θεῶν καὶ βασιλιάδων παραμύθια
ἀνθρώπων χαμογέλια καὶ ἀγαμάτων.*

*Βλέπω ἐκεῖθε τὸν ὄγλο ἀνταριασμένο,
χέρια ἀσκωμένα, πού καλοῦν βοήθεια,
ἕνα θεὸ φτωχὸ καὶ σταυρωμένο.*

Ἄν εἶχε μιλήσει ἔτσι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἶναι πιθανό, πὼς δὲ θάχε κάμει κανένα Χριστιανό.

Ἀρκεῖ δὲν ἀρκεῖ; Καὶ τὸ βιβλίο ἀποτελεῖται ἀπὸ 86 παρόμοια σονέττα, ὅπου δὲν ξεχωρίζει ὑποβλητικὴ ἢ παραστατικὴ, καμιά συγκεντρωμένη ὁραματικὴ εἰκόνα. Ὅχι μόνο τὸ σύνολο τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ κι ὁ κάθε στίχος ἀκούεται στερημένος ἀπὸ κάθε

μουσικότητα, ἀπὸ κάθε ἐσωτερικὸ ρυθμό. Ἡ γλῶσσα εἶναι πάντα ἀνταισθητικὴ, σὰν νὰ μὴν ἔχη οὔτε καν ὑποπτευθῆ ὁ κ. 'Αλεξίου τὴ μαγεία καὶ τὸ μυστικὸ τῶν λέξεων.

'Ο κ. 'Αλεξίου γράφει καὶ μερικὰ πολεμικὰ σονέττα. Ὁ πατριωτικὸς τους τόνος δὲν ἀπέχει οὐσιαστικά καθόλου ἀπὸ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ Πολέμη, μὲ τὴ διαφορὰ, πὼς κι αὐτὸς ὁ Πολέμης κατώρθωνε νὰ ἐκφραστῆ τουλάχιστο μελωδικώτερα.

Ὅταν τὸ θέμα δὲ χωρῆ σένα σονέττο, ὁ κ. 'Αλεξίου ἀντὶ νὰ τὸ συγκεντρώσῃ, δὲ διστάζει ἀπλά νὰ τὸ συνεχίσῃ σ' ἕνα δεύτερο. Κατασκευάζει στίχους. Γιὰ νὰ μᾶς διηγηθῆ ἕνα θαλάσσιο μπάνιο, ὅπου κόνταψε νὰ πνιγῆ μὲ τὸν κ. Καζαντζάκη, γράφει ἀνενόητα τρία σονέττα.

Κανένα ἀπὸ τὰ 86 σονέττα δὲν ξυπνᾷ μέσα μας μιὰ συγκίνηση καλλιτεχνικὴ ἢ ἔστω κι αἰσθητικὴ. δὲν χαρίζει τίποτε σὲ μᾶς· κανένα δὲν ἀπλώνεται μὲ μιὰ ὀποιαδήποτε προέχταση. Ὁ κ. 'Αλεξίου δὲν εἶναι λυρικός Ἄπὸ τὰ ιστορικὰ του ποιήματα φαίνεται νὰ εἶναι ιστορικὰ μορφωμένος. Ἡ μόρφωση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἔχη ἀνυπολόγιστη ἀξία στὸν κλάδο τῆς. Ὅσο δὲ μετουσιώνεται σὲ γνήσια ποιητικὴ συγκίνηση, εἶναι ξένη στὸν κόσμο τῆς ποίησης.

Τ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ: 'Ο χωρισμός, Ἀθήνα, Ἐκδ Τσουκαλᾶ 1926, σχ. 16^ο, σελ. 36.

Οἱ στίχοι τοῦ κ. Τσουκαλᾶ εἶναι πολὺ μελωδικοὶ καὶ ἡ θλίψη, πού διαπνέει ὅλα του τὰ τραγούδια, ἔχει μιὰ ξελεπτυσμένη εὐγένεια καὶ μιὰ βαθύτατη εἰλικρίνεια. Ἐγραψα τὰ ἴδια περίπου ὅταν εἶναι 1½ χρόνος ἐκδόθησαν τὰ «Ἐρωτικά», ἡ ἄλλη συλλογὴ στίχων τοῦ κ. Τσουκαλᾶ. Καὶ τότε εἶχα παρατηρήσει τὸ πολὺ μουσικό, μὰ καὶ τὸ πολὺ περιορισμένο στὴν ἔμπνευση του. Καὶ τὴν ἔμπνευση του ὁ κ. Τσουκαλᾶς δὲν τὴν ἔχει καὶ σήμερα καθόλου ἀπλώσει. Εἶναι δυνατό νὰ ἱκανοποιητῆ ἕνας ποιητὴς ἅμα σὲ δύο συλλογὲς στίχων του βρίσκονται τὰ ἴδια προτερήματα, ἔστω καὶ ἂν εἶναι αὐτὰ σημαντικὰ μὰ καὶ τὰ ἴδια ἐλαττώματα; Ἡ χωρὶς ἀνάπαυση προσπάθεια νὰ ἀνανεῶνῃ καὶ νὰ ξεπερνᾷ κανένας τὸν ἑαυτὸ του μοῦ φαίνεται ἕνα στοιχεῖο ἀναπόσπαστο ἀπὸ κάθε καλλιτεχνικὴ δημιουργία.

Κι ἄλλοτε καὶ σήμερα κλαίει ὁ κ. Τσουκαλᾶς σ' ὅλα του τὰ τραγούδια ἕνα χαμένο ἔρωτα. Τὸν κλαίει τὸν ἴδιο αὐτὸ χαμένο ἔρωτα σ' ὅλα του τὰ τραγούδια μὲ τὸν ἴδιο τόνο, μὲ τις ἴδιες εἰκόνας, πού δὲν εἶναι κι αὐτὲς πολὺ πρωτότυπες. Τὰ φτωχὰ πουλιά, πού τὰ ἔδειρε ἢ μπόρα, τ' ἄστρα μέσα στὴ νύχτα τὴ βαθειά, τὰ μαδημένα ρόδα, εἶναι οἱ συνηθισμένες ἐκφράσεις τοῦ κ. Τσουκαλᾶ. Τὸν ἔρωτα του τὸν ἔχει ζήσει τόσο ἔντονα καὶ τόσο πονεμένα πού κι ἀφοῦ πεθάνει — ἀπ' αὐτὸν — κάτι ἀπ' αὐτὸν τὸν ἔρωτα κι ἀπ' αὐτὸν τὸν πόνο θὰ παραμείνῃ διάχυτο:

*Τὰ ὄνειρα, πού ἀγαπήσαμε δὲ χάνονται ποτέ,
κι ἄς κλαῖμε μὲ βαθὺ λυγμὸ τὸ θάνατο τους τώρα.
Φεύγουν ἀπαρηγόρητα τὸν πόνο τῆς ζωῆς,
καὶ ξαναζοῦνε σιωπηλὰ στῆς Χίμαιρας τὴ χώρα.*

(Τὰ ὄνειρα μας)

Τὸ ἴδιο αὐτὸ μοτίβο ἀπαντιέται μὲ διαφορὲς μᾶλλον ἀσήμαντες παραλλαγὲς σὲ πολλὰ τραγούδια.

'Ο κ. Τσουκαλᾶς δὲν ἐπαναλαμβάνει μόνο τὸν ἑαυτὸ του. Μὲ κάτι πλαστικώτερο στὸ στίχο του καὶ στὴν τεχνολογία του θρηνεῖ τὸν ἴδιο καημό, πού θρήνησαν κι ὅλας οἱ ρομαντισοσυμβολιστὲς ποιητὲς. Ὁ χαμένος του ἔρωτας εἶναι κάπως πὺδ καθωρισμένος ἀπὸ τὸ «κάτι, πού εἶχαν πάρει» στὸν Χατζόπουλο, ὅμως τὰ τραγούδια του ἔχουν πολλὲς ὁμοιότητες μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Χατζόπουλου. Καὶ κάποτε μερικοὶ στίχοι του θυμίζουν κι ἐντελῶς ἄμεσα κάποιους ἄλλους γνωστούς στίχους.

*Σοῦ μένει ὀλόκαιρη ἡ ζωὴ; Τὰ σύννεφα, τ' ἀστέρια,
τ' Ἀπρίλη τὰ πουλιά.*

(Ὁ χωρισμός)

*Μὴν κλαῖς, μὴ λὲς πὼς τίποτε δὲ σοῦ μείνει ἐδῶ πέρα,
Σοῦ μένει ἀπάνω στὰ βουνὰ τὸ πέραςμα τῆς μπόρας
Μὴν κλαῖς! σοῦ μένει ἐκεῖ-γιὰ δὲς-ὄλη ἡ ζωὴ μας, ὄλη.*

(Δ. Πορφύρας: Μὴν κλαῖς)

Οι τόσο καταπληκτικές αναλογίες είναι όμως σπάνιες. Ο κ. Τσουκαλᾶς δὲ μιμνῆται. Ἄν τὰ τραγούδια του ἦταν ἀποτελεσμα μίμησης, θὰ ἦταν ἀναγκαστικά ψυχρὰ καὶ προσποιημένα καὶ δὲ θὰ μᾶς μεταδίδανε τὴ μουσικὴ τους συγκίνησι. Καὶ τὰ τραγούδια του εἶναι ἀδαντιόρητο, πῶς συναισθηματικά συγκινούσιν. Προσποιημένες εἰκόνες στὸ ἔργο του ὑπάρχουν ἐλάχιστες, ὅπως αὐτὴ:

*Ὅσο γὰρ μένα, τί σὲ νοιάζει ἂν ἔδραμα ἀσφοδέλου
γὰρ νὰ τοὺς πλέξω στέφανο στὰ μαῦρα μου μαλλιά;*

(Ὁ χωρισμός)

Οἱ ἄλλες του εἰκόνες εἶναι ἀπλές, κοινότυπες, ἀλλὰ περιέχουν ἓναν παλμό. Ὁ κ. Τσουκαλᾶς αἰσθάνεται ὅ,τι τραγουδεῖ καὶ τὸ τραγουδεῖ μὲ ἀβρότητα, μελωδικά. Ἐνας σκοπὸς γοητευτικὸς ἀναδίνεται ἀπὸ τὸ βιβλίον του. Ὁ κ. Τσουκαλᾶς αἰσθάνεται εὐκρινά, ὅπως αἰσθάνθησαν ἄλλοι πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτόν.

Τότε εἶναι αὐτὸ ἀρκετό; Θὰ τὸν ἰκανοποιήσῃ γὰρ καιρὸ ἀκόμα νὰ παραμένῃ πάντοτε σὲ δρόμους πατημένους ἀπὸ ἄλλους καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του; Καὶ τὸ ρομάντζο του «Ἐκεῖνη» ποὺ ἔβγαλε τελευταῖα καί, ποὺ γι' αὐτὸ μίλησα κι ὅλας στὴν Ἀναγέννηση, πλέκεται γύρω ἀπὸ τὴν ἴδια διάθεση. Ὁ κ. Τσουκαλᾶς ἔχει προσόντα. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ περιμένομε ἀπ' αὐτόν νὰ δονήσῃ κι ἄλλες χορδές, νὰ δώσῃ κι ἄλλες χορδές στὸ ὄργανο του ἀπὸ τὴν μιά καὶ μόνη, κι αὐτὴ ξένη, χορδή. Ἡ πίστη σὲ μιὰ ἔμμονη ἰδέα ἢ σ' ἓνα αἰσθημα ἔχει ἀξία, μὰ ὄχι στὴν περιοχὴ τῆς Τέχνης.

Ἡ ζωὴ ἀποκαλύφθηκε, μάλιστα τελευταῖα, τόσο πολυσύνθετη καὶ τόσο ἀνήσυχη. Τὸ μονόπλευρο, συναισθηματικὸ τραγούδι, ἢ ὑποκειμενικὴ ἔκφραση μιᾶς ἀγάπης κι ἑνὸς πόνου δὲ μᾶς ἐνδιαφέρουν πιά, παρὰ ἐλάχιστα ἀκόμα καὶ σκόρπια σ' ἓνα πλούσιο βιβλίον. Μᾶς ἐνδιαφέρουν ἀκόμα πολὺ λιγώτερο ἅμα ὁ ἴδιος ποιητὴς ἐπιμένῃ νὰ ξετυλίγῃ ἀτελεύτητα τὸ ἴδιο μοτίβο. Ὅ,τι χαρίζει ἢ Ζωὴ σ' ἓναν ποιητὴ εἶναι ἀπαρχή, ἀφορμὴ μονάχα γὰρ νὰ τὸ ἀναπτύξῃ, γὰρ νὰ τὸ μετουσιώσῃ. Ὁ ποιητὴς πρέπει νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω ἀπὸ τὴν προσωπικὴν του ἐπαφὴν μὲ τὴ Ζωή, ποὺ μόνον θὰ τὸν δυναμώσῃ, ἀφοῦ τὴν καταχτήσῃ, γὰρ ν' ἀγκαλιάσῃ τὸν ἀπέραντο κόσμον.

Ὁ κ. Τσουκαλᾶς εἶναι ἀνάγκη ν' ἀπολυτρωθῇ καὶ ν' ἀπλώσῃ τὸν ἑαυτό του. Εἶναι ἀνάγκη νὰ καναοῦσῃ, πῶς ἂν εἶναι γοητευτικά τὰ τραγούδια του, τὸ καθένα χωριστά, δὲν ἀποτελοῦν στὸ σύνολο τοὺς ἓνα ἔργο. Ὅταν ἔχῃ διαβάσῃ κανένας ἓνα τραγούδι τοῦ κ. Τσουκαλᾶ, εἶναι σὰν νὰ τὰ ἔχῃ διαβάσῃ ὅλα. Ἡ στασιμότητα καταπνίγει καὶ τὰ πολυτιμότερα προσόντα ἑνὸς ποιητῆ, ἢ στασιμότητα δὲ δημιουργεῖ Τέχνη. Τὸ δημιουργικὸ καλλιτέχνη τὸν φαντάζομαι ἀνήσυχο, ἀνικανοποίητο, δυναμικό.

Κ. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΑ: Δωρικὸν Ἄσμα. Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία «Ἀθηνᾶ» 1926.

Δὲν εἶναι δυνατό νὰ κριθῇ σ' αὐτὴ τὴ στήλῃ ἢ κοινωνιολογικὴ μελέτη, ποὺ συνοδεύει τὰ ποιήματα τοῦ κυρίου Καραβίδα καὶ ποὺ ἀποτελεῖ ἴσως τὸ οὐσιαστικώτερο μέρος τοῦ ὅλου τοῦ βιβλίου. Ὁ κ. Καραβίδας ἀποδίνει στὸν ἄκρατο νεοελληνικὸ ἀτομικισμό τὴν κυριώτερη αἰτία τῆς σημερινῆς κακοδιοίκησης τοῦ τόπου μας καὶ τοῦ μαρσαμοῦ, ποὺ ἐκδηλώνεται, ἐρευνᾷ τοὺς λόγους τῆς υπερβολικῆς αὐτῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ, ἀρνιέται τὴ λύση τῶν κομμουνιστῶν, γιὰτὶ δὲν τὴ θεωρεῖ προσαρμόσιμη στὶς σημερινὲς τουλάχιστο νεοελληνικὲς συνθήκες καὶ προτείνει νὰ ἰδρυθῶν κοινότητες. Ἡ μελέτη τοῦ κυρίου Καραβίδα ἀξίζει, φαντάζομαι, νὰ συζητηθῇ ἀπὸ εἰδικούς. Ὁ κ. Καραβίδας φαίνεται νὰ ἔχῃ βαθιὰ μελετήσει καὶ νὰ κατέχῃ τὸ θέμα του, ποὺ τὸ ἀναπτύσσει μὲ σφιχτοδεμένα ἐπιχειρήματα.

Δυστυχῶς στὸ ποιητικὸ μέρος τοῦ βιβλίου του δείχνεται πολὺ λιγώτερο κάτοχος τῆς Τέχνης. Ζητεῖ μὲ τοὺς στίχους του νὰ ὑποστηρίξῃ τὶς ἴδιες περὶ τοῦ ἰδέες, ὅπως στὴ μελέτη του. Στὸ δωρικὸ ἄσμα ζητεῖ τραγουδιώντας χωρὶς πολὺ σύνθεση διάφορα ἐπεισόδια τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας ἀπὸ τοὺς προεπαναστατικὸς χρόνους ἴσαμε σήμερα καὶ διάφορα ἑλληνικὰ τοπεῖα, νὰ ὑμνήσῃ τὶς νεοελληνικὲς ἀρετὲς, ποὺ καταπνίγονται μέσα στὴ σημερινὴ σύσταση τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, ποὺ δὲν ἔδωσε ἀρκετὴ ἀνάπτυξη στὶς κοινότητες. Τὸ

Δωρικὸ Ἄσμα συμπληρώνεται μ' ἓναν ὕμνον στὸν Ἕλληνα γεωργὸ καὶ μ' ἓναν ὕμνον στὴν κοινότητα.

Ἡ τέχνη, καὶ ἴσως περισσότερο ἀπ' ὅλα τὰ εἶδη τῆς Τέχνης ἢ ποίηση, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποταχθῇ σὲ μιὰ ἄμεση σκοπιμότητα. Δὲν εἶμαι βέβαια ὁπαδὸς τῆς θεωρίας τῆς τέχνης γὰρ τὴν τέχνη. Ὁ ποιητὴς, ὁ συγγραφεὺς, ὁ καλλιτέχνης δημιουργοῦν μέσα σὲ τόπο καὶ χρόνο, δὲν εἶναι ὅμως δυνατό καὶ ν' ἀποβλέπουν σὲ ὀρισμένες ἐφαρμογὰς τῶν ἰδεῶν τους. Σκοροῦν ἀνησυχίες, ξυπνοῦν προβλήματα, ἀνοίγουν κατευθύνσεις. μ' ἀκριβῶς γιὰτὶ δονίζονται ἀπὸ τοὺς παλμούς ὅλων τῶν προεχτάσεων, δὲν μποροῦν νὰ προτείνουν καθωρισμένες πραγματοποιήσεις. Ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴ δύναμη, τὴν ἀξία, τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς τέχνης εἶναι πῶς εἶναι ἀνεύθυνη.

Δὲ θέλω νὰ ἰσχυρισθῶ, πῶς ὁ κ. Καραβίδας παραμένει δουρικὰ προσκολλημένος στὸ σκοπὸ του. Ἀπεναντίας θέλει νὰ ἀπολυτρωθῇ ἀπ' αὐτόν, θέλει νὰ τραγουδήσῃ. Τὸν βοηθεῖ σ' αὐτὸ καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασία του, ποὺ εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ στεγνὴ, ποὺ τὴν διαπεροῦν πύρινοι ἀναβρασμοί. Ἐκαμε ὅμως τὸ λάθος ἀντὶ ν' ἀφήσῃ τὴν ἰδιοσυγκρασία του ἐλεύθερη ζητώντας νὰ τὴν ὑποτάξῃ μόνον στὸ νόημα τῆς Τέχνης, νὰ ζητήσῃ νὰ τὴν ὑποτάξῃ σ' ἓνα πολιτικὸ πρόγραμμα. Προκαλεῖται μιὰ ἀσυμφωνία κι ἀντὶ μιᾶς καλλιτεχνικῆς πειθαρχίας, μιὰ τρομερὴ ἀναρχία.

Ὁ κύριος Καραβίδας εἶναι ἀναρχικὸς στὴ γλῶσσα. Πλαίει σὲ τύπους καθαρὰ δημοτικὸς μεταχειρίζεται τύπους ἐντελῶς μιχτούς γὰρ νὰ ἐξοικονομήσῃ τὶς ἀνάγκες τοῦ στίχου, δὲν διστάζει νὰ προσθέσῃ ἢ νὰ ἀφαιρέσῃ αὐθαίρετα συλλαβὰς σὲ λέξεις, ποὺ εἶναι ἀπὸ καιρὸ κατασταλαγμένες: «Υἱγιός», «ἀνοιώθω», «ταιριάει» ἀντὶ ταιριάζει, «σμοῦν» ἀντὶ σμίγουν. Ὁ κ. Καραβίδας εἶναι ἴδια ἀναρχικὸς καὶ στὸ στίχο. Παρεμβάλλει μέσα στὸν τόσο πολυμεταχειρισμένον καὶ τελειοποιημένον δεκαπεντασύλλαβον ἀρκετὰς συνιζήσεις: «Ὁ ἥλιος λάμπει στ' ἄρματα» «Συχοπετᾶνε, ὦ Ἐδεσσα» Ἄλλοτε κατασκευάζει δῆθεν συνιζήσεις ἐκεῖ, ὅπου δὲν τοὺς δέχεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα: «Σὰ (χωρὶς ν) ἢ Πηνελόπη τὸν ἰστόν». Κάποτε γὰρ νὰ κἀν δῆθεν ὑποβλητικώτερη τὴν ἀρμονία τοῦ στίχου δὲν πετυχαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ ἀποκρουστικὰς κακοφωνίας «Στὴ Σαλονίκη τὰ νερὰ ράξαν τὰ καρᾶβια».

Ὁ κ. Καραβίδας ὑποτάχθηκε περισσότερο σ' ἓναν ἄλλο σκοπὸ παρὰ στὴν Τέχνη ἀδιαφόρησε γὰρ τὴν ἐπεξεργασία τῆς καλλιτεχνικῆς λεπτομέρειας. Μὴν ἀποβλέποντας κύρια στὴν αἰσθητικὴ ἀριότητα φαντάστηκε, πῶς ἦταν ἀρκετό, γὰρ νὰ μὴν ὑποδουλωθῇ στὸ κήρυγμα καὶ νὰ τραγουδήσῃ, νὰ ἀραδιάσῃ στὴ σειρά ὅλες τὶς εἰκόνες, ποὺ τοῦ ὑπαγορεύει ἡ τρικυμισμένη του ἰδιοσυγκρασία. Ἡ ποίηση του ἀποτελεῖται σχεδὸν μόνον ἀπὸ μιὰ συνέχεια εἰκόνων ἀσύνδετων ἀναμεταξύ των καὶ ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἢ κάθε μιὰ χωριστὰ ἐπιβλητικὰ παραστατικὴ, πλαστικὴ ἢ χρωματισμένη. Πίσω ἀπὸ ἀναριθμητὰ σάν, ὡς, καθὼς καὶ ὅπως, ἀκολουθοῦν εἰκόνες ἀρκετὰ κοινότυπες καὶ ἰδιαίτερα ἐλάχιστα ἐκφραστικῆς. Ὁ κ. Καραβίδας οὐδέποτε ὀραματίζεται. Σ' ἓνα μόνον ποίημα, Ἐδεσσα, 43 στίχων, ἀριθμεῖ 11 τέτια συνδετικά.

Ἡ Ἐδεσσα εἶναι σὰ νύφη, ἐξωτικὴ μέσ' στὰ νερὰ καὶ στ' ἄνθια, εἶναι ἴδια ὡς ἢ Σκέψις... ὡς γερακίνα ἀμείλικτη. Ὁ γόνος πλήθει ὡς ξεγελᾶν τὰ σύριζα βελούχια. Ὁ λαὸς ἦταν σκορπισμένος σάν τὸ μελίσι τὸ πολὺ, ἀσκόπη σάν σύγνεφο. Ἡ Ἐδεσσα στάθηκε ὅπως ἡ λύκαινα στὴν ἀρχαία Ρώμη, ὑφαίνει σάν τὴν Πηνελόπη τὸν ἰστό τῆς θέλησης, κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Σταματῶ. Στὴν ποίηση τοῦ κ. Καραβίδα δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἐσωτερικώτερα δυσκοσύλληπτο, τίποτε τὸ πηγαῖα λυρικό μᾶς ζαλίζει μόνον ὁ ἄλλοσ τῶν εἰκόνων, ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται σὲ καμιὰ ἀνάγκη, δὲν τὶς παρακολουθοῦμε, τὰ ποιήματα εἶναι ἐντελῶς ἀδιάβαστα.

Ἴσως γι' αὐτὸ νὰ θέλησῃ ὁ κ. Καραβίδας σ' ἓνα μακρὸν πρόλογο νὰ ἐξηγήσῃ ὁ ἴδιος τὸ ψηλὸ νόημα τοῦ ἔργου του καθὼς κι ὅλες τὶς περιστάσεις, ποὺ τοῦ τὸ ἐμπνεύσανε. Συνήθως οἱ συγγραφεῖς ἀρχοῦνται νὰ δώσουν τὸ ἔργο τους νὰ μιλήσῃ μόνον του κι ἀφίνουν τοὺς ἄλλους νὰ τὸ κατανοήσουν καὶ νὰ τὸ ἀναλύσουν. Ὁ κ. Καραβίδας δὲ διστάζει ὅμως νὰ μᾶς διηγηθῇ ἀκόμα καὶ πῶς τὴν ἐποχὴ, ποὺ ἔγραφε τὸ Δωρικὸ Ἄσμα ἦταν ἀραπαγμένος ἀπὸ τὸ εἰδύλλιον ἑνὸς κοριτσιοῦ μὲ κοτατομὴ Καρυάτιδας καὶ μὲ ἐξαισιο χροῶμα, ποὺ ἀργότερα τὸν ἐκάλυψε μὲ σφοδρὴν κι ἐγκάρδια τρυφερότητα, ἀλλὰ ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἀσχολοῦνταν ἐπιμόνως στὴν ἀνάπτυξη «παντὸς εἶδους ἰδιορρυθμίας». Εἶναι πιθανὸ οἱ ἐντελῶς ἰδιωτικῆς αὐτῆς λεπτομέρειες νὰ ἔχουν ἓνα ἰδιαίτερον θέλημα γὰρ τὸ συγγραφεὴ καὶ νὰ τὸν συγκινούσιν

βαθιά· αφού όμως μās τις διηγείται έχομε τὸ δικαίωμα νὰ χαμογελάσωμε μὲ ἀδιαφορία.

Ὁ κ. Καραβίδας παραθέτει ἀκόμα τὴ γνώμη ἑνὸς φίλου του, ποὺ βλέπει στὸ Δωρικό Ἄσμη «ὕψηλές ἐμπνεύσεις καὶ ἄριτες ἰδέες ἐγκαθιδρυμένες στοὺς στίχους του μὲ τόση πληρότητα καὶ τόσο κύρος, ὥστε νὰ θυμίζουν τὸν Δία καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου του». Ὁ κ. Καραβίδας δὲν συμμερίζεται ἐντελῶς τὸν ἄκρατο αὐτὸ ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ θυμᾶται κάποιο θαλάσσιο ταξίδι του. Στὸ δεῖπνο ἦταν ὁ Μητροπολίτης καὶ τώρα Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος καὶ πολλοὶ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι· ὅταν ὅμως ἄρχισε ἡ θαλασσοταραχὴ ἕνας ἕνας ἀπὸ τοὺς βαρεῖς ἐπισήμους τραβιέται γυμνωμένος πιά ἀπ' ὄλο τὸν τουπέ του κι ἐπεφτε δεξιά κι ἀριστερά τρικλίζοντας. Μόνος ὁ Μητροπολίτης ἔμεινε ἀνέπαφος στὴ θέση του. Δὲ θέλει νὰ πῆ, πὼς οἱ στίχοι μου ἔχουν καμιά ἀναλογία μὲ τὸν φοβερὸ καλόγηρο ὅμως κι αὐτοὶ κατὰ ὅμοιο τρόπο ἔμειναν ἀδιάσειστοι καὶ ἀρρυθτιδωτοὶ μέσα στὴν συνείδηση του.

Ὅσο κι ἂν εἶναι βέβαια ἐλάχιστα εὐόωνη γιὰ τὴν ἐξέλιξη ἑνὸς συγγραφέα μιὰ τέτλια ἀσφαλισμένη ἱκανοποίηση, εἶναι πάντα εὐχάριστο γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γιὰ τὴν ἡσυχία του νὰ τυραννιέται τόσο λίγο ἀπὸ τὴ γόνιμη, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὀδυνηρὴ ἀμφιβολία.

ΓΕΡ. ΚΑΣΟΛΑ: *Γιὰ τὴν Εἰρήνην* — Μεσολόγγι, ἔκδοση τῆς Βίβλος μας, 1926 σχῆμα 8^ο, σελ. 26 Δραχμὲς 10.

Ὁ κ. Κασόλας δὲ στερεῖται ἀπὸ κάποια λεπτὴ εὐαισθησία. Μέσα στὸ πλῆθος τῶν νεο-ελληνικῶν ποιημάτων, ὅπου κυριαρχεῖ συχνὰ πλάϊ στὸ πιὸ ἄθλιο γούστο μιὰ ἀπόλυτη κοινότητα, ποὺ ἀγγίζει κάποτε καὶ τὰ ὄρια τῆς ἀνοησίας, τὰ τραγούδια του ξεχωρίζουν μ' ἕναν τόνο εὐγενικώτερο. Ὑπάρχει κάποια ἀβρότητα καὶ κάποια λιτότητα στὸ θλιμμένα ἐρωτικά του τραγούδια. Ἀποφεύγουν τὶς ψεύτικες, ὑπερβολικὲς, ρωμαντικὲς διαχύσεις, τὶς ἀντιαισθητικὲς παρομοιώσεις. Ὁ κ. Κασόλας δὲ γράφει μόνο γιὰ νὰ γράψῃ· διακρίνομε πὼς ὑπακούει σὲ κάποια πιὸ ἐσώτερη ἀνάγκη. Τὰ τραγούδια του ὅμως ξεχωρίζουν μόνο, γιατί ὑπάρχουν ἄλλα χειρότερα. Ὁ κ. Κασόλας ἔχει διάθεση, δὲν ἔχει ἀκόμα τέχνη. Ἡ ἐμπνευσή του δὲν πειθαρχεῖ ἀκόμα σὲ καμιά σύνθεση, σὲ καμιά συγκέντρωση, ποὺ θὰ τῆς ἔδινε ἕναν παλμὸ πιὸ πηγαῖο. Ἡ ἐμπνευσή του δὲν ἔγινε ἀκόμα κυρίαρχη τῆς ἐκφρασης καὶ τῶν εἰκόνων. Τὰ ποιήματα του δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὰ χαλαρὰ σχεδιάσματα κάτι, ποὺ ἴσως νὰ γίνῃ μιὰ μέρα ποίηση, ἀλλὰ ποὺ ἀπέχει πολὺ νὰ ἔχη γίνῃ κι ὄλας.

Σ' ἕνα του ποίημα. «Ὅταν σὰς ἔστειλα τὸ γράμμα ἐκεῖνο» κατορθώνει νὰ μιλήσῃ γιὰ «ἀρώματα ὑπερφίαλα», γι' «ἄρρητη ἀηδία», γιὰ ὀλεῦδα τσανσαμίνια», γιὰ «θελκτικὴ ὀμίλια, κελάδημα μέσα στὴν εὐωδία», γι' «ἄνθη καὶ γιὰ ρόδα», γιὰ «χαμόγελα ὠχρὰ σὰν ἄνθος»; χωρὶς νὰ μπορέσῃ νὰ δώσῃ μιὰ ἐνόητα σ' ὄλον αὐτὸ τὸ λουλουδένιο καὶ μυρωμένο κόσμο. Ἡ μιὰ εἰκόνα ἀκολουθεῖ τὴν ἄλλη, σὰν ἀραδιασμένη ἢ μιὰ πίσω ἀπὸ τὴν ἄλλη. Κι ὅμως ἡ θλίψη του εἶναι τόσο ἀληθινή, ποὺ μεταδίνει τὴ συγκίνηση τῆς παρ' ὄλας τὶς ἐκφραστικὲς του κοινοτοπίες κι ἀτέλειες· νιώθομε, πὼς οἱ ἀτέλειες προέρχονται ἀπὸ ἀδυναμία κι ὄχι ἀπὸ ἀποτυχημένη ἐκζήτηση, ποὺ μόνη θὰ ἦταν πραγματικὰ ἀντιαισθητικὴ.

Ἀρτιώτερα παρουσιάζονται τὰ συντομώτερα ποιήματα, ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο τετράστιχα καί, ποὺ εἶναι μόνο περιγραφικά. Ὁ κ. Κασόλας σημειώνει κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα του, ὅτι εἶναι καὶ ζωγράφος. Ζωγραφίζει ἕνα τοπεῖο τοῦ Μεσολογγίου, ἢ μιὰ σκηνὴ τῆς Μεσολογγίτικης ζωῆς μὲ ἀρκετὴ ζωηρότητα. Ἀλλὰ στὰ ζωγραφικά αὐτὰ ποιήματα εἶναι φανερώτατη τόσο στὸ μέτρο καὶ στὸ ρυθμὸ τῶν στίχων ὅσο καὶ στὸ περιεχόμενο ἢ ἐπιρροὴ τῶν Μεσολογγίτικων τοῦ Μαλακάση. Καὶ ὁ κ. Κασόλας δὲν ἔχει οὔτε τὴ στιχουργικὴ ἀριότητα, οὔτε τὸ χρῶμα καὶ τὴν παραστατικότητα, οὔτε τὴν ὀρμὴ καὶ τὸ λυρικό κέφι τοῦ Μαλακάση.

Ὁ κ. Κασόλας γράφει κάποιους στίχους ἀρκετὰ ἀρμονικούς.

Ἀχ! τὰ γκροτὰ γαρούφαλα στὸ μόνιζο σου γεροτὰ
γιὰ τοὺς λεβέντες,

ποὺ ἄπ' τὸ σσκάζι σου περνοῦν καμαρωτοὶ - καμαρωτοὶ
καὶ σοῦ πετοῦν κονθέντες.

Ἀλλὰ πλάϊ σαυτοὺς ἀκούονται καὶ μερικοὶ στίχοι, ποὺ κυριολεκτικὰ ξεσκίζουν τ' αὐτιά:

μὰ δὲ μπορῶ νὰ πῶ τὸ πῶς
τὰ μαῦρα μάτια σας ἂν εἶναι
σκοτάδι ἂν εἶναι-ὠϊμὲ-ἢ ἂν φῶς!

Ὁ κ. Κασόλας ἄς μὴν ξεχνᾶ, πὼς ἡ ποίηση εἶναι τόσο πολὺ καὶ μουσικὴ.

Πρέπει νὰ δουλέψῃ ἀκόμα πολὺ, μὲ βασικὲς ἀνανεώσεις τοῦ ἑαυτοῦ του, ἂν θέλῃ νὰ γράψῃ τραγούδια, ποὺ νὰ μὴ δίνουν μόνο κάποιες ὑποσχέσεις κι αὐτὲς μᾶλλον ἀόριστες.

ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

ΚΥΠΡΑΙΟΥ ΓΙΩΡΓΗ: *Ἀπ' τὴ Ζωὴ γιὰ τὴ Ζωή.* Ἐρμούπολη Σύρου, τυπογραφεῖο Σκορδίλη, 1926, σχ. 8^ο, σελ. 39.

Ὁ κ. Κυπραίος εἶναι ἀκόμα ἐντελῶς ἀγνωστος στὴ Λογοτεχνία μας. Δὲ θυμᾶμαι νὰ εἶδα ποτὲ τίποτε δικό του δημοσιευμένο οὔτε κὰν σὲ κανένα περιοδικό. Πρωτοφανερόνεται μ' ἕνα βιβλίον ἀρκετὰ ἐλλεινὰ τυπωμένο, ὅπου τὰ τυπογραφικά λάθη ἀφθονοῦν· ἀκόμα καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τοῦ βιβλίου του δὲν εἶναι κι αὐτὴ πολὺ ἐλκυστικὴ. Ὅμως τὰ διηγήματα τοῦ κ. Κυπραίου, ἴσως ἀκριβῶς γιατί παρουσιάζονται μὲ τόσο λίγες ἀξιώσεις, ἀξίζουν νομίζω νὰ μὴν περάσουν ἐντελῶς ἀπαρατήρητα. Ἀπέχουν βέβαια πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἄρτια καὶ δὲν εἶναι οὔτε κὰν πολὺ πρωτότυπα. Ἡ τεχνολογία εἶναι ρεαλιστικὴ. Ὁ κ. Κυπραίος ζητεῖ νὰ συλλάβῃ φωτογραφικὰ τὶς ἐξωτερικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, μὰ εἶναι καιρὸς, ποὺ ἔχει πιά ἀποκαλυφθῇ ἡ οὐτοπία τῆς ρεαλιστικῆς Σχολῆς. Σκοπὸς τῆς Τέχνης δὲν εἶναι ν' ἀντιγράψῃ, κι ὅσο περισσότερο ἐπιζητεῖ μιὰ πιστὴ ἀπεικόνιση τῶν φαινομένων, τόσο περισσότερο βλέπει τὴν οὐσία τους νὰ τῆς ξεφεύγουν. Ἡ τέχνη ἀναδημιουργεῖ μέσα στοὺς δικούς τους κόσμους.

Ὁ κ. Κυπραίος δὲν παρακολουθεῖ τὶς σημερινὲς κατευθύνσεις τῆς Τέχνης. Μέσα στὶς «πιστὲς» ἀπεικονίσεις του διακρίνονται ὅμως ἀξιοπρόσεχτα προσόντα σύνθεσης καὶ συγκέντρωσης. Ὁ κ. Κυπραίος κατορθώνει νὰ μὴν παρασέρνεται σὲ μάκρη καὶ πολυλογίες καὶ σφιχτοδέοντας πολὺ τὴν ὑπόθεση του νὰ βγάξῃ ἀπ' αὐτὴν τὸ τραγικὸ τῆς στοιχείο. Κάποιες «περιγραφές» του ἔχουν μιὰ δημιουργικὴ δύναμη. Κατορθώνει νὰ ξαναδιηγηθῇ σύντομα ἀρκετὰ παραστατικὰ καὶ συγκλονιστικὰ τὴν πολυεκαταλλευμένη ὑπόθεση τοῦ πατέρα, ποὺ σκοτώνει τὸ παιδί του γιὰ νὰ μὴν πεινάσῃ. (Φονιάς τοῦ παιδιοῦ του). Ζωγραφίζει ζωηρὰ τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴ μικρότητα τῆς κάθε μιᾶς τῆς μέρας. Καὶ κάποτε συλλαβαίνει καὶ τὴ στιγμή, ποὺ ἀπολυτρώνει καὶ τοὺς πιὸ ἄθλιους ἀπὸ τὸ φριχτὸ τους περιβάλλον, τὴ στιγμή τῆς ἔξαρσης, τοῦ πάθους, τοῦ θαυμασμοῦ. Ἐνας γυμνὸς καὶ πεινασμένος ἰκετεύει νὰ τοῦ δώσουν ἕνα τάλληρο γιὰ νὰ πάῃ στὸ θέατρο νὰ δῆ μιὰ γυναῖκα, ποὺ τοῦ ἄρεσε. (Τὶ ἀκούει κανεὶς μιὰ νύχτα).

Ὁ κ. Κυπραίος ξέρεῖ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ περιγράψῃ, ξέρεῖ νὰ διακρίνῃ καὶ τὸ νόημα τῆς εἰκόνας, ἀλλὰ δυστυχῶς γιὰ τὴν ὥρα τὸ νόημα τὸ διακρίνει μόνο σπάνια κι ἐπιμένει πολὺ περισσότερο στὸ περιγραφικὸ μέρος. Τὰ περισσότερα του διηγήματα εἶναι ἀπλᾶ καὶ μόνο ἀφηγηματικά. Ἄλλ' εἶναι πιθανὸ μὲ τὸν καιρὸ νὰ κατανοήσῃ πόσο εἶναι περιορισμένες οἱ ἐπιφανειακὲς ρεαλιστικὲς ὑποθέσεις καὶ πόσο ἔχουν κι ὄλας ἐξαντληθῇ. Ἄν κατορθώσῃ τότε νὰ ὑποτάξῃ τὶς περιγραφικὲς τοῦ ἰδιότητες καὶ νὰ τὶς μεταχειριστῇ μόνο γιὰ ἐκφραστικὸ μέσο καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἱκανότητα του, ποὺ μοιάζει σήμερα νὰ τὴν ὑποτιμᾶ καί, ποὺ εἶναι τὸ κυριώτερο του προσόν, τὴν ἱκανότητα τῆς ἀνάπλασης τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, εἶναι πιθανώτατο ἀργότερα νὰ γράψῃ διηγήματα πολὺ περισσότερο ὀλοκληρωμένα. Ὁ συγγραφέας εἶναι συγγραφέας ὅσο λιγώτερο εἶναι φωτογράφος κι ὅσο περισσότερο δίνει στὰ ἀντικειμενικά δεδομένα τὴ δικὴ του σφραγίδα. Ἀρκεῖ φυσικὰ ὁ προσωπικὸς αὐτὸς τόνος νὰ μὴν ἔχη ἕνα χαραχτήρα στενὰ ὑποκειμενικό. Δύο τρία διηγήματα τοῦ κ. Κυπραίου, ὅπως τὸ «Πῶς ἀγαπάω τὴ Μάννα μου» εἶναι καθαρὰ λυρικά καὶ δὲ θὰ ἤθελα παρεξηγώντας τὰ ὅσα παραπάνω εἶπα νὰ φανταστῇ κανένας, πὼς αὐτὰ θεωρῶ τὰ καλύτερα τῆς σειρᾶς. Ὁ συγγραφέας ξεπερνώντας ὅ,τι ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸν ἑαυτό του κι ὅ,τι ἀνήκει στὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, συνθέτει μὲ ὄλα τὰ στοιχεῖα ἕναν καινούργιο κόσμον, τὸν κόσμον τῆς Τέχνης.

Ὁ κ. Κυπραίος ἄς προσέξῃ ἀκόμα πολὺ καὶ τὴ γλώσσα του. Δὲν ἀρκεῖ νὰ γράψῃ κανένας στὴ δημοτικὴ ἢ δημοτικὴ σήμερα δὲ βρῖσκεται πιά στὸ πρῶτο στάδιο τῆς ἀναρχίας. Δὲν ξεδιάλυνε ἴσως ἀκόμα ἐντελῶς ὄλους τοὺς κανόνες τῆς, μὰ πολλοὺς τοὺς ἔχει κι ὄλας καθορίσει. Ἐνας συγγραφέας ὀφείλει νὰ τοὺς ξέρῃ. Ὁ κ. Κυπραίος μοιάζει νὰ τοὺς ἀγνοῇ. Καταργεῖ π.χ. πάντοτε τὸ τελικὸ ν μπροστὰ σὲ ὅποιο ἀρχικὸ σύμφωνο τῆς ἐρχό-

μενης λέξης. Το βιβλίο, το είπα κι όλας παραπάνω, έχει πολλά τυπογραφικά λάθη· δέν είναι όμως δυνατό κι όλα τὰ λάθη νά θεωρηθούν τυπογραφικά. Πολλά δείχνουν, πώς είναι καθαρά όρθογραφικά λάθη.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Γ. ΒΡΗΣΙΜΙΤΖΑΚΗ 1) 'Η πολιτική του Καβάφη 2) Οί κύκλοι της Κολάσεως του Δάντη στην ποίηση του Καβάφη. "Εκδοση Γράμματα.

Τό πόσο αγαπώ, έχτιμώ και θαυμάζω την ποίηση του Καβάφη τό έγγραφα κι άλλοτε. Νομίζω μάλιστα, πώς αν πρόκειται νά ξαναγράψω σήμερα τή μελέτη μου για τόν Καβάφη θά την έγγραφα ακόμα πολύ περισσότερο ένθουσιαστική. Έχω την έντύπωση, πώς ό Καβάφης είναι ένας από τούς ελάχιστους ποιητές μας, πού μπορούν νά ελπίζουν, αν αποδοθούν καλά σέ μετάφραση, νά γίνουν μιά μέρα διεθνείς ποιητές. 'Ο Καβάφης παρουσιάζει μιά έντονη προσωπικότητα, μιά έντελως δική του πρωτοτυπία, χυμένες σέ μιά διάθεση έντελως σύμφωνη μέ τις αξιώσεις τής σημερινής ζωής και τής σημερινής τέχνης. 'Ο Καβάφης είναι συγχρονισμένος και μαζί και ιδιόρρυθμος. Μπορεί νά καταχτήσει μιά ξεχωριστή θέση κι έξω από την Έλλάδα. Πιστεύω, πώς αν θέλωμε νά ένδιαφερόμεν και ξένοι κύκλοι και μάλιστα οί κύκλοι τών νέων τής avant-garde, στη νεοελληνική φιλολογία πρέπει ν'αρχίσουμε νά τούς κάνωμε γνωστό τόν Καβάφη, πρώτον από όλους τούς ποιητές μας και συγγραφείς μας.

'Από τό σημείον όμως αυτό ίσαμε νά θεωρή, όπως φαίνεται νά τό φαντάζεται ό κ. Βρισμιτζάκης, ότι ό Καβάφης παρουσιάζει ανεξάντλητες πηγές μελέτης στους κριτικούς του, υπάρχει νομίζω μιά κάποια απόσταση. 'Ο κ. Βρ. αφιερώνει τώρα δυό μελέτες στον Καβάφη, πού συνεχίζουν μιά πρώτη μελέτη, πού είχε γράψει άλλοτε. Έχω την έντύπωση, πώς ό Καβάφης δέν προσφέρει ύλικό για τόσες πολλές μελέτες. "Όσο κι αν είναι πλούσιο από προεχτάσεις τό κάθε του ποίημα, τό έργο του όλόκληρο αποτελείται από 125 ποιήματα. Νομίζω πώς ή υπερβολική ανάλυση τών ποιημάτων αυτών, ή υπερβολική αναζήτηση μέσα σ' αυτά πολυσύνθετων νοημάτων, περισσότερο τὰ ζημιώνει παρά τὰ έξυψώνει. 'Ο Καβάφης είναι ποιητής, δέν είναι φιλόσοφος. Είναι ποιητής μέ φιλοσοφική διάθεση, μέ ή πρωτοτυπία του δέ βρίσκεται στην ούσία τής φιλοσοφίας του. 'Η μεγάλη του πρωτοτυπία ένυπάρχει στην έκφραση, πού δίνει στους στοχασμούς του, στην έκφρασή του την τόσο συγκρατημένη και, πού δονίζεται από έναν έντονο έσωτερικό παλμό, ή πρωτοτυπία του υπάρχει μέσα στις εικόνες τις υποβλητικές μόνον από τή πολλή τους πρωτόγονη πλαστικότητα, πού μ' αυτές ντύνει τούς στοχασμούς του. 'Ο Καβάφης μάς συγκινεί, ίσως και στιγμές νά μάς συγκλονίζει, σαν ποιητής απαλλαγμένος από κάθε ασυγχρόνιστο ρητορικό ή και λυρικό ξεχείλισμα.

Βέβαια αναγνωρίζω στις μελέτες του κ. Β. μιά άριστη πρόθεση, αλλά φοβούμαι μήπως ό θαυμασμός του κ. Β. για τόν Καβάφη τόν παρασέρνει πολύ μακριά, τόν παραπαίρνει σέ μιά αντίληψη, πού για μένα τουλάχιστον, όπως ζήτησα νά τό έξηγήσω οδηγεί μάλλον σέ μιά παρεξήγηση παρά σέ μιά έχτίμηση του Καβάφη. 'Η ανακάλυψη μέσα στη γενική και «ποιητική» βιοθεωρία του Καβ. και ενός πολιτικού συστήματος είναι και αυθαίρετη και μάλλον αφαιρεί νομίζω, παρά προσθέτει, στο νόημα τών ποιημάτων του. 'Ο κ. Β. ανακαλύπτει ακόμα και κάποια σχέση μεταξύ τών ποιημάτων του Καβ. και τής Κόλασης του Δάντη, γιατί κι ό Καβ. τραγούδησε τούς άβουλους και τούς λάγνους. 'Αλλ' ό κ. Β. παραδέχεται, πώς οί χαρακτήρες του Καβ. έπηρεάστηκαν κι από τὰ πορίσματα τής νεότερης ψυχολογικής έρευνας κι έτσι διακρίνει σημαντικές παραλλαγές μεταξύ τών τύπων του Καβάφη και τών τύπων του Δάντη. "Αν αναλογιστούμε, πώς μέσα στους κύκλους του Καθαρήριου και του Παράδεισου παρελαύνουν στις μεγάλες τους γραμμές όλοι οί ανθρώπινοι τύποι και δεχτούμε σαν παραλλαγές τους τις νεώτερες ψυχολογικές περιπλοκές, τότε δέν υπάρχει λόγος νά μήν άνευρίσκωμε δαντικούς χαρακτήρες μέσα σόλα τὰ έργα τής χτεσινής, σημερινής και αύριανής τέχνης. "Όταν αναζητούμε και καλά μιά σύγκριση, αυτή μπορεί πάντα νά γίνη κι άναμεσαξύ στα πιά διάφορα άναμεσαξύ τους έργα. 'Ο κ. Β. έπесе φοβούμαι θύμα τής θέλησης του νά ανακαλύψει μέσα στο έργο του Καβ. κι άλλες αξίες από κείνες πού περιέχει και, πού δέν είναι καμιά ανάγκη νά περιέχη για νά σταθή στην έντελως ξεχωριστή θέση, πού κι όλας έχει καταχτήσει.

'Ο κ. Β. αναπτύσσει την αντίληψή του μέ άρκετή σειρά και ένότητα, μέ ή αυθαίρετη και βιασμένη βάση διακρίνεται και σ'όλη την ανάπτυξη. Οί μελέτες του έχουν ένα χαρακτήρα σπασμωδικό, όπως σπασμωδική είναι και ή γλώσσα του. Μιλώντας για τὰ ποιήματα του έγγραφα κι όλας, πώς ό κ. Β. δέν κατέχει την ελληνική γλώσσα. Τό γλωσσικό του τυπικό είναι έντελως αυθαίρετο και άμουσο.

Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ: Κωστής Παλαμάς "Εκδοση Περιοδικού «Νέα Ζωή»

'Ο κ. Κωνσταντινίδης όμολογεί ό ίδιος, πώς δέν κάνει κριτική. Έξυμνει μόνον, ότι αγαπά, και βέβαια ένα ποιητικό έργο σαν του Παλαμά είναι άξιο νά έμπνέη κάποτε και ύμνους απαλλαγμένους από κάθε κριτική θεώρηση. Κι όταν μάλιστα λάβωμε υπ' όψει μας, ότι ό ύμνος αυτός απαγγέλθηκε στη γιορτή, πού όργανώθηκε στην 'Αλεξάνδρεια για τὰ πενηντάχρονα του Παλαμά (αλήθεια, εδώ δέν κατορθώθηκε ακόμα νά όργανωθεί ή γιορτή αυτή, αν και ή πρώτη σκέψη για την πανελλήνια όργάνωση της έγινε εδώ στην 'Αθήνα, είναι ένας χρόνος τώρα) θά είμαστε υπερβολικά άδικοι, αν κατηγορούσαμε τόν κ. Κωνσταντινίδη για την έλλειψη κάθε κριτικού πνεύματος στον πανηγυρικό του. 'Ο άκρατος ένθουσιασμός σ' έναν πανηγυρικό λόγο είναι όπωςδηποτε δικαιολογημένος.

Νομίζω όμως, πώς δέν είναι ίδια δικαιολογημένη και ή έλλειψη από κάθε αρχιτεκτονική σ' έναν πανηγυρικό λόγο. 'Ο πανηγυρικός είναι κι αυτός ένα είδος λόγου άναγκασμένο νά υποταχτή σέ μιά κάποια πειθαρχία, όπως όλα τὰ είδη του λόγου. 'Ο ένθουσιασμός δέν έκδηλώνεται τό πιά έντονα μέ μέσο την άναρχία. 'Αλεναντίας κι αυτό τό πιά έξαλλο μεθύσι για νά έκφραστή καλλιτεχνικά πρέπει νά χυθή σέ κάποια φόρμα.

'Ο κ. Κωνσταντινίδης παραμένοντας άδιάκοπα, χωρίς τόν ελάχιστο κυματισμό, στο κατάκορφο του ένθουσιασμού έξυμνει μαζί κι άνακατωμένα τόν άνθρωπο και τόν ποιητή και τόν κριτικό Παλαμά, μάς διηγείται τή βιογραφία του, έκθειάζει χωρίς σχεδόν νά τὰ ξεχωρίζει τὰ ελληνικά, τὰ φιλοσοφικά, τὰ φυσιολατρικά στοιχεία μέσα στην ποίηση του Παλαμά. Τόσο ή φυσιογνωμία όσο και ή αξία του Παλαμά παραμένουν σκοτεινές μέσα σ' αυτό τό χάος. Κι επειδή και ή φράση του κ. Κ. αποτελείται σχεδόν μόνον από clichés και ό κ. Κωνστ. δέ δίνει ποτέ ένα χαρακτηρισμό κάπως έντονο και παράστατικό και τὰ επίθετα του τὰ πολύ κοινά και μεταχειρισμένα έγιναν πιά έντελως άχρωμάτιστα κι άνέκφραστα, καταλήγομε στο συμπέρασμα, πώς μιά «κριτική» θά διαφώτιζε πολύ περισσότερο άπ' αυτόν τόν ύμνο τό έργο και την αξία του Παλαμά. 'Ο ύμνος του κ. Κωνστ. δέ μάς μεταδίνει τίποτε από την ούσία του ποιητικού έργου. Διαβάζωμε έξαλλους ένθουσιασμούς, μέ όποιος διαβάζοντας τόν ύμνο του κ. Κωνσταντινίδη δέν θά γνώριζε από πριν τό έργο του Παλαμά, δέ θά κ'αλλάβαινε καθόλου τό νόημα του έργου, πού σ' αυτό άποτείνονται οί ένθουσιασμοί. 'Ο κ. Κωνσταντινίδης μή διαφωτίζοντας καθόλου, δέν κινεί καν ούτε την περιέργεια τών άνίδεων, ώστε νά διαβάσουν ύστερα μόνοι τους τό έργο του Παλαμά. Έξυπηρετείται πραγματικά μέ πανηγυρικούς και ύμνους ή δόξα ενός ποιητή;

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΓΛΑΥΚΟΥ ΑΛΙΘΕΡΣΗ : 'Αγγλική 'Ανθολογία. "Εκδοση Γράμματα.

Τὰ πνευματικά τουλάχιστο όντορα καταργούνται όλοένα. Βλέπομε όλοένα νά άπλώνεται ή έπιρροή τής καλλιτεχνικής παραγωγής ενός τόπου άπάνω στην καλλιτεχνική παραγωγή τών άλλων τόπων. Σύγχρονα αύξάνει και τό ένδιαφέρον του άναγνωστικού κοινού για τὰ ξένα έργα. 'Η εποχή όπου κάθε τόπος άσχολούνταν σχεδόν αποκλειστικά μόνο μέ τὰ δικά του δημιουργήματα, κι όπου ήταν ελάχιστοι κείνοι, πού ήξεραν ακόμα και την ύπαρξη μιάς ξένης φιλολογίας, ξεπεράστηκε. Και σ'αυτές τις δυτικές χώρες, όπου ή ντόπια παραγωγή είναι τόσο πλούσια, κάθε μέρα πληθαίνουν καταπληχτικά οί έκδόσεις μεταφράσεων. Οί ίδιοι οί ντόπιοι συγγραφείς άντλούν συχνά τὰ θέματα τους και την τεχνοτροπία τους από ξένα πρότυπα. Δέ μιμούνται, άφομοιώνουν αυθόρμητα. "Εγινε βαθιά συνειδητό τό πόσο κάθε περιορισμός είναι άσφυκτικός και τό πόσο μπορεί νά είναι γόνιμη ή στενή αυτή έπικοινωνία και ή άδιάκοπη ανταλλαγή τών στιγμιαίων άποκρυσταλλώσεων τής πνευματικής άνησυ-

χίας. Ο διεθνισμός, που άλλωστε τον απαιτεί τόσο πολύ η ταχύτητα της σημερινής συγκοινωνίας κατάκτησε πια την Τέχνη. Κι αν είναι αλήθεια, πώς η Τέχνη πάντα συνειδητοποιεί τις έσωτερικότερες ανάγκες και επιταχύνει έτσι την πραγματοποίησή τους, μπορούμε να ελπίζουμε, πώς η διάδοση αυτή της παγκόσμιας Τέχνης θα συντελέσει πολύ στην ουσιαστικότερη γνωριμία και ένωση όλων των λαών.

Εμείς περισσότερο από όποιον άλλο έχουμε ανάγκη να γνωρίσουμε την ξένη παραγωγή και να δεχτούμε την καθοδήγηση της. Άπειρες φορές εξηγήθηκε, ότι η σκλαβιά δεν μας πίεσε μόνο, αλλά άργοπόρησε και την Αναγέννησή μας στην ώρα της, κι ότι τώρα είμαστε πίσω, άτελειστικά πίσω απ' τα άλλα κράτη. Για τα άλλα κράτη οι μεταφράσεις είναι πολύτιμες, για μας είναι κι απαραίτητες. Για πολλά χρόνια ακόμα η ξένη παραγωγή θα είναι για μας όχι μόνον η συμπληρωματική πνευματική μας τροφή, αλλά η απαραίτητη καθημερινή μας τροφή, που χωρίς αυτήν είμαστε πια ασφαλέστατα καταδικασμένοι σε μαρασμό.

Γι' αυτό νομίζω, πώς παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον η παρακολούθηση των μεταφράσεων, που δίνονται στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Σ' αυτή τη στήλη θα εξετάζεται όχι μόνο στενά η αξία της μεταφραστικής εργασίας, αλλά θα γίνεται και μια προσπάθεια να διαφωτιστεί η αξία του πρωτότυπου, και να τοποθετηθεί μέσα στην παγκόσμια κίνηση. Σήμερα δεν θα έπεχθαθώ καθόλου, αλλά όμως φύλλα της Αναγέννησης θα δώσω ιδιαίτερη σημασία στην επισκόπηση αυτή της μετάφρασης. Ίσως κάποτε μια μετάφραση να μου δίνει την ευκαιρία να μιλήσω γενικά για το καθολικό έργο ενός συγγραφέα και να το αναλύσω δλόκληρο.

Ο κ. Αλιθέρης μας έδωσε, είναι λίγοι μήνες μια μετάφραση των έργων του Brook. Μίλησα άρχετα πλατιά γι' αυτήν στο Έλευθερο Βήμα. Η Αγγλική του Ανθολογία αποτελείται από μερικά, δυστυχώς ελάχιστα άπέναντι του όλου έργου τους, ποιήματα του Byron, Shelley, Keets και Wordsworth, των κορυφαίων του άγγλικού και ίσως και του παγκόσμιου, λυρισμού του περασμένου αιώνα. Τα ποιήματα, που μεταφράζει δεν είναι άρχετα για να γνωρίσουμε μόνο μαυτά τους ποιητές τους. Φαίνονται άλλωστε μάλλον τυχαία διαλεγμένα και ο ίδιος ο κ. Αλιθέρης όμολογεί, πώς δε συστηματοποίησε άκόμα την εργασία του, πώς διάλεξε τα πιο εύκολομετάφραστα. Το σημερινό του βιβλίο πρέπει να το θεωρήσουμε σά μιάν εισαγωγή στο μεταφραστικό έργο, που φανερά δείχνει, ότι έχει όλα τα προσόντα να το πραγματοποιήσει μια μέρα. Οι μεταφράσεις του είναι πιστές όχι μόνο στο κείμενο αλλά και στο πνεύμα των ποιητών. Ίσως να λείπη απ' αυτές κάποια μουσικότητα, ό μουσικός παλμός του πρωτότυπου, ίσως ο κ. Αλιθέρης, όπως το λέει ο ίδιος, να παραμένη περισσότερο άυστηρός μεταφραστής παρά παραφραστής (και δυστυχώς η παράφραση είναι άπαραίτητη στη μετάφραση ποιημάτων, αλλά πάντα άποδίνει το νόημα και τον ιδιαίτερο τόνο του ποιητή. Ο κ. Αλιθέρης αιστάνθηκε, μά κι ένωσε βαθιά τους ποιητές, που μεταφράζει. Το δείχνει και στους προλόγους του όλου σύντομα, μά και περιεχτικά αναλύει και διαφωτίζει το έργο των 4 ποιητών. Οι πρόλογοί του είναι σχεδόν ύποδειγματικοί μιας εισαγωγής σ' ένα έργο. Άς ελπίζουμε πώς ο κ. Αλιθέρης δε θ' άργήσει να μας δώσει συμπληρωμένη με Β' έκδοση της Αγγλικής Ανθολογίας. Ο άγγλικός λυρισμός είναι τόσο άγνωστος στην Ελλάδα, κι άς είναι τόσο πηγαίος, κι άς έχη άναρίθμητες αξίες να ζυμώσ προσφέρει.

Ν. Π. ΑΡΤΣΙΜΠΑΤΣΕΦ: Κάτω από τον Ήλιο. Διηγήματα μετ. Ν. Λυκιαρδοπούλου.

Ο Άρτσιμπάτσεφ δεν είναι συγγραφέας επαναστάτης και ίσως γι' αυτό να δυσανασχετήσουν όσους πιστεύουν, πώς οι συγγραφείς, και μάλιστα οι ρούσσοι συγγραφείς, πρέπει ν' άποβλέπουν όλοι στο ίδιο κοινωνικό ιδανικό. Η Τέχνη βέβαια για να είναι άληθινή και ζωντανή, για να είναι Τέχνη, πρέπει να είναι συχρονισμένη, πρέπει να δανειζεται από τα σημερινά προβλήματα, από τις σημερινές άνησυχίες. Μ' αυτό δε σημαίνει, πώς ό κάθε συγγραφέας πρέπει, να δίνει άναγκαστικά σ' αυτά τα προβλήματα την ίδια λύση. Σ' εποχές μάλιστα έντονης άναζήτησης κι άβεβαιότητας όπως είναι η σημερινή, όπου όλοι οι δρόμοι είναι άνοιχτοί προς όλες τις δυνατότητες, όλες οι τάσεις μπορούν να έμπνέονται από τη ζωή. Όταν άσχολούμαστε με Τέχνη δεν έχει σημασία αν συμφωνούμε ή όχι με τις κατευθύνσεις του κάθε

συγγραφέα. Ο Άρτσιμπάτσεφ δεν είναι επαναστάτης, είναι όμως συγγραφέας. Τους φόβους του, τους ίσως άλλωστε όχι κι άδικαιολόγητους, όπως το έδειξε η εξέλιξη, για τη ρωσική επανάσταση τους εκφράζει στο φανταστικό πρώτο διήγημα της σειράς με μια δύναμη άληθινά φρικιαστική. Η περιγραφή του της έρημωμένης γης και των ανθρώπων, που έχοντας έπιστρέψει σε μια πρωτόγονη κατάσταση παλεύουν γύρω από μια μπουκάλα είναι από τις εικόνες εκείνες, που φτασμένες σε μια καλλιτεχνική άρτιότητα επιβάλλονται από την Τέχνη κι έντυπώνονται σχεδόν άσβυστες. Η μπουκάλα άνακαλύφθηκε τυχαία μέσα στον άμμο. Γιατί γυαλίζει, οι άνθρωποι την κοιτάζουν σά θησαυρό κι όλα τα ένστικτα τους, που δεν τά συγκρατεί καμιά πολιτισμένη πειθαρχία, άλληλοσυγκρούονται άνήμερα γύρω από τη μπουκάλα. Την καταχτά στο τέλος ό ισχυρότερος μαζί με τη γυναίκα, που άνήκει πια τώρα κι αυτή στο δυνατότερο.

Ο Α. δε θέλει την επανάσταση, γιατί φοβάται, πώς θα καταστρέψει την ανθρωπότητα. Δεν άγνοεί όμως και τι προκάλεσε την επανάσταση. Στο δεύτερο διήγημα μας δείχνει με την ίδια δύναμη και με βαθύτατο πόνο τον τυρανισμένο ρωσικό λαό, που δεν άντέχει πια στην πίεση, σηκώνεται και σκοτώνει τυφλά. Ο Α. δε βλέπει διέξοδο. Η επανάσταση είναι μοιραία κι όμως την πιστεύει όλέθρια. Τα διηγήματά του είναι λογοτεχνικά άρτια κι ό κ. Λυκιαρδόπουλος τ' άπόδωσε σε μια γλώσσα πολύ άρμονική και μαζί πολύ έντονη. Η μετάφραση του είναι από τις ξεχωριστές νεοελληνικές μεταφράσεις.

Ο πρόλογος του διαφωτίζει καλά το νόημα των δυο διηγημάτων. Θα τον ήθελα όμως πλατύτερο, να αναλύει περισσότερο όλο το έργο του Άρτσιμπάτσεφ. Για να έχληρώσουν πλέρια το μορφωτικό τους προορισμό, οι μεταφράσεις είναι σωστό να συνοδεύονται πάντα από έχτενείς προλόγους.

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

ΘΕΑΤΡΟ

«Η ΑΝΑΣΤΑΣΗ» του Α. Τολστόη (Θέατρο «Απόλλων» — Θίασος Κυβέλης).

Η «Ανάσταση» του Τολστόη άνήκει στη ρωμαντική σχολή της επαναστατικής τέχνης. Ο Νεχλιούντωφ και η Μάσλοβα, οι δυο ήρωες του έργου, είδαν από πολύ κοντά την ανθρώπινη δυστυχία, έκαψαν τις φτερούγες πολλών όνειρων τους στη μεγάλη φωτιά της, είναι ζήτημα όμως αν βγήκαν από τη φοβερή αυτή δοκιμασία με άπόφαση να πολεμήσουν για τη δημοοργία μιας νέας καλύτερης ζωής, να πάρουν μέρος σέναν όμαδικό και ώργανωμένο άγώνα ή να συνεχίσουν την παλιά ζωή έμποδίζοντας το κακό κι ένισχύοντας το καλό μόνο μέσα στον άτομικό κύκλο τους. Είναι δηλαδή τύποι ενεργητικοί ή παθητικοί; Ο Νεχλιούντωφ πρό πάντων, που γνώρισε τη δυστυχία σά θέαμα περισσότερο παρά σάν πραγματικότητα, βγαίνει από την τελευταία σελίδα του μυθιστορήματος με τη χριστιανική αντίληψη του άγαθού. Ανακαλύπτει την τελευταία στιγμή, πώς άνώτερος προορισμός του ανθρώπου είναι να ζή για την ευτυχία των άλλων. Αλλά ό προορισμός αυτός είναι τόσο άόριστος και τόσο άξεκαθάριστος μέσα στο κεφάλι του Νεχλιούντωφ, ώστε ό συγγραφέας κλείνει το έργο του με τη φράση: «Πώς θα τελειώσει η καινούρια αυτή περίοδος της ζωής του, αυτό θα το δείξη το μέλλον», και έτσι δείχνει, πόσο δυσπιστεί για τον ήρωα του. Γενικά ό Νεχλιούντωφ είναι ό άνθρωπος, που παρακολουθεί τη μάχη, τον άγώνα της ζωής, από ένα άκίνδυνο παρατηρητήριο.

Ο Νεχλιούντωφ είναι πλούσιος κι ευγενής. Αποπλάνησε τη Μάσλοβα, ένα φτωχό κι άπροστάτευτο κορίτσι, κι έπειτα την παρακολουθεί στη φοβερή της πάλη με τη ζωή. Όλα αυτά είναι άρχετη άφορμή να παρουσιάσει ό συγγραφέας την άθλιότητα των κοινωνικών συγκροτημάτων με άτελείωτη σειρά από έπιχειρήματα, όπου δε χωράει ούτε ό παραμικρότερος δισταγμός. Η «Ανάσταση» όμως, σάν έργο ιδεολογικό θα έπρεπε να έχη διπλή άπολύτρωση: την καλλιτεχνική και την ιδεολογική. Κι ένω κατορθώνει την πρώτη, γονατίζει στη δεύτερη.

Στη διασκευή του μυθιστορήματος από τον Μπατάιγ, που έπαιξε ό θίασος της κυρίας Κυβέλης, όλ' αυτά τα πράματα αντιπροσωπεύονται μόνο με έξωτερικά γεγονότα, που προκαλούν θεατρική έντύπωση. Ο όρίζοντας του έργου περιορίζεται πολύ κι όταν καμιά φορά άνοίγει, δίνει άφορμή σε πολλές άνακρίβειες, που τις δικαιολογεί τάχα η σκηνική οικονομία. Αλλά η σκηνική οικονομία στην περίπτωση αυτή είναι όλος άδικαιολόγητη. Τα

αποτελέσματα της σκηνηκής οικονομίας είναι ακόμα πιο σοβαρά στη διαγραφή του τύπου του Νεχλιούντοφ. Ο διασκευαστής του μυθιστορήματος, έμεινε έξω από το παρατηρητήριο του Νεχλιούντοφ, έμεινε έξω από τη σκέψη του κι έδωσε στο θεατή έναν άνθρωπο με μέγιστο, αλλά απροετοίμαστα διαβήματα, έναν άνθρωπο κομματιασμένο και σχεδόν άκατανόητο. Η «Ανάσταση» δηλαδή έχει την τύχη όλων των έργων, που ανεβάστηκαν στο θέατρο, ενώ ήταν προωρισμένα να διαβαστούν μόνο σε βιβλίο.

Από την απόδοση του έργου οι έντυπώσεις μας είναι κάτι περισσότερο από δυσμενείς, τόσο για το σύνολο όσο και για τους διαφόρους ρόλους χωριστά έναν-έναν. Μόνο η κυρία Κυβέλη έδωσε έναν εξαίρετο τύπο Μάισλοβας, αν και σε μερικά σημεία απομακρυσμένο λίγο από τον τύπο του μυθιστορήματος. Αλλά και αυτό δεν είναι ανεύθυνη ή διασκευή. Για το σκηνοθετικό μέρος δε μπορεί καν να γίνει λόγος.

Ο «ΜΑΚΒΕΘ» του Σαίξπηρ—Μετάφρ. Κ. Καρθαίου (Θέατρο -θίασος Κοτοπούλη).

Όπως μερικά βιβλία δίνουν το μέτρο των πνευματικών δυνάμεων του αναγνωστικού κοινού κάθε εποχής, έτσι και μερικά θεατρικά έργα δίνουν το μέτρο των θεατρικών δυνάμεων μιας χώρας. Από τα θεατρικά αυτά έργα κι ο «Μάκβεθ». Και την έχτελεση του από το θίασο της κυρίας Μαρίκας Κοτοπούλη, θα την εξετάσουμε μόνο από την άποψη αυτή. Η ιστορική και αισθητική ανάλυση του άριστουργήματος αυτού, που στις πολυάριθμες έδρες του έχουν ακουμπήσει κι έχουν σκεφτεί όλοι οι αιώνες ύστερ' από το 1600, αν δε θα μάς έκαμε να «κοιμισώμε γλαυκά εις Αθήνας», χωρίς άλλο θα μάς ανάγκαζε να παραβιάσουμε τα στενά όρια ενός σημειώματος. Στις 4 πράξεις της τραγωδίας αυτής δοκιμάστηκαν δυνατά και μοναδικά ταλέντα. Με τη σειρά του θέλησε να δοκιμαστή και ο θίασος Κοτοπούλη και μαζί του οι περισσότερες δυνάμεις του ελληνικού θεάτρου.

Για όσους πιστεύουν, ότι στην περιοχή της Τέχνης δε γίνονται άλματα, ότι το καλό και το ωραίο προετοιμάζονται με πολύν κόπο και αναρίθμητες δοκιμές, τα αποτελέσματα από την παράσταση του «Μάκβεθ», ήταν φυσικά και σύμφωνα με τις προβλέψεις τους.

Τόσο η κυρία Κοτοπούλη όσο και ο κ. Βεάκης έκαμαν επίδειξη δυνάμεων, που δε χρησιμοποιήθηκαν με τον καλύτερο τρόπο. Η κυρία Κοτοπούλη θέλησε να έρμηνεύσει το ρόλο της λαίδης Μάκβεθ σε τόνο από την αρχή ως το τέλος ρεαλιστικό. Έτσι κατάφερε να δώσει τη λαίδη Μάκβεθ μονόπλευρη, μόνο στις στιγμές της άγριας φιλοδοξίας της και του έγκληματικού θάρρους της. Όλες οι άλλες όψεις του προσώπου της γυναίκας αυτής και όλοι οι άλλοι χρωματισμοί της φωνής της έμειναν στο περιθώριο, που γέμισε από παρανοήσεις και παρερμηνείες. Αν η κυρία Κοτοπούλη δημιούργησε στη σκηνή της ύπνοβασίας μιαν ατμοσφαιρα κορεσμένη από φρίκη, αγωνία και σίχτο, την ατμοσφαιρα δηλαδή, που χρειάζεται η σκηνή αυτή, στη σκηνή του συμπόσιου δεν κατάφερε να κρατήσει το διπλό μέτωπο, που άπαιτούσε η στιγμή: ένα μέτωπο απέναντι στους συνδιατυμμένες, που γι' αυτούς έπρεπε να είναι η φιλόξενη και ήρεμη δέσποινα, κι άλλο ένα απέναντι του άντρός της, που με την έπιβολή της έπρεπε να τον απαλλάξει από το κακό όραμα, που τον βασάνιζε, Μα και σ' άλλες στιγμές η κυρία Κοτοπούλη απομακρύνθηκε από το έργο, με μικρότερο ή μεγαλύτερο αντίχτυπο στη γενική έντύπωση.

Ο κ. Βεάκης δε θέλησε να έρμηνεύσει το ρόλο του Μάκβεθ με τον Α ή τον Β τρόπο. Ρίχτηκε μέσ' στα όλα με θάρρος κι έμπιστοσύνη στον έαυτό του. Και είναι αλήθεια, ότι στο ταλέντο του κ. Βεάκη μπορεί να έμπιστευτεί κανείς ρόλους βαρείς και πολύπλοκους, όχι όμως και ρόλους, που δεν έχει κατατοπιστή απέναντι τους. Πολλές από τις λοξοδρομίες του όφειλονται βέβαια στην ύποχρέωση, που είχε ν' ακολουθήσει μερικά σημεία του έργου παρερμηνευμένα από άλλους ήθοποιούς. Γιατί πρέπει να μπη καλά στο μυαλό μας, ότι κανένας ρόλος δεν είναι ανεξάρτητος και άσχετος από το σύνολο. Αλλά σε αρκετές σκηνές συλλαβαίναμε τον άνθρωπο, που προσπαθούσε να μαντέψει και να λύσει μερικά αινίγματα πιστής και καλής έρμηνείας, που δεν τους έδινε πάντα σωστή απάντηση.

Ο Μάκβεθ και η λαίδη Μάκβεθ αποδόθηκαν με δραματική έξαρση, χωρίς όμως ακρίβεια και συνοχή. Και γενικά ο «Μάκβεθ» δεν παρουσίασε ένα σύνολο, το αναμφισβήτητο αυτό σημείο του καλού κι εξελιγμένου θεάτρου. Αν εξαίρεσωμε την καλή εμφάνιση του κ. Γ. Γληνού στο ρόλο του Βάγκου, όλοι οι άλλοι και όλα ταλλα, σκηνηκά, φωτισμός, στολές, έδιναν την έντύπωση ύλικού, που είχε χρησιμοποιηθή χωρίς ύπολογοισμό και συνοχή.

Οι στολές, ενώ ήταν αρκετά πολυτελείς, δεν παρουσίαζαν αρμονία χρωμάτων. Κι ενώ είχε αντικατασταθή η παλιά σκηνοθεσία με μερντέδες, το έργο έμεινε ακίνητο, δεν κατάφερε να παρακολουθή την πορεία των ήρώων και των γεγονότων. Το βάθος όλων των σκηνογραφικών ήταν έλαττωματικό, είχε πολύ αδύνατη προοπτική και ο φωτισμός δε βοήθαγε ποτέ στην προέχταση ενός τοπίου ή στην εύρυχωρία ενός έσωτερικού. Το συμπέρασμα είναι, ότι στη σκηνή του Κοτοπουλείου είδαμε μερικά αναμφισβήτητα ταλέντα, ζήλο και δραστηριότητα. Δεν είδαμε όμως συντονισμό δυνάμεων. Δεν είδαμε σύνολο. Κι αυτή είναι η βαθμολογία του ελληνικού θεάτρου, που θέλησε να μετρήσει τις δυνάμεις του με την έρμηνεία του «Μάκβεθ».

Η μετάφραση της τραγωδίας από τον κ. Κ. Καρθαίο ήταν το μόνο σημείο της βραδιάς, που δε μπορεί κανείς να έχει αντιρρήσεις. Ο κ. Καρθαίος έφερε στη γλώσσα μας το «Μάκβεθ» με πολύ σεβασμό προς το κείμενο και με γνώση της θεατρικής δημοτικής γλώσσας, που είναι διαφορετική από τη δημοτική του βιβλίου.

«ΣΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ» του κ. Χόρν. (Θέατρο -θίασος Κοτοπούλη).

Νησιώτικη ήθογραφία σε δυο πράξεις με πρόλογο και επίλογο, Η κυρία δράση αρχίζει και τελειώνει μέσα στις δυο πράξεις. Κεντρικό γεγονός του μύθου ή ματαιώση ενός συνοικισίου και διακόσμηση το ποικίλο ήθογραφικό ύλικό ενός πανηγυριού σ' ελληνικό νησί. Ο πρόλογος κι ο επίλογος μιιά βραδιά δυστυχίας, μιιά βραδιά που μερικά από τα πρόσωπα του πανηγυριού θυμούνται τις περασμένες εκείνες καλές ημέρες, τις συγκρίνουν με τις κακές ημέρες, που ακολουθήσαν και θρηνούν τη μοίρα του ανθρώπου. Ο πρόλογος κι ο επίλογος θέλουν να κλείσουν την κύρια δράση σ' ένα πλαίσιο, που να ύψώνη το ήθογραφικό κέντρο σε μιιά γενικότητα. Κι αυτό θα γινόταν αν μέσα στην κύρια δράση κυριαρχούσε ένα μεγάλο και καθολικής σημασίας γεγονός, μιιά βαθύτερη παρατήρηση ανεξάρτητη από την ήθογραφική βάση του έργου, ένα ηρωικό πρόσωπο, που να τ' άρπαζε με τα φτερά της ή στοχαστική ατμόσφαιρα του προλόγου και του επίλογου και να τ'όκαμε σύμβολο. Το έργο του κ. Χόρν δεν είχε το μεγάλο αυτό γεγονός κι έμεινε μιιά καλή ήθογραφία, με τύπους ευχάριστους κι αληθινούς, αλλά με ψυχικόν όριζοντα στενό και σχεδόν απομονωμένο.

Στο «Πανηγύρι» δεν υπήρχαν πρωταγωνιστές και δεύτερα πρόσωπα. Καθένας είχε να παίξει κι από ένα ρόλο αρκετά δύσκολο. Κι όλοι έπαιξαν τους ρόλους τους με πολλή εύσυνειδησία. Με μιιά εξαίρεση μόνο: τον κ. Βεάκη, που στο ρόλο του τυφλού πουλητή χαλιών, ήταν μιιά σπάνια εύτυχία για τα μάτια και τ' αυτιά των θεατών. Το έργο ανεβάστηκε με πολλή σκηνοθετική φροντίδα και μέριμνη ακρίβεια στις φορεσιές των ανθρώπων του νησιού.

Κι ένα γεγονός, που μπορεί να πανηγυρίσει το νεοελληνικό θέατρο. Από το θίασο Γονίδη (θέατρο Παπαϊωάννου) παίχτηκε η «Βαβυλωνία» του Κ. Βυζαντίου κι άρесе. Όταν ένα έργο γραφεται το 1832 και άρесе το 1926, μολονότι η γλωσσική βαβυλωνία, που αποτελεί την κεντρική ιδέα του, είναι ύπόθεση περασμένων χρόνων, όταν δηλαδή ένα έργο πέρασε από το κριτήριο του χρόνου, που είναι το πιο άλαθευτο κριτήριο και δεν καταδικάστηκε, το θέατρο που άνήκει το έργο αυτό, μπορεί να καυχηθή. Κι ο αιώνας, που μεσολαβεί από την Ελλάδα του 1832 ως την Ελλάδα του 26, θυρω πώς είναι από τα πιο φοβερά κριτήρια.

Το νεοελληνικό θέατρο είχε άλλον ένα μικρό θρίσμβο ύστερ' από τη «Βαβυλωνία». Από το θίασο Κοτοπούλη παίχτηκε, με μουσική υπόκρουση του κ. Μανόλη Καλομοίρη, η «Στέλλα Βιολάντη», εν' από τα παλαιότερα και καλύτερα έργα του κ. Γρ. Ξενοπούλου, και όχι μόνο άρесе, μα και αντιμετώπισε μ' έπιτυχία την κριτική, που εξέτασε το έργο ανεξάρτητα από τόπο και χρόνο.

Η έρμηνεία του έργου, μολονότι είχε στη διάθεσή της τις κυρίες Κοτοπούλη και Αλκαίου και τους κ.κ. Βεάκη και Μυράτ, ως σύνολο παρουσίασε πολλά κενά και περισσότερα άχρωμάτιστα μέρη, γιατί ούτε ο κ. Β. Λογοθετίδης ήταν κατάλληλος για το ρόλο του γιου Βιολάντη ούτε η κυρία Βεάκη για το ρόλο της μητέρας Βιολάντη.

Ο θίασος Κοτοπούλη έπαιξε ακόμα το δράμα του Ρομαίν Ρολλάν «Το παιχνίδι του έρωτος και του θανάτου». Το γεγονός μου φαίνεται, ότι είναι περισσότερο λογοτεχνικό ή καλύτερα περισσότερο ιδεολογικό παρά θεατρικό κι επιφυλάσσομαι να το πάρω άφορμή για μιιά συνολική εξέταση του έργου του Ρολλάν, ενός έργου, που πάλλεται από ανώτερες άνησυχίες και αποδοκιμάζει τις ασκήμιες της ζωής και της τέχνης, που γίνονται τόσο στην πατρίδα του, όσο και σ' όλο τον άλλο κόσμο.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

[Ἡ «Ἀναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σὲ ὅλο τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαιτέρως στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, ποῦ τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση, Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς Λέκα 4. Ἀθήνας. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνη μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίον, ἂν εἶναι δυνατόν, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα των].

Α'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

ΓΙΩΡΓΗ ΚΥΠΡΑΙΟΥ: *Ἀπὸ τὴ ζωὴ γιὰ τὴ ζωὴ*. (διηγήματα) Ἐρμούπολη. (Βιβλιοθήκη «Ταχυδρόμου») 1926. Σχ. 8^ο Μ. σελ. 39.

ΣΤΑΘΗ ΜΑΣΤΟΡΑ: *Τίποτε*. (ποιήματα) Ἀλεξάνδρεια («Νέα Ζωή») 1926. Σχ. 8^ο μ. σελ. 72. Γ.Δ. 5.

ΓΙΑΝΝΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ: *Δυπημένα λουλούδια*. (ποιήματα) Ἀθήναι (Τυπογρ. Π. Γ. Μακρῆ καὶ Σία). 1926. Σχ. 8^ο Μ. σελ. 78.

ΣΠΥΡΟΥ ΜΟΥΣΣΕΛΙΝΗ: *Οἱ χωριανὲς μου*. (ποιήματα). Ἰωάννινα. (τυπ. Φοῖνιξ-Ἐκδ. Σύλλογος Ποποβιτών «Ὁ Κορύλλας») 1927. Σχ. 8^ο μ. σελ. 23.

ΙΟΥΛ. Δ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ: *Στὴν ψυχὴ τοῦ ἄλλου* (διήγημα γιὰ παιδιά). Ἀθήναι (Ἀ. Ἰ. Ράλλης) 1927. σχ. 8^ο μ. σελ. 118.

Β'. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΟΝΟΡΕ ΝΤΕ ΒΑΛΖΑΚ: *Κρῖνο στὴ Λαγγαδιά*. (Μετάφρ. Λίζας Κοντογιάννη) Ἀθήναι. (Ἀ. Ἰ. Ράλλης). 1926. Σχ. 8^ο μ. σελ. 176. Δρ. 20.

Γ'. ΚΡΙΤΙΚΑ

ΔΙΟΝ. Α ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ *Τὸ συνέντο στὴ νεοελληνικὴ ποίηση*. (Ἱστορία-Μορφολογία). Ἀθήναι (Ἀ. Ἰ. Ράλλης) 1926. Σχ. 8^ο μ. σελ. 29. Δρ. 10.

Δ'. ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

ΙΩΑΝ. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ: *Γενικὴ Ἱστορία τῆς Τέχνης*. Τόμ. Α'. Ἀθήναι (Ζηκάκης). 1927. Σχ. 8^ο μ. σελ. 378 καὶ Χ. Δρ. 100.

Ε'. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

P. CONRAD: *Στοιχεῖα Παιδαγωγικῆς. Μέρος Β'. Στοιχεῖα Γενικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Γενικῆς Διδακτικῆς*. (Μετάφρ. Δ. Γεωργακάκη). Ἀθήναι (Ἰ. Κολάρος) 1926. Σχ. 8^ο Μ. σελ. 312.

ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΤΑΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ: *Ὁδηγὸς γιὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωση* (κατὰ τὸ σύστημα Μοντεσσόρη) Ἀθήναι (Ἀ. Ἰ. Ράλλης). Σχ. 8^ο μ. σελ. 96. Δρ. 20.

ΑΔ Π ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ: *Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία*, Ἀθήναι (Ἀ. Ἰ. Ράλλης) 1926. Σχ. 8^ο μ. σελ. 182 δρ. 35.

ΣΤ'. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΪΣΤΟΡΙΚΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΑΚΑΚΗ. (ἀρεοπαγίτη). *Τὰ Μαρασειακά*. (Ἐπίσημος ἐκθεσις) Ἀθήναι (Ἀ. Ἰ. Ράλλης) 1926 Σχ. 8^ο μ. σελ. 125 δρ. 15.

Ζ'. ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΚΩΝΣΤ. ΚΑΡΑΒΙΔΑ: *Ἡ Μακεδονοσλαβικὴ ἀγροτικὴ κοινότης καὶ ἡ πατριαρχικὴ γεωργικὴ οἰκογένεια εἰς τὴν περιφέρειαν Μοναστηρίου* Ἀθήναι, (Ἀρχεῖον οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Τυπ. Ν. Τυλιερόγλου) 1926. Σχ. 8^ο Μ. σελ. 88.

Η'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ (Δελτίον ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας) Τόμ. Θ'. τεύχ. Α'. καὶ Β'. Ἀθήναι. 1926 Σχ. 8^ο Μ. σελ. 303.

ἈΔΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΤΕΧΝΗ. (μηνιαῖο λογοτεχνικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ περιοδικὸν) Διευθυντῆς Ἀ. Γ. Συμεωνίδης. Ἀλεξάνδρεια (13 Mosquée Attarine) Χρονιά Α'. Τεύχος πρῶτον. Δεκέμβριος 1926 Σχ. 8^ο σελ. 28. Συνδρ. δρ. 120.

ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ (τριμηνιαῖον). Διευθυντῆς Δημ. Καλιτσουνάκης. Τόμ. 6ος (1926). Τεύχος Δ'. Τιμὴ τεύχους δρ. 20. Ἀθήναι Βιβλιοπωλεῖον Γ. Ἰ. Βασιλείου.

Θ'. ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΩΝ ΒΟΥΡΒΟΥΡΩΝ (1925-1926. Βιβλιοθήκη Κεντρικοῦ Συνδέσμου Βουρβούρων) Ἀθήναι (Ἀ. Ἰ. Ράλλης) 1926. σχ. 8^ο Μ. σελ. 173.